

FIATAL MŰEMLEKVÉDŐK FÓRUMA

**FIATAL
MŰEMLÉKVÉDŐK
FÓRUMA | 2021**

ÓBUDAI EGYETEM
YBL MIKLÓS ÉPÍTÉSTUDOMÁNYI KAR

**SZÉCHENYI
EGYETEM**
UNIVERSITY OF GYŐR

Kiadja

ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottság Egyesület
1113 Budapest, Daróczi út 1–3.
www.icomos.hu

Együttműködő partnerek

Széchenyi István Egyetem Építész-, Építő- és Közlekedésmérnöki Kar
9026 Győr, Egyetem tér 1.
www.sze.hu

Óbudai Egyetem Ybl Miklós Építéstudományi Kar
1146 Budapest, Thököly út 74.
www.ymmf.hu

Szerkesztette

Nagy Gergely Domonkos és Veöreös András

A tanulmányokat lektorálta

Erős Erika és M. Fábíán Edit

ISBN 978-615-01-0762-2

Grafika: *Mózes László*

Műszaki szerkesztő: *Horváth Zsolt*

ELŐHANG

Reményeink szerint a felvezető gondolatok nem csak egy tanulmánykötet bevezetése, hanem inkább egy új kezdeményezés, az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottság Fiatal Műemlékvédők Fórumának az előhangja. Műemlékvédelmünknek nem csak értékes történeti épületeink szakszerű megőrzése a feladata, hanem annak a szellemi értéknek a megőrzése, továbbadása is kötelessége, ami több, mint másfél évszázad alatt felhalmozódott jeles elődeink szellemének köszönhetően. Bízunk abban, hogy sikerül minél több szakember figyelmét felkelteni, és a fiatalok számára vonzóvá tenni a rendszeresen visszatérő szakmai rendezvényt.

Minden folyamatosan változik, minden keresi önmagát, keresi a változó és átrendező világban az újonnan alakuló helyét – csakúgy, mint a műemlékvédelem, hogy tovább örökíthesse történeti értékeinket. Szellemi beágyazódásának és szakterülete világának megfelelő elkötelezettsége alapján a műemlékvédelem szerepvállalása társadalmi-gazdasági kérdésekben is egyre inkább meghatározó a hozzánk hasonló adottságú vagy kultúrájú országokban.

A műemlékvédelemben sajátosan egyesül az elméleti és az alkalmazott tudomány, a művészet és a mérnöki gondolkodás. Tudományának történeti fejlődése során teljessé vált ki és alakult szemlélete a technikai fejlődés, a módszertan változása következtében és napjainkban is folyamatosan formálódik. Gyakorlatát a társadalom alakulása, a társadalom, a közösség kultúrája alapvetően befolyásolja. Szoros kapcsolatban áll a környező gazdasággal, komoly hatással van lehetőségeire és eredményeire egyaránt a technikai és a technológiai fejlettség is. Sokrétű társadalmi beágyazódásából adódó sokoldalú lehetőségét kevésbé használjuk ki. Értetlen kívülállók számára öncélúnak tűnő kutatásainak fontos eredményeivel a tudomány, a gazdaság számos szakterületének nyújthat meghatározó sajátos új irányt. A műemlékvédelem eredményessége és megbecsültsége a mindennapi gyakorlatban mérhető le. Kultúránk éles tükre.

A műemlékvédelem tudományának elsajátítása az alapok megismerése után mindig öröklődött, vagyis mesterről tanítványra szállt. A tapasztaltabbak a követelményrendszerrel, a módszertannal, az eljárásrenddel, a szemlélettel a gyakorlattal együtt adták át, miközben az újakat bevezették a műemlékvédelem világába. A fiatalok más nyitottsággal kezelték-kezelik az új helyzeteket, az aktuális kihívásokat, a napi kérdéseket.

A műemlékvédelem területén is össze lehet és össze kell hangolni a történelmileg kialakult szakmailag elfogadott elveket és módszertant, a gyakorlati tapasztalatot és az új kihívásoknak való megfelelést. Összehangolódva, egymást erősítő folyamattal az értékmentés és az értékteremtés egymást segítve hozhat létre új egyedi értéket.

A műemlékvédelem alapvetően számos szakterületet érint, napjainkban egyre több helyen válik érintetté, válhatna partnerré. Egységes szemléletet, kutatási irányt, módszertant és gyakorlatot jelenleg nehéz keresnünk intézmény hiányában. A helyzetet nehezíti, hogy nincs összehangolt képzés. Örvendetes, hogy egyre több egyetemen tartják fontosnak a műemlékvédelem tanítását, de a különféle oktatási intézményekben az adott hely alapirányítottságának, orientációjának megfelelő kérdéseket helyezik előtérbe, a továbbiakra kisebb hangsúly kerül. Így a különféle helyszíneken igen sokféle szempont, nézet szerint képzik a jövő szakembereit. A műemlékvédelem egyik kiragadott szakterületét sem lehet értőn kezelni teljességének ismerete nélkül. Pontosan a műemlékvédelem sokszínű világának megfelelő interdiszciplinaritása kívánja meg, hogy ezeket a nézeteket, szemléleteket egymással megismertessük, és szempontrendszerüket egymáshoz közelebb hozzuk. Egyik sem elsődleges, vagy kizárólagos, hanem mind valamilyen módon teljesebbé teszi múltunk értékeinek megismerését, kezelését, illetve további kutatását. A változó környezetben a megközelítés, a kérdések is változnak, a műemlékvédelem ezeknek az új kihívásoknak való megfelelésével tud továbblépni, illetve tovább fejlődni. Az újak, a fiatalok tudják a legérzékenyebben képviselni az új kihívásokat, de csak akkor, ha rendelkeznek azokkal az alapismerettel, tapasztalattal, amely nélkül nem lehet, vagy nem lenne szabad műemlékvédelemmel foglalkozni.

Még a tapasztaltabbak számára is azok a rendezvények, konferenciák jelentik a műemlékvédelem egyik legfontosabb továbbképző fórumát, ahol alkalom nyílik egymás és egymás munkájának megismerésére. Nincs két azonos helyzet, feladat, kérdéskör, ezért minden új kihívás megismerése és az azzal kapcsolatos kérdések és megoldások bemutatása tanulságos, lehetőséget nyújt az ismeretek gyarapítására, a szaktudás elmélyítésére.

Az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottsága elhatározta, hogy lehetőséget biztosít fiatal műemlékvédők számára, hogy bemutassák kutatási területüket, illetve azokat a kérdésköröket, amelyekben alaposabban elmélyültek. Egymás megismerésével, munkakapcsolatok kialakításával a „műemlékes szakma” generációi is könnyebben egymásra találhatnak. A fórumon az ICOMOS-díjas műemlék-helyreállítások helyszíni elemzésével, vitájával, kapcsolódó műhelymunka-szerű együttgondolkodással is segíteni kívánja a szemléletformálást.

A tanulmánykötet a Fórum konferenciariészének előadásait tartalmazza. Az előadások témái a műemlékvédelem legváltozatosabb feladatköreihez, feladataihoz kapcsolódnak. A tanulmányok sokszínűsége, elmélyültsége is alátámasztja, hogy érdemes megteremteni a lehetőséget minél több fiatal számára, hogy közvetlenül vagy közvetve, de bekapcsolódjon a műemlékvédelem vérkeringésébe. Műemlékvédelmünk jövőjéről akkor tudunk gondoskodni, ha megtaláljuk Ipolyi Arnold, Forster Gyula, Gerevich László, Dercsenyi Dezső, Entz Géza, Koppány Tibor... utódait.

Nagy Gergely
az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottság elnöke

<i>Nagy Gergely</i> Előhang.....	3
<i>Nagy Gergely Domonkos</i> A Fiatal Műemlékvédők Fórumának célkitűzései	7
<i>Fogarasi Barbara – Dúll Andrea</i> Hogyan viszonyulunk a műemlékekhez? Műemlékvédelem és környezetpszichológia.....	11
<i>Veöreös András</i> Fiatalok és öregek a műemlékvédelemben.....	23
<i>Danielisz Dóra</i> Erdővidék és Székföld református templomainak történeti tetőszerkezetei.....	41
<i>Biky Zsuzsanna</i> A múlt erős gyökér.....	57
<i>Kovács Renátó</i> A győri bencés templom Patrona Militum oltárának restaurálása	65
<i>Félix Celina Berill</i> A szlatvini Angyali üdvözlő templom története és az épületen végzett műemléki kutatások, beavatkozások.....	73
<i>Nagy Katalin Zsanett</i> „Zsidóknak roppant Zsinagógájok” – A bonyhádi ózsinagóga.....	89
<i>Prohászka Ildikó</i> Műemléki kutatások és beavatkozások a feldebrői Szent Márton plébániatemplom épületén.....	103
<i>Elif Sarihan</i> Visual Perceptions as a Complex Methodological Approach the Evaluations for Heritage Preservation.....	117
<i>Fekete Ildikó Anikó</i> Műemlékek mint attrakciós pontok hatása kisvárosokra.....	127
Szerzők	139

Nagy Gergely Domonkos

A FIATAL MŰEMLÉKVÉDŐK FÓRUMÁNAK CÉLKITŰZÉSEI

„Ha most azt kérdik, melyik tehát a valódi út a művészet felelevenítésére, akkor meg kell vallanunk, hogy a műakadémiákat mostani elrendezésöknél nem tartjuk a cél elérésére célszerű eszközöknek. (...) Nézetem szerint más út vezetne célszerűbben a művészet tökélyéhez – a tanulónak mesterhezi viszonyában kellene megkezdnie a művészi pályát, azon viszonyban, melyben ezt a régiség mesterei megkezdték, hogy a fiú megtanulhassa azon kézfogásokat, melyekhez a férfi gyakorlatlan keze nehezebben szokik. (...) Az életre kell azután a serdülő művészt figyelmeztetni, hogy hozzászokják változó jelenéseit élénken felfogni, hogy képzelődése holt ideálok által meg ne kövesedjék, életnélküli mintarajzok által el ne puhuljon.”¹

Pulszky Ferenc 1841-ben megfogalmazott sorai napjainkban is elgondolkodtatóak. S ha személyesen feladatunk nem is a művészek nevelése, a Nemzeti Múzeum egykori igazgatójának, a hazai műemlékvédelem egyik nagy úttörőjének a mester és tanítvány viszonyáról és a fiataloknak az élet kihívásaira adott újszerű válaszainak szükségességéről szóló meglátásait mégis olyan üzenetnek értelmezhetjük, mely műemlékvédelmünk jövőjét fürkészve nagyon is megszívlelendő.

Látványos az elmúlt években végbement folyamat, mely a műemlékvédelem intézményrendszerének szűkülését, a szakmai körök érdekérvényesítő lehetőségeinek csökkenését eredményezte. Ez a struktúraváltozás világosan megmutatja, hogy a kulturális örökségünkért felelősséget érzőknek újfajta kihívásokkal kell szembenézniük. Ennek szükségszerűsége még azzal együtt is igaznak tűnik, hogy a politikai döntések változékonyak, és hamar új helyzetek teremthetnek. A változások mögött meghúzódó társadalmi jelenségek ugyanis állandóbbnak tűnnek a viharos politikai felszínnél.

Természetesen változik, hogy melyik kor miként tekint műemlékeire. A nézőpont módosulása bekövetkezhet gyorsan, jellemzően egy történelmi trauma, egy háború pusztítása nyomán, de fokozatos hangsúlyeltolódásoknak is tanúi lehetünk, mely a társadalmi átrendeződés lenyomata lehet. Mikor a veszteségek megtapasztalása vagy az önazonosságunk kifejezésének vágya erősebben jelentkezett, természetesen felértékelődtek a régi korok emlékei.

1) Pulszky Ferenc: *A régi műemlékek befolyásáról az új művészetre*. Közli: *A magyar művészettörténet-írás programjai. Válogatás két évszázad írásaiból*. Szerk.: Marosi Ernő. Corvina, 1999. p. 26.

Míg a tartósabb békés időszakok, a gazdagság, a gyarapodás könnyen ellenérdekeltté teheti a jelen illékonyabb ambícióit a változtathatatlanak tűnő múlttal. Mindemellett a műemlékek megítélése párhuzamosan változott a művészettörténet szemléletének alakulásával.² Csak egy példát kiragadva, a XIX. században, a műemlékvédelem kezdeteinél a középkoron és az ókoron, illetve a művészeti, esztétikai értéken volt a hangsúly, míg a századfordulón fontos változást jelentett az értékelés dimenzióinak gazdagodása.³

Ma – úgy tűnik – a döntéshozók többnyire a hasznosság szűrőjén keresztül nézik értékeinket, ahogyan a természetieket, úgy az építészetieket is. A hasznosság számukra főként három tényezőben nyilvánul meg: értékes-e az épület ingatlanfejlesztési, turisztikai vagy reprezentációs szempontból. Bármelyiket tesszük is meg fő motivációnak, az eredmény hasonló lesz: fontosabbá válik a látvány, mint a hitelesség.

Hamarjában azt gondolhatnánk, a reprezentációs szándékú hasznosítás áll legközelebb a műemlékvédelem céljaihoz, amikor koncepciózus identitásképző elemként kezelik a műemléket. Valójában azonban a megvalósult példák mutatják: a szándék a történelmünk kozmetikázása, és szelektív felhasználása aktuális céljaink számára. A hitelesség itt sem elvárás. Valójában a jelen nagy színjátékához alkotott díszletek a történelmi formákat mutató épületek. A tőlük „elvárt” üzenet pedig többnyire rövid életű és banális.

Pedig örökségünket nem azért kell megőrizni, hogy anyagi hasznot hajtson vagy öngazolásként használhassuk föl. Ha a rövidtávú haszon járulékosan jelentkezik, az megkönnyíti a dolgunkat, de veszélyes, ha legfőbb céllá válik. A műemlék feladata, hogy hiteles forrás legyen. Forrása a történelmi ismereteinknek, forrása az önanazonosságunknak, forrása az inspirációnak, mely alkotó folyamatokat szül. Hiteles természetéből adódóan nem csupán a felszínt nyújtja, hanem lehetőséget ad az elmélyülésre. Lényegét tekintve nem a máról szól, és csak közvetve szolgál a jelennek, mert szerepe, hogy ablakot nyit a múltra. Maradandóságának következményeként pedig morális kihívásként szembesít életünkkel.⁴

Iskolázottságtól függetlenül általánosnak tapasztalom azt a vélekedést, hogy védett épületeinkkel megtettük a kötelességünket, ha formáit megőriztük, akár új anyagba ültetve, többé-kevésbé hűen követve az eredetét.

Így nem csupán a döntéshozók sajátja a műemlékek díszletként való értelmezése, rajtuk a társadalom képe tükröződik. A műemlékek helyzetét az emberek jellemzően műszaki állapotuk és nem a hitelességük alapján ítélik meg.

2) Marosi Ernő: *A művészettörténetírás szépsége*. In: *Magyar Tudomány* 49.(2004)/11. pp. 1212-1216.

3) Például a történelmi értéktől megkülönböztetett régiség érték felismerésével. Alois Riegl: *A modern műemlékkultusz lényege és kialakulása*. In: *Alois Riegl: Művészettörténelmi tanulmányok*. Balassi Kiadó, Budapest, 1998. pp. 7-47.

4) Marosi Ernő: *Műemlékvédelem – az örökség hagyományozása*. In: *A magyar műemlékvédelem korszakai*. Országos Műemlékvédelmi Hivatal, Budapest, 1996. pp. 9-19.

Veszélyes ez a szemlélet, amikor az alapjaitól új lakóházak építésére, az energetikai korszerűsítésekre vagy újabban már a felújításokra is szánt állami támogatások felgyorsítják településeink hagyományos épületállományának erodálódását vagy történeti értéket jelentő épületszerkezeteinek pusztulását.

A felvázolt jelen alapján – amennyiben jól tudtam megítélni helyzetünket – a jövő műemlékvédőire nem vár könnyű feladat. Egyszerre kell ugyanis több szintéren helyt állni.

Egyfelől megmaradnak a műemlékvédelem hagyományos kötelezettségei, sőt ezek jelentősége az intézményrendszer szűkülésével fel is értékelődik. Így a tudományos munkát és a dokumentálást lehet, hogy olykor saját indíttatásból, komolyabb intézményi támogatás vagy elvárás nélkül kell majd elvégezni.

Másfelől mindezt ki kell egészítsék a társadalom irányába tett tevékenységek különböző formái: főként az ismeretterjesztés és a figyelemfelhívás. Így nem elegendő a tudomány nyelvén megszólalni, és tenni a szakmai teendőket, a közérthetőség éppúgy nélkülözhetetlen lesz.

Nem várhatjuk el a laikusoktól, hogy maguktól feltárják, meglássák, mélységében megértsék, hogy miért érték, amit a kezükben tartanak. Nekünk kell elmondani, nem csak egyszerűen, de korszerű módon is. Csak a megismerés által válhat szerethetővé, ezáltal fontossá, ami érték. A megőrzésnek is így lehet előkészíteni a terepet, de így segíthetjük elő az örökség igazabb hasznosulását is. A cél, hogy visszavezessük az embereket a hasznosulástól az objektív megfigyeléshez. A műemlék szemükben ne egy termék legyen, hanem szemlélődésük tárgya.⁵

A figyelemfelhívás pedig konkrét esetekben a megőrzés eszköze lehet. Ahogy a szakmának érdekérvényesítő ereje csökken, úgy értékelődik föl a szélesebb körű civil kezdeményezések jelentősége. A közbeszéd persze csak ritka, eseti jelleggel befolyásolható, ezért a műemlékpusztulások száma csak nőni fog. Így kanyarodunk vissza a szakmai teendőkre, azok között is a dokumentáció fontosságára.

Ettől az utópisztikus missziótól csak akkor várhatunk szerény gyümölcsöket, ha a műemlékekért felelősséget érzők kapcsolatot találnak egymás felé. A kisebb-nagyobb szakmai műhelyek közötti diskurzus és az összefogás lehetősége jelentősen könnyíthetik meg céljaink elérését.

A Fialat Műemlékvédők Fóruma ezek fényében igyekezett meghatározni a saját céljait és tevékenységét.

1. Szakmai és emberi kapcsolatokat szeretnénk építeni, a műemlékvédelem jövő generációjának szereplőit összekötni egymással.
2. Egy-egy éven keresztül tartó kis csoportos, közös kutatás, misszió, dokumentálás által egy tapasztaltabb szakember, mentor vezetésével szeretnénk közös, hasznos szakmai tevékenységre ösztönözni a fiatalokat, és elősegíteni a generációk közötti tudásátadást.

5) Vö.: Császár László: *A műemlékvédelem jövője, a jövő műemlékvédelme*. In.: *Műemlékvédelem XXXIV.* (1990)/4. pp. 193-197.

A FIATAL MŰEMLÉKVÉDŐK FÓRUMÁNAK CÉLKITŰZÉSEI

3. Rendszeres konferenciákkal a fiatalok tudományos munkáját és a tapasztalatcserét mozdítanánk elő.
4. A fiatalok kreatív energiája az összejövetelek alkalmával létrehozott, a műemlékvédelem egy aktuális problémájára reflektáló figyelemfelkeltő vagy szimbolikus cselekedetben ölthetne testet.

HOGYAN VISZONYULUNK A MŰEMLEKEKHEZ? – MŰEMLEKVÉDELEM ÉS KÖRNYEZETPSZICHOLÓGIA¹

A műemlékekhez kapcsolódó hétköznapi élmények

Négyéves kisfiammal sétálunk a Zugligeti úton. Az Algériai Nagykövetség klasszicista épülete (1. ábra) és a MOME „Base” letisztult fehér tömbje (2. ábra) között megállok, felemelem az én magasságomba és megkérdem tőle: Melyik épület tetszik jobban? A kisfiam rávágja: Ez! – mutat a nagykövetségi épületre. És miért? – kérdezem. Kissé tűnődve válaszol: Mert, olyan... szépecske. És a másik, az milyen? – faggatom tovább. Az is jó! – érkezik a sommás válasz.

Ez a kis történet talán megmosolyogtató, mégis eljátszhatunk a gondolattal, hogy mi lenne a válasza ugyanott ugyanezekre a kérdésekre egy felnőttnek és ezen belül mi egy műemlékes szakembernek? Hogyan gondolunk épített környezetünkre, különösen a történeti helyekre, helyszínekre, melyekben nap mint nap megfordulunk, vagy melyeket időközönként meglátogatunk? Mit jelentenek ezek számunkra? Mást jelentenek-e azoknak, akik „csak” használják őket vagy élményszinten találkozunk velük és azoknak, akik sokat tanultak róluk, szakértelmük és munkájuk tárgyát is képezik?

1. ábra: Az Algériai Nagykövetség épülete
(fotó: Fogarasi Barbara, 2021)

2. ábra: A MOMÉ Base épülete
(fotó: Fogarasi Barbara, 2021)

1) Ez a tanulmány az ELTE Tématerületi Kiválósági Program 2020 – Intézményi Kiválósági Alprogram – TKP2020-IKA-05, és az ELTE Pszichológiai Doktori Iskola „Doktori Projektek” konzorciális kutatás-támogatási pályázat – B10401/20 keretében jött létre.

Megérthetjük-e, hogy hogyan viszonyulunk az épített örökséghez és hogyan hat ránk egy lepusztult, egy felújított vagy egy rekonstruált épület? Számít-e az eredetiség, a hitelesség vagy elegendő a hihetőség²? Odáig is elvihetjük a gondolatot, hogy hogyan befolyásolja viselkedésünket, döntéseinket, pillanatnyi és hosszútávú pszichés jóllétünket a minket körülvevő épített történelmi környezet.

Nem csak érdekesnek, de fontosnak és időszerűnek tartjuk a fentiekről való gondolkodást a műemlékvédelem aktuális helyzetének megértése és potenciális jobbítása céljából is. Az, hogy a műemlékvédelem jelenleg válságban van, egy sokak (és nemcsak a szakma) által megtapasztalt és sajnálattal elismert jelenség. Az már kérdés, hogy vajon a szakma fokozatos térvészése és a politika általi leépítése a válság okozója vagy következménye. A 20. század végére Magyarországon a társadalom számára elsődlegesen a műemlékvédelem hatósági, szabályozó, korlátozó, megmondó, „gyomorgörcsöt okozó” oldala domborodott ki, ami a szakma vs. laikus olló szétnyílását eredményezte. Ahogy Cságoly Ferenc fogalmaz, „a két fél szemléletmódja és értékítélete egyre erősebben eltérő, és minél nagyobb a kettő közötti távolság, annál több politikai, gazdasági, jogi és egyéb érdek töltheti ki ezt a rést, gyengítve ezáltal a szakmai szerep hatékonyságát.”³ A rést mindenesetre hatásosan töltötték ki a politikai intézkedések, melyek a műemlékvédelem vélhetően túlbonyolított és lassú rendszerének akartak véget vetni, de a választott eszköz, a szakma drasztikus szétverése, fájdalmas és sajnálatos. A hatékony megszüntetést – gondolhatnánk – új stratégia és egy új szemléletű, működő rendszer követi, amiben a szakma mellett a társadalom is hangot és szerepet kap – ennek azonban egyelőre nem sok jelét látni. Ugyanakkor, meggyőződésünk, hogy ha szemléletváltás nélkül újra teret kapna a szakma egy általa felépített örökségvédelmi rendszerben, a szakma vs. társadalom problematika újra felútná a fejét. Ennek gyökerét érdemes megvizsgálunk – a politikai intézkedésektől függetlenül is – hogy lássuk pontosan, milyen különbségek vannak a műemlékekhez való viszonyulásokban, értékítéletekben és szándékokban. Ez az ismeret sokat segíthet annak megértésében, hogy miben és hogyan volna érdemes változtatni jelenlegi munkánkban és az örökségvédelem rendszerének újratertemtésében. Nagyon fontosnak tartjuk megemlíteni, hogy természetesen a műemlékvédelmi szakmai tudásnak a jelentősége elvitathatatlan és mindig is nélkülözhetetlen szerepe lesz abban a szélesebb spektrumú, holisztikus szemléletben, amiben meg kell találnunk a mindenki számára komfortos helyét. A cél tehát nem az, hogy mostantól úgy nyúljunk a műemlékekhez, ahogy a társadalom vagy az azt használók diktálják, hanem, hogy közelebb hozzuk egymáshoz a szakértői és a laikus gondolkodást.

A szemlélet tágitásában és a tanulmány elején feltett kérdések megválaszolásában iránymutatást adhat a környezetpszichológiai megközelítés, melynek alapvetése, hogy az emberi viselkedés sosem független attól a környezettől, amelyben zajlik. Az egyén személyisége és a társas hatások mellett a fizikai kontextus ugyanakkora szerepet kap a viselkedés kialakulásában. Ily módon a környezetpszichológia tehát minden esetben szociofizikai környezetet vizsgál.⁴

2) Cságoly 2017. 28. oldal

3) Cságoly 2017. 19. oldal

4) Dúll 2009. 29. oldal

A hely és a viselkedés között továbbá tranzakcionális, azaz kölcsönkapcsolati viszonyt feltételez, melyben a környezet és használója közötti reciprok kapcsolat van.⁵ A kölcsönhatások során személy–környezet összeillés (*person–environment fit*⁶) alakul ki, ami egyaránt szerveződik kognitív (tudás, reprezentáció), viselkedésbeli (térhasználat) és affektív (preferenciák, tudatos és nem tudatos viszonyulások, értékelések) szinten. Fontos látnunk tehát, hogy az épített örökség fizikai mivoltához köthető, a műemlékes szakma által könnyebben azonosított művészeti, építészeti, történeti értékek mellett a mindennapi életben is átélt értéket tulajdonítanak az emberek. Ezek az értékek egyáltalán nem evidensek, nem következnek magából az örökséghelyszínből, hanem a személy–környezet tranzakció megértésével bonthatók ki.⁷

Az épített történeti környezetekhez való viszonyulás vizsgálatában kulcsfontosságú két pszichológiai fogalom megismerése: a helykötődés (*place attachment*) és a helyidentitás (*place identity*). A környezetpszichológiai és dizájnleméleti vizsgálatok eredményei már régen egyértelművé tették, hogy az ember érzelmileg is viszonyul a helyekhez és a tárgyakhoz.⁸ A kutatások kimutatták, hogy a tér észlelése és az abban való tájékozódás gyakorlatilag soha nem független a helyen átélt vagy nem tudatosuló affektív folyamatoktól, és fordítva, a mentális térreprezentációk, a mentális térképek személyesek, tükrözik az adott helyről a személyben kialakult tudást, tapasztalatot, élményeket.⁹ Vagyis, az ember nemcsak a többi ember, a társak felé viseltet érzelmi viszonyulással, hanem fizikai környezete és tárgyai felé is. Ezek az affektív viszonyulások lehetnek aktuális és hosszú távú érzelmek, preferenciák, attitűdök.¹⁰ Számos kutatás igazolta, hogy azokkal a helyekkel, ahol hosszabb időt tölt a használó, és ez alatt az idő alatt jelentős élményeket, tapasztalatokat él át, helykötődés¹¹ alakul ki. A vizsgálatok ugyanakkor kimutatták, hogy a helyek nem azonos módon fontosak minden ember számára. A helykötődés a humán kötődéshez hasonlóan működik: ha egy ember (gyerek/felnőtt egyaránt) kötődik egy helyhez (humán esetben egy személyhez, pl. az anyához), akkor boldognak látszik, amikor ott tartózkodik (vele van), és szomorúságot vagy distresszt mutat, amikor elhagyja azt (nincs a kötődésszemély közelében.)¹² A helykötődés teremti meg azt a pszichológiai jóllétet, amelynek ebben az esetben kizárólagos forrása annak átélése, hogy a kötődés tárgya (az adott hely) jelen van vagy hozzáférhető (vagyis, ha a személy a szeretett helyen tartózkodik/tartózkodhat). A helykötődés (többnyire) pozitív érzelmi kötelék egy ember és egy hely között: erős tendencia, szándék, vágy arra, hogy egy ember egy helyen vagy ahhoz közel tartózkodjon. A helykötődés tehát jelentős az önmeghatározási folyamatokban: a fontos helyeket az én részeiként tartjuk számon, ami – helyidentitásként – erősíti az én stabilitás- és folytonosságélményt, azaz az identitást.¹³

5) Stokols 1978. 256. oldal

6) Proshansky, Ittelson, & Rivlin 1970. 176. oldal

7) Dúll 2017. 344. oldal

8) Dúll 2017. 120. oldal

9) *Ibid.*

10) Dúll 2017. 121. oldal

11) Stokols & Shumaker 1981. 457. oldal; Hummon 1992. 257. oldal

12) Chawla 1992. 63. oldal

13) Dúll 2017. 126. oldal

A történeti környezetek sajátossága, hogy a helykötődés egyszerre személyes és kollektív¹⁴; az épületek a kollektív emlékezetbe is bekerülnek.

Általánosságban, a klasszikus szociálpszichológiai élméletek¹⁵ szerint az én lényegét tekintve szociális. Az én érzése abból a korai tanulási folyamatból származik, amely során megtanuljuk magunkat másoktól megkülönböztetni. Az emberek azokat a helyeket, amelyekhez kötődnek, nem csak fizikai szükségleteik kielégítése szempontjából tartják fontosnak, hanem a hely saját intrinzik értékei (nyugodt, biztonságos) miatt is. Proshansky szerint az ismerős és biztonságos helyek kompetencia- és autonómiaélményt keltenek a használóban – ezért érzi úgy, hogy ezek a helyek hozzá tartoznak, jellemzik őt és így tovább – vagyis részei identitásának.¹⁶ McAndrew szerint az éni-identitás és a helyidentitás élménye gyakran összemosódik, például az énben kitörölhetetlenül ott vannak a fontos helyek (szülői ház, a nagymama kertje, az óvoda, a játszótér; az iskola, a kedvenc szórakozóhely stb.) pszichológiai lenyomatai – lélektani értelemben azonosulunk ezekkel a kitüntetett helyekkel.¹⁷ A fontos helyek tehát beépülnek az identitásba, ami részben azon múlik, hogy az adott hely mennyire teszi lehetővé a kívánt célok és tevékenységek megvalósítását.¹⁸

■ Szemléletváltás: az épített örökség társadalmosítása

A nemzetközi gyakorlatban az épített történeti környezet értékvizsgálataiban gyakran találkozunk a „társadalmi érték” (*social value*) nehezen azonosítható és leírható fogalmával.¹⁹ Mára már felismert tény, hogy katasztrófák, tragédiák, háborúk esetén milyen fontos a környezet helyreállítása, visszaépítése az egyén és közösség identitásának regenerálódásához. Ismeretes, hogy az 1964-es Velencei Karta szabályozza a konzerválás, restaurálás szakmai lehetőségeit. Rekonstrukciók esetében gyakran a Karta 7. pontjára hivatkoznak (némi félreértve az eredeti szándékot), amikor a történetiségéből fakadó hitelességet felülmúlja a társadalmi érdek, a Karta szavaival „valamilyen nagy nemzeti vagy nemzetközi érdek indokolttá teszi.”²⁰

A délszláv háború utáni helyreállítási munkákból az Európai Unió is kivette a részét és külön, a kulturális örökség rehabilitációját célzó projektet indított, melyben 2009–2013 között vettem részt (FB). Ahogy a háború a különféle etnikumoknak, vallásoknak teret adó épületek lerombolását célozta meg (felismerve az épített környezet és az identitás szoros kapcsolatát!), úgy az épületek újraélesztésével – az örök veszteségek visszahozhatatlansága mellett – elindul egy belső folyamat, az önbecsülés helyreállítása²¹ (3. ábra).

14) Relph 1976. 28. oldal

15) pl. Mead 1934/1973.

16) Proshansky 1978. 155. oldal

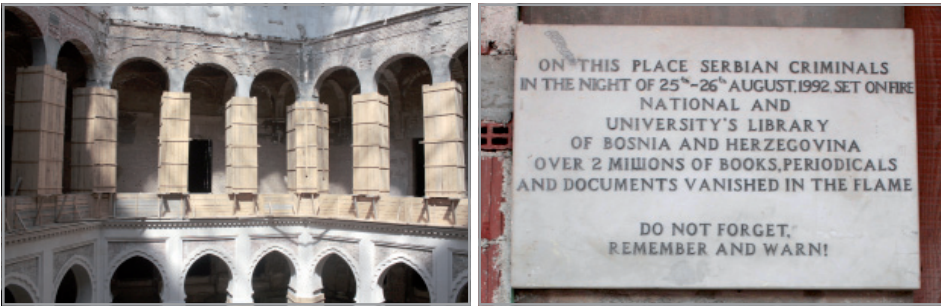
17) McAndrew 1993.

18) Stokols & Shumaker 1981. 459. oldal

19) De la Torre 2002. 12. oldal

20) Velencei Karta 1964.

21) Fogarasi 2013. 36. oldal

3. ábra: A sarajevói Nemzeti Könyvtár belső udvara helyreállítás alatt 2010-ben, a főhomlokaton a pusztításra emlékező táblával (fotók: Fogarasi Barbara)

Az emberi jóllét javulásának folyamatában az egyéni és társadalmi viszonyulások mellett az épített örökségből fakadó gazdasági lehetőségek sem elhanyagolhatók. A Balkánon véghezvitt Ljubljana folyamat nevet viselő projekt²² felismerte, hogy a rehabilitációs projektek a történelmi környezet kihasználásával a fenntartható fejlődést szolgálják; új munkahelyeket, üzleti lehetőségeket és tevékenységeket teremtenek, ami által a környezet és a helyi lakosok életminősége javul. A gazdasági biztonság erősödése is szorosan összefügg az identitással, aminek előfeltétele, hogy az épített örökség jobb állapotba kerüljön. „Így amennyiben a területek épületállománya jobb helyzetbe kerül, akkor az örökség előnyé válhat olyan szempontból, hogy egy erős helyi identitás kialakulásának az alapját jelentheti.”²³ A nemzetközi szinten a műemlékvédelem társadalmisítását célzó, számos konkrét intézkedés tapasztalható, és egyre több példát találunk a helyi közösségek bevonásával, partícipatív módon megvalósuló örökségi helyszínek helyreállítására, fejlesztésére. Magyarországon is barátkozunk már a gondolattal és hallhatunk változó kimenetelű, gyakran küzdelmes részvételi tér-rehabilitációs kezdeményezésekről (pl. Teleki tér, Mátyás tér, Nehru part). Fontos megjegyezni, hogy a partícipáció túlmutat a településfejlesztéseknél előírt önkormányzati lakossági fórumokon.

Magyarországon és nemzetközileg is egyedi a 2014–2016 között zajlott részvételi műemlékfelújítás Balatoncsicsón. A felújítás a Norvég Alap és a magyar állam támogatásából létrejött, a Forster központ által koordinált REVEAL²⁴ projekt keretén belül egy pusztuló barokk plébániaépület (4. ábra) közösségi házzá alakítását a helyi közösséget bevonó részvételi tervezési folyamatba, valamint tágabb, a térség kiszélesítőit is megcélzó fejlesztésbe ágyazta be.

22) www.coe.int/en/web/culture-and-heritage/ljubljana-process (letöltés: 2020. november)

23) Pap 2014. 111. oldal

24) REVEAL – Revealing the Socio-Economic Impacts of Cultural Heritage / A kulturális örökség társadalmi-gazdasági hatásainak feltárása elnevezésű projekt a Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ irányításával valósult meg kettős céllal: (1) mérési módszertan fejlesztése az épített örökség, illetve a műemlék-felújítások gazdasági és társadalmi hatásainak mérésére. (2) örökséggazdálkodási módszertan a társadalmi-gazdasági hatások maximalizálására a helyi közösség bevonásával megvalósuló műemlék-helyreállítással.
<https://oroksegkalauz.seed.hu> (letöltés: 2020. november)

A koordinátori csapat tagjaként, számomra (FB) a folyamat legnagyobb kihívása az volt, ami egyben a projekt erősségének is mondható: a korábbi műemlékvédelmi paradigmákat egy új, a műemléket használó közösség bevonását szorgalmazó megközelítésre szerettük volna leváltani, azzal a céllal, hogy így a műemlék épület hosszútávon fenntarthatóbbá váljon, használói pedig elégedettebbek legyenek.²⁵ Tapasztalataink alapján eddig a műemlék-helyreállítás folyamatát a hatalmi erőviszonyok mentén kialakuló paradigma jellemezte: vagy a műemlékvédelmi hatóságnak, vagy a felújítást finanszírozó befektetőnek az akarata érvényesült. Az első esetben a történeti értékek minél teljesebb konzerválása az elsődleges szempont, a kommunikáció a „műemlékvédelem” részéről jellemzően instruktív, utasító, melynek következtében az épület a befektető és tulajdonos részéről sok kompromisszummal konzerválódik, használhatósága szempontjából sok kivetni valót hagyva maga után (és később egyéni, szakszerűtlen kiegészítéseket hozva); vagy pedig a kezdeményezők a nehézségektől elrettenve feladják a helyreállítás gondolatát, és az épület többnyire gazdátlan marad és elpusztul. A másik eset, amikor a befektető (vagyis a pénz) beszél, a fejlesztés gazdasági szempontjai az elsődlegesek, a kommunikáció olykor hamis, manipulatív, „ügyeskedő”, a történeti rétegek csorbát szenvednek, a felhasználók pedig az előzőhöz hasonlóan elégedetlenek, hiszen nem érzik magukénak az épületet. Ezekhez képest egy olyan sokszereplős modellben, ahol egy mediátor (pl. projektkoordinátor) segítségével a helyi közösséget és a szakértőket együttesen bevonjuk, konszenzusos döntések születnek, több érdek érvényesülésével és az értékek közös megőrzésével. A kommunikációt jó esetben érdemi viták, nyílt megbeszélések jellemzik, melynek eredményeképp elfogadható kompromisszumos megoldásokkal az épület mindenki számára szerethető lesz és használói magukénak érezhetik. Egy ilyen folyamathoz szükséges a szereplők készsége és nyitottsága egymás értékeinek, szempontjainak megismerésére és beépítésére, még ha az egészen ellentétes is a sajátjával. Továbbá a kompromisszumok elfogadására is késznek kell lenni, a várhatóan minden oldalon felmerülő veszteségek tudomásul vételével együtt.²⁶ Az újfajta, egyedi emberi tényezővel színesített szemléletmód megvalósítása a Nivegy-völgyben sem volt konfliktusmentes, hisz nemcsak kifelé, de a rendszeren és a műemlékes szakmán belül is viharos vitákkal járt. Mégis elmondható, hogy a végeredmény egy szakmailag vállalható, szépen kivitelezett és a helyi közösség használatában többé-kevésbé működő közösségi és rendezvényhelyszín lett (5. ábra), emellett – a vidékfejlesztési célokkal összhangban – a helyi kistermelők között is újfajta együttműködések indultak el.

A felújítási folyamat innovatív megközelítése részeként arra is kíváncsiak voltunk, hogy hogyan változik a Nivegy-völgyiek pszichológiai viszonyulása a plébániaépülethez és a településeikhez a felújítás során, ezért környezetpszichológiai vizsgálatokat is végeztünk.²⁷ Az örökséghelyszínek környezetpszichológiai vizsgálata elméletileg jelentős és a gyakorlatban is jól használható ismereteket adhat az ezen helyszíneken élő emberek és az épített és/vagy természeti örökségkörnyezet kapcsolatáról.²⁸

25) Fogarasi et al. 2015. 185. oldal

26) Fogarasi 2017. 8. oldal

27) Dúll & Fogarasi 2017. 152-154. oldal

28) Dúll 2017. 349. oldal

4. ábra: A balatoncsicsói plébánia elhagyatott épülete (fotó: Fogarasi Barbara, 2014)

5. ábra: A felújított „Nivegy-ház” (fotó: Oláh Gergely Máté, 2016)

Az itt végzett kutatások alátámasztották, hogy – az általában vett környezet-ember kapcsolaton túl – izgalmas és mérhető környezetpszichológiai kölcsönhatás van a kulturális-szimbolikus jelentéssel bíró történelmi-műemléki környezetek és használók között: a pszichológiai és kulturális értelemben kitüntetett, a közösség számára fontos helyszínek szervesen beépülnek a helyidentitásba, és a helykötődésen keresztül hozzájárulnak a pszichológiai jólléthez. A kutatás feltárta, hogy a helyidentitáshoz kapcsolódó történelmi épület, a plébánia műemléki felújítása és közösségi térré formálódása „szerepet játszik a tágabb térség lakosainak és ezen belül Balatoncsicsó falu lakóinak települési és a kistáji lokalitásélményében.”²⁹ Lokalitásélmény alatt a település lakosai által „tudatosan vagy nem tudatosuló módon megélt, szociofizikai tartalommal telítődött lokalitásminőséget” értjük.³⁰ A vizsgálat kimutatta továbbá, hogy elkezdődött a plébánia környezetpszichológiai jelentésének megformálódása, és ezzel együtt megindult az épületegyüttes „elhelyeződése” a lokalitásélményben. Ennek egyik konkrét megnyilvánulása az új közösségi ház névadása volt, mely során a helyi közösségtől a Nivegy-ház nevet kapta.

A balatoncsicsói projekt rávilágított arra, hogy egy közösségi használatú műemlék helyreállításának emberre és közösségre gyakorolt hatásában nagy jelentősége van annak, hogy hogyan zajlik a helyreállítási folyamat. Vagyis, mennyire valósul meg a jó participáció, az érintett szereplők (beruházó/tulajdonos, műemlékvédelmi szakemberek, hatóság, építész, kivitelező, felhasználók, helyi közösség stb.) közötti nyílt kommunikáció, a különféle, akár ütköző értékek felismerése, a folyamatban megtartandó értékek közös kiválasztása és integrálása. Egy részvételi folyamattal megvalósuló műemlékfelújítás a jóllét és az életminőség szintjének emelkedését idézheti elő az ott élők körében, ami visszahat az épített környezet fenntartására.³¹

29) Dúll 2017. 374. oldal

30) Dúll 2017. 439. oldal

31) Fogarasi et al. 2015. 186. oldal

A műemlékekhez viszonyulás mérése: jelentésdimenziók

A fenti példa egy konkrét, közösségi használatú épületfelújításhoz kapcsolódó újfajta megközelítésről, a részvételi tervezésről szolt és arról, hogy a felújításnak milyen hatásai lehetnek az ott élők életére. A tanulmány elején megkezdett gondolatmenetre visszakanyarodva, hasznos lehet arról is ismereteket szerezni, hogy hogyan viszonyulnak az emberek a műemlékekhez, a régi épületekhez általában. Még nemzetközi szinten is kevés vizsgálat vagy tanulmány foglalkozik a történeti épített környezet egyénre, közösségekre, társadalomra gyakorolt pszichés hatásaival, a környezetpszichológia említett konstruktumai (helyidentitás, helykötődés) vonatkozásában. A következőben azt a kérdéskört vizsgáljuk, hogy hogyan viszonyulunk a múlt épített tanúhoz, milyen jelentéseket kapcsolunk hozzájuk, hogyan különbözik ez a viszonyulás és jelentésadás a műemlékes szakmabeliek és a laikusok között, és egyáltalán hogyan mérhető mindez?

A jelentésről való vizsgálódás során elkerülhetetlen visszanyúlnunk a nyelvészeti és filozófiai gyökerekhez. Mint ismeretes, a szemantikában a „jelentés” jelentésének meghatározásakor különbséget teszünk denotáció és konnotáció között. A „denotáció” egy adott szó konkrét jelentésére utal. A „kutya” szó denotátuma például a négylábú ugató állatok egy viszonylag jól körülhatárolt csoportja. A „konnotáció” viszont a szóval kapcsolatos asszociációinkra, a szó által többé-kevésbé implicit módon sugallt tartalmakra vonatkozik. Következésképp a „kutya” és a „kutyus” szavak konnotációja különböző, míg denotációjuk egy és ugyanaz.³² Osgood amerikai pszichológus az ötvenes években azt találta, hogy számos jelenség konnotatív jelentése megadható az ún. szemantikai tér fogalmainak segítségével.³³ A szemantikai teret viszonylag kis számú dimenzió jelöli ki, amelyek közül a három legfontosabb: az *érték* (jó/rossz), az *erő* (erős/gyenge) és az *aktivitás* (aktív/passzív) dimenziója. A szemantikai tér e három dimenziója olyan alapvető emberi jelenségekre utal, melyek végső soron szorosan kapcsolódnak az emberi lét értelmének legmélyebben gyökerező kérdéseire.³⁴ Osgoodnak és munkatársainak célja az volt, hogy az általa kidolgozott attitűdtesztre (az azóta széles körben elterjedt ún. Osgood-skálára vagy szemantikai differenciáliskálára) adott válaszok elemzésével feltárja az emberi gondolkodás jelentésterét.

A szemantikus differenciáliskála tehát a világ dolgaival kapcsolatosan táplált értékítéletek irányának megismerésére alkalmas. A vizsgálati személy számára megjelöljük, hogy milyen dologgal – mely lehet egy tárgy vagy egy jelenség, vagy egy fogalom – kapcsolatosan vagyunk kíváncsiak a véleményére, majd ezt követően pozitív és negatív értéktartalmakat jelölő ellentétes melléknévpárokat kínálunk a számára. A vizsgálati személynek az a feladata, hogy a melléknévpárok (bipoláris skálák) között létesített hét skálafokozat valamelyikét jelölje be, hogy érzése szerint a megítélt dolog inkább ilyen vagy olyan.

32) Rosengren 2000/2004. 77. oldal

33) Osgood, Suci és Tannenbaum 1957. 25. oldal

34) Rosengren 2000/2004. 78. oldal

Az első környezetpszichológiai kutatások, amelyek a környezet sok szempont mentén szerveződő dimenzióknak leírását tűzték ki célul, részben azt is megvizsgálták, érvényesek-e az osgoodi dimenziók a szociofizikai környezet konnotatív jelentésének leírására is.³⁵ Mivel ezek a dimenziók egyik esetben sem jöttek ki egyértelműen, folytatódik a kutatásban a leginkább működő, leginkább általánosítható dimenziók keresése. Magyarországon elsőként Düll Andrea és Urbán Róbert fejlesztett környezetpszichológiai szemantikus differenciálskálát³⁶ a környezet–viselkedés interakció minőségének leírására és a környezet konnotatív jelentésének vizsgálatára. A KSZD és „általában a pszichológiai jelentésmérő eljárások alkalmazását a környezeti kutatásokban az indokolja, hogy a valós környezet óriási információmögével való kognitív küzdelmünk során spontán módon is maximalizálni igyekezünk információfeldolgozó kapacitásunkat úgy, hogy a környezeti tulajdonságokat és viszonyaikat jelentéstartalmú mentális reprezentációkban képezzük le. A környezeti információ rendszerezése útján szervezett kognitív rendszerek jönnek létre a fejünkben, mégpedig a feltételezések szerint bizonyos alapvető mögöttes jelentéstartalmú dimenziók mentén.”³⁷

■ Örökségi Környezet Szemantikus Differenciál Skála – kutatási koncepció

Minthogy az épített történeti környezethez való viszonyulásaink részben nem tudatosuló folyamatok eredményei, azokban a műemléki vizsgálatokban, amelyekben cél a használók viszonyulásának feltárása, hasznos eszköz lehet a szemantikus differenciálskála. Ahhoz, hogy ez az eszköz minél pontosabb eredményeket adjon, egy kifejezetten műemlékekre fejlesztett skálát érdemes használnunk. Mivel ilyen mérőeszköz jelenleg nem áll rendelkezésünkre, a folyamatban levő kutatásaink egyik célja a skála kifejlesztése. Ez egy rendkívül komplex, idő- és emberigényes feladat, melynek minden lépése során körültekintően kell eljárni. Az osgoodi módszert és a hazai környezeti szemantikus differenciál megalkotásának folyamatát³⁸ követve fontos szempont például, hogy a skálán szereplő szavak a műemlékeket leghűebben leírják, így alapvető döntés volt, hogy a szavakat a történeti környezetet ismerő szakemberek „fejéből nyerjük ki”, az ő szóhasználatukat tükrözzék. Ezért a műemlék fogalmának meghatározásában, majd az azt leíró, minősítő szavak azonosításában is műemlékvédelemmel foglalkozó kollegák segítségét kértük. A műemlékes szakmában dolgozó kutatók, művészettörténészek, építészek, tájépítészek, műemléki főlegyek egészen máshogy élik meg a mindennapjaik részét képező műemlékekhez való viszonyulást és jelentésadást, mint azok, akiknek ez nem munkájuk, még ha napi szinten megfordulnak is történeti környezetekben. A különbség az építész és nem-építész nézet közötti különbözőségekhez is hasonlítható, melyet számos kutatás vizsgált.

35) Düll 2017. 87. oldal

36) *Környezeti Szemantikus Differenciálskála, KSZD, Düll & Urbán 1997.*

37) Düll 2009. 115-116. oldal

38) Düll & Urbán 1997. 165. oldal

A kutatások kimutatták, hogy a környezet megítélése szignifikánsan eltér a két csoportban, így az építészek jelentősen más, több és árnyaltabb fogalomkategóriával gondolkodnak a tér jellemzőiről.³⁹ A vizsgálatok eredményei szerint, amíg az építészek megítélései egységes mintázatot követnek, sztenderdjük és logikáik azonosak, addig a térlaikus⁴⁰ megítélők véleménye a környezetre vonatkozóan heterogén.⁴¹

A hazánkban 2020 tavaszán megjelent pandémia az Örökségi Környezet Szemantikus Differenciál Skála fejlesztési folyamatát némileg korlátozta, illetve módosította, így például a történeti környezetben fizikai jelenléttel való gyűjtés helyett többnyire online, fotók segítségével dolgoztunk. A különbség módszertanilag jelentős, számos kutatás szól a képen látott terek és a valóságban megélt terek percepcióbeli különbségéről.⁴² Egy fotó látványa bizonyos értelemben egyszerűbb mentális és érzelmi viszonyulásokat hív elő, viszont amikor fizikailag, a testünkkel vagyunk a térben, jóval komplexebb folyamatok zajlanak. Nem csak a mozgásunk miatt látjuk másképp pl. a tereptárgyak egymáshoz való viszonyát, de a vizuális információk feldolgozásával egy időben egy sor egyéb tudatosuló és nem tudatos észlelés is zajlik. Sőt, mindközben társas interakciók is zajlanak, amelyek a szociofizikai kontextusok fontos tényezői – ezek egy fotó nézése közben nagyrészt vagy teljesen hiányoznak. Ugyanakkor a kutatásunk érvényességét erősíti, hogy műemlékes szakemberek számára, bővebb háttérismerettel és komplexebb térlátással az általuk javasolt helyszínek képe többet hív elő, mint egy laikus esetén.

Záró gondolatok: a közös felelősségvállalás felé

A tanulmányban említett példák – akár a sokféle etnikumú Balkán építettörökség-rehabilitációja, akár egy hazai elhagyatott plébánia részvételi tervezéssel való megújítása a helyi közösség számára – is bizonyítják, hogy az épített örökségnek sokrétű hatása van az emberre és a társadalomra. Az értékörzés és továbbadás középpontjában is az ember áll, mégis, az eddigi hazai műemlékvédelmi szemléletben az ember háttérbe szorult a történeti értékek és a fizikai anyag megőrzésével szemben, ezzel a műemlékvédelem népszerűségét is csökkentve. Úgy véljük, a szakma jelenlegi leépülése is nagyrészt annak köszönhető, hogy nyílt és konstruktív kommunikáció hiányában az épületek megőrzésének nehézségei, akadályosságai domborodott ki. A műemlékvédelmi szakma számára legfontosabb érték az épületből fakadó történetiség és hitelesség, így művészettörténeti, építészeti és az ezeket szabályozó jogi szempontból mindig is magas nívón működött. Ugyanakkor, a történelmi épületekhez, helyszínekhez való pszichológiai viszonyulást érdemes megismerni, vizsgálatokkal megmérni és összefüggésbe hozni a történeti épületek objektív, tudományos értékeivel.⁴³

39) Dúll 2017; Somogyi 2019.

40) Dúll 2017. 181. oldal; Dúll et al. 2018. 88. oldal

41) Somogyi 2019. 10. oldal

42) Gibson 1978; Dúll & Urbán 1997; Hecht et al. 2003; Somogyi 2015.

43) Dúll 2017. 330. oldal

Míg a történetiség és anyagában megőrzés is nagyon fontos, hisz ezek nélkül nincs régi épület, az emberi jólétre gyakorolt hatások, az épület használói által képviselt értékek, összességében az épített örökség emberi és pszichés értékeinek figyelembevételével kiegészülve juthatnánk el egy olyan közös felelősségvállalásra, ami az értékörzés mellett annak teljesebb megélését és továbbadását, akár új értékteremtést is eredményezhet.

IRODALOMJEGYZÉK

- Chawla, L.: *Childhood Place Attachment*. in: I. Altman, & S. M. Low (Eds.): *Place Attachment*. Plenum Press. New York. 1992. 63–87.
- Council of Europe, Ljubljana Process. <https://www.coe.int/en/web/culture-and-heritage/ljubljana-process>. (letöltés: 2020. november)
- Cságyó, F.: *Műemlékvédelem – kérdések és felvetések*. in: *Építés – Építészettudomány*. 2017. 45. (1–2) 19–30.
- De la Torre, M. (Ed.): *Assessing the Values of Cultural Heritage: Research Report*. Getty Conservation Institute. Los Angeles. 2002.
- Dúll, A.: *A környezetpszichológia alapkérdései – Helyek, tárgyak, viselkedés*. L'Harmattan. Budapest. 2009.
- Dúll, A.: *Épített környezet és pszichológia – a lokalitásélmény környezetpszichológiai vizsgálatai*. Akadémiai doktori értekezés. MTA. Budapest. 2017.
- Dúll, A., & Fogarasi, B.: *The Impact of Built Heritage Revitalisation on Social Well-Being. An Environmental Psychological Study of a Participative Historic Building Restoration in Hungary* in: J. Sanetra-Szeliga, & K. Jagodzińska (Eds.): *Power of Heritage*. International Cultural Centre. Krakow. 2017. 146–165.
- Dúll, A., Somogyi, K., Hülber, A., Brózik, P. & Szabó, J.: *A szociofizikai önállóság első szintere: Építészhallgatók és térlaikus egyetemi hallgatók mentális térképábrázolásainak összehasonlítása*. in: *Magyar Pszichológiai Szemle*. 2018. 73(1) 83–110.
- Dúll, A., & Urbán, R.: *Az épített környezet konnotatív jelentésének vizsgálata: módszertani megfontolások*. in: *Pszichológia*. 1997. 17(2) 151–179.
- Fogarasi, B.: *Épített örökség és megbékélés*. in: *Régi-új Magyar Építőművészet, Post Scriptum/Utóirat*. 2013. 4, 36–39.
- Fogarasi, B.: *Műemlékvédelmi paradigmaváltás*. in: *Örökségkalauz – örökségvédelmen alapuló közösségfejlesztéshez*. A kiadvány készült a REVEAL – A kulturális örökség gazdasági és társadalmi hatásainak feltárása c. projekt keretein belül. Forster Központ. Budapest. 2017. 8. <https://orokseggkalauz.seed.hu/files/publications/320.pdf> (letöltés: 2020. november)
- Fogarasi, B., Bodorkós, B., Dúll, A. & Nemes, G.: *The Nivegy-Valley Parish House Pilot Project - A Community-Embedded Cultural Heritage Rehabilitation*. in: Van Balen, K. & Vandesande, A. (Eds.): *Heritage Counts*. Garant Publishers. Antwerp. 2015. 183-195.
- Gibson, J. J.: *The Ecological Approach to the Visual Perception of Pictures*. in: *Leonardo*. 1978. 11(3) 227-235.
- Hecht, H., Schwartz, R., & Atherton, M. (Eds.): *Looking into Pictures: An Interdisciplinary Approach to Pictorial Space*. MIT Press. Cambridge. 2003.
- Hummon, D. M.: *Community Attachment. Local Sentiment and Sense of Place*. in: I. Altman, & S. M. Low (Eds.): *Place Attachment*. Plenum Press. New York. 1992. 253–278.

- McAndrew, F. T.: *Environmental Psychology*. Brooks/Cole Publishing Company. Belmont. 1993.
- Mead, G. H.: *A pszichikum, az én és a társadalom*. Gondolat. Budapest. 1934/1973.
- Osgood, C., Suci, G., & Tannenbaum, P.: *The Measurement of Meaning*. University of Illinois Press. Urbana. 1957.
- Pap, Á.: *Az épített örökség és a helyi identitás kapcsolatának cselekvőközpontú földrajzi vizsgálata budapesti mintaterületeken*. Doktori (PhD) értekezés. (témavezető: J. Becsei, & L. Boros). SZTE TTIK Földtudományok Doktori Iskola. Szeged. 2014.
- Proshansky, H. M.: *The City and Self-Identity*. in: *Environment and Behavior*. 1978. 10. 147–169.
- Proshansky, H. M., Ittelson, W. H., & Rivlin, L. G.: *Freedom of Choice and Behavior in a Physical Setting*. in: H. M. Proshansky, W. H. Ittelson, & L. G. Rivlin (Eds.): *Environmental Psychology: Man and his Physical Setting*. Holt, Rinehart, and Winston. New York. 1970. 173–183.
- Relph, E.: *Place and Placelessness*. Pion. London. 1976
- Rosengren, K. E.: *Kommunikáció*. Typotex. Budapest. 2000/2004. 77-78.
- Rubinstein, P. L., & Parmelee, P. A.: *Attachment to Place and the Representation of the Life Course by the Elderly*. in: I. Altman, & S. M. Low (Eds.): *Place attachment*. Plenum Press. New York. 1992. 139–163.
- Somogyi, K.: *Másképpen közelítve. Képpalkotás a kortárs építészetről*. in: A. Dúll, & K. Varga (Eds.): *Rábeszélőtér: A szuggesztív kommunikáció környezetpszichológiája*. L'Harmattan. Budapest. 2015. 403–418.
- Somogyi, K.: *Közvetlen élmény — közvetlen építészet: az „építész nézet” kvalitatív vizsgálata saját élményű középiskolai környezetben*. PhD-értekezés. (témavezető: A. Dúll, & F. Cságoły). ELTE PPK Pszichológiai Doktori Iskola. Budapest. 2019.
- Stokols, D.: *Environmental psychology*. In: *Annual Review of Psychology*. 1978. 29. 253–295.
- Stokols, D., & Shumaker, S. A.: *People in Places: A Transactional View of Settings*. in: J. H. Harvey (Ed.): *Cognition, Social Behavior, and the Environment*. Lawrence Erlbaum. Hillsdale. 1981. 441–489.
- Velencei Karta. *Nemzetközi karta a műemlékek és műemlékhelyszínek konzerválására és restaurálására*. A Történelmi Épületek Építészeinek és Szakértőinek Második Kongresszusa. Velence. 1964.

FIATALOK ÉS ÖREGEK A MŰEMLEKVÉDELEMBEN

Bevezető

A Fialat Műemlékvédők Fórumának ötlete az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottság vezetői megbeszélésén merült fel 2019 őszén. A gondolatot elsősorban a civil szervezetben folytatott szakmai tevékenység következő generáció részére történő továbbadásának lehetőségei inspirálták, de ugyanez érvényes a hivatásszerűen műemlékvédelmi feladatokat ellátó szervezetekre is. A fiatalok bevonásának lehetőségeit és akadályait elemezve mindenképpen érdemes áttekinteni a közigazgatás speciális ágazatának, a műemlékvédelmi szakigazgatásnak a helyzetét.

A hatósági feladatellátás a rendelkezésre álló jogszabályi környezet, illetve a résztvevők humán oldali attitűdjének függvényében számos objektív és szubjektív elemből tevődik össze, rendkívül fontos szerepet játszik benne a résztvevők egyénisége, emberi tulajdonságai, szakmai minőségét pedig a résztvevők tudásának mélysége és látókörének szélessége határozza meg. A tanulmányban szereplő megállapításokat kizárólag a saját, egy bizonyos (bár az elmúlt tíz esztendő során sokszor átalakult¹⁾) szervezeten belül szerzett tapasztalataimra tudom alapozni. Ennek ellenére, talán éppen a műemlék-felügyelet különlegességéből, összetettségéből, a közigazgatási eljárások közé való nehézkes beilleszthetőségéből adódóan a feltárt problémák országos viszonylatban is általánosíthatók a szakterülettel kapcsolatban.

A tanulmány célja tehát röviden a műemlékvédelemhez kapcsolódó közigazgatási feladatokat ellátó szervezetrendszer működésével, külső és belső kommunikációjával kapcsolatos megállapításokból kiindulva a hatékonyság, illetve a szakszerű átörökíthetőség elemzése, az öregek és a fiatalok közötti közvetlen tapasztalatcsere fontosságának hangsúlyozása. Az öregek és fiatalok fogalmak természetesen nem az életkort jelentik ebben az esetben, hanem a nagyobb tapasztalattal rendelkező, illetve a kevesebb gyakorlattal bíró szakemberekre vonatkoznak.

1) *A szervezeti rendszer elmúlt évtizedben lezajlott átalakításaira jellemző, hogy míg korábban évtizedenként került sor nagyobb változásra (1957–92 Országos Műemléki Felügyelőség, 1992–2001 Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 2001–2010 Kulturális Örökségvédelmi Hivatal), addig a 2011–20 között eltelt tíz év alatt hét nagyobb átszervezést élt meg.*

A műemlék-felügyelet sajátosságai

Ahhoz, hogy a műemlékvédelmi szakterület hatékony közigazgatási módszerei érthetőek legyenek, mindenképpen szükség van egy kicsit a szakma történeti háttérének, a szakterületet életre hívó társadalmi motivációnak a megismerésére.

Bár a műemlékvédelem története sokkal régebbi időkre nyúlik vissza, hiszen ismerünk római császári és középkori uralkodói intézkedéseket egy-egy régi épület megőrzésével kapcsolatban, a hivatásos műemlékvédelem kialakulása Európában a XIX. század második felére tehető², amikor a nemzeti öntudatra ébredő államok önazonosságukat a múltjukban próbálták meg felfedezni. A XVI–XVIII. században már jelen levő történeti kutatások egyre inkább tudományos jellegűvé váltak, a múlt emlékeinek feltárására való igény új tudományok (régészet, művészettörténet) kialakulásához vezetett. A felidézett múlt a művészetben, így az építészetben is a történeti formák felidézését hozta magával. Ugyanabból a társadalmi indíttatásból két eltérő formavilágú művészeti stílus született: az ókori formákat felhasználó klasszicizmus és a középkorban gyökerező romantika. A formák pontos felhasználására irányuló törekvés megkövetelte az „eredeti”, középkori, illetve ókori emlékek megismerését, kutatását, ami később ezeknek, mint a dicső nemzeti múlt tárgyi bizonyítékainak, a nemzet évszázados vagy évezredes történetét hirdető objektumoknak a megőrzésére való törekvést is maga után vonta – mindezt az ember, mint gondolkodó és érzelmekkel rendelkező lény múlthoz, emlékekhez való ragaszkodásából fakadóan.

A műemlékvédelem tehát egy alapvetően racionális, ugyanakkor érzelmektől túlfűtött korszakban született. Ahogy másfélszáz évvel ezelőtt, úgy a régi dolgok megőrzésére való törekvés ma is az ember érzelmi mivoltából fakad. Mivel az emberek materiális-, szellemi és lelki szempontú igényei egyénekenként változnak, a régi épületek megőrzésével kapcsolatban is mindenki mást és mást gondolhat, rendkívül nehéz a kérdés objektív, abszolút tárgyilagos megítélése. Összességében mégis azt tapasztaljuk, hogy a civilizált világ országai időt, energiát, pénzt áldoznak erre a célra, kutató-, oktatási- és igazgatási intézményeket tartanak fenn a műemlékvédelemmel kapcsolatos feladatok ellátására – minden bizonnyal azért, mert a társadalom életének jobbítását remélik a régiségek megismertetésétől és megőrzésétől. A régiség fogalmát érezhetjük negatívnak, ha egy tönkrement, ócska, már értékét veszített tárgyra gondolunk, de érezhetjük pozitívnak is, amennyiben valamelyik ősünk egy számunkra is kedves, fontos emlékeket hordozó tárgyáról beszélünk³. Általánosságban megállapítható, hogy a régi dolgok, legyenek azok használati tárgyak vagy akár épületek, az emberek többségéből pozitív érzelmeket váltanak ki⁴.

Ebben a gondolatban kell keresnünk az első okot, ami miatt a műemlékvédelmi szakigazgatás jelentősen eltér a közigazgatási ágazatok többségétől, hiszen amazok

2) *A műemlékvédelem társadalmi motivációját és a magyarországi szervezetrendszer kialakulását szemléletesen mutatja be: Gerő 1959, Császár 1983 és Román 2004*

3) *A téma részletesen kifejtésre került 2019. szeptember 20-án a Soproni Városszépítő Egyesület által szervezett konferencián. Írásos összefoglalója: Veöreös 2020*

4) *Az ember múlthoz való viszonyával bőségesen foglalkozik a pszichológiai szakirodalom, noha ennek közvetlenül a műemlékvédelemmel kapcsolatos aspektusai csak a legutóbbi kutatásokban jelennek meg. Fogarasi 2020*

jellemző módon sokkal objektívebb paraméterek mentén folytatják le eljárásaikat. Ezzel szemben a műemléki ügyintézés során nagyon fontos szerep jut a munkatársak és a vezető személyes, az értékek megőrzése érdekében érzett motivációjának. Belátható, hogy enélkül eredményes műemlék-felügyeleti munka nem képzelhető el.

A másik jelentős különbség, ami miatt a szakterület nehezen illeszthető be a közigazgatásba az, hogy a műemlékvédelemmel kapcsolatos döntések hosszú távra szólnak, és kijelenthetjük, hogy az értékek megőrzésével kapcsolatos döntések egyszerűek és visszafordíthatatlanok. Egy épület értéke alapvetően két részből tevődik össze: egyrészt magába foglalja a jelenlegi értéket, másrészt a múltbeli értéket⁵. Jelenlegi érték alatt az épület használati értékét (elhelyezkedés, méretek, műszaki állapot) és művészeti értékét értjük; a múltbeli értéket pedig az épület kora, illetve a hozzá fűződő emlék-érték adja, melyet az épülethez kötődő múltbeli események vagy személyek alapján ítélnünk meg. Míg a jelenlegi érték a műszaki állapot javításával, felújítással vagy művészeti érték hozzáadásával bármikor növelhető mesterségesen is, addig a múltbeli értékből az épület vagy épületrész elbontásával csak elvenni tudunk, hozzáadni nem. Ez a tény rendkívüli felelősséget ró az értékekkel kapcsolatos döntéseket meghozó valamennyi szereplőre és alátámasztja az anyagban való megőrzés szükségességét. Minden döntés gondos előkészítést és megfontoltságot kíván, ami alapvetően ellenkezik napjaink gyors, sokszor elhamarkodott döntéshozatalával, melyet a társadalom és a vezető politika a közigazgatástól is egyre inkább elvár. Fontos megjegyezni azt is, hogy egy-egy épület hosszú távú sorsa akár évtizedeken keresztül is elhúzódó döntések sorozatától függhet, minden döntésnek hosszú távú következményei lehetnek – ami szintén nem jellemző a közigazgatás más ágazataiban.

A felelős döntések meghozatalához – a közigazgatás általános ágazatitól ismét eltérő módon – rendkívül széles látókörrel, sokoldalú ismeretekkel rendelkező szakemberekre van szükség. A jó műemlék-felügyelő⁶ járatos az építészeti tervezés alapjaiban, ismeri a kortárs- és történeti épületszerkezeteket, vannak statikai-tartószerkezeti ismeretei, rálát az urbanisztika legfontosabb kérdéseire, átlátja az épületfizika alapvető szempontjait, de ezen kívül eligazodik a művészettörténet-építészettörténet és a hozzá kapcsolódó történelem, az ikonográfia, a kerttörténet területén is. Ahhoz, hogy a sokoldalú ismereteit szinten tartsa, vagy bővítse, szükség van arra, hogy folyamatosan olvassa a szakirodalmat, hallgatóként vagy előadóként részt vegyen szakmai konferenciákon (1. kép), tanulmányutakon, folyamatosan kapcsolatot tartson az azonos szakterületen dolgozó hazai és nemzetközi munkatársakkal (2. kép). Aki pedig a közigazgatáson belül dolgozik, annak ezen felül készség szinten szüksége van közigazgatási, jogi ismeretekre is. Ezekhez járul még emberi tulajdonságként a konfliktusos ügyek kezelésében való jártasság, a jó kommunikációs képesség, a lényeglátás, a kompromisszumkészség⁷.

5) *A műemlék (régij) épületek értékeinek kategorizálását a mai napig használatos módon Alois Riegl, a Zentral-Kommission művészettörténésze foglalta össze a XX. század legelején. Riegl 1903.*

6) *A munkakör napjainkban használatos elnevezése: műemléki szakügyintéző.*

7) *A közigazgatásban dolgozó széles látókörű, művelt, a közigazgatást az állampolgárok szolgálatába állítani kívánó kiváló példakép Magyary Zoltán, akiről a közigazgatási reform programja is a nevét kapta.*

1. kép: Meghívó a műemlék-felügyeleti hatóság részvételével szervezett szakmai konferenciára. Napjainkban elvétve kerül sor ilyen jellegű rendezvényre. A műemléki szakügyintézők részvétele még a szervező hivatal oldaláról sem magától értetődő

2. kép: Nemzetközi tapasztalatgyűjtés. Az ország minden régiójából érkezett vezető felügyelők a Bundesdenkmalamt Mauerbach-i restaurátorközpontját látogatják meg 2010. szeptember 14-én

A munkakör betöltésére vonatkozó előírások szerint építész- vagy építőmérnöki diploma szükséges ahhoz, hogy valaki ezen a területen hatósági feladatokat láthasson el, tehát a jogrend nem szab feltételként speciális képzettséget⁸.

8) A műemlékvédelmi tevékenységben szerepet játszóknak jogszabályban előírt jogosultságait a Ki újíthat fel műemléket című tanulmány részletesen bemutatja. Veöreös 2019

Belátható, hogy az ilyen, magasan kvalifikált, szakmailag és emberileg a feladat ellátására alkalmas szakembereket nem a közigazgatásban elérhető munkabérek motiválják, hanem sokkal inkább a hazaszeretetből, az értékek megőrzése iránti vágyból, a következő nemzedékek ilyen irányú igényeinek kielégítésére vonatkozó törekvéseiből és a felelősségtudatból adódó szemlélet. És mivel jelenleg a szakterület hatósági feladatait ellátó szervezet vezetői többnyire egészen más motiváció alapján végzik a dolgukat, ez szükségszerűen kommunikációs nehézségeket okoz a szervezetben belül, aminek következtében előbb-utóbb a szakértő ügyintézői gárda helyét a nem szakmai elvárásokat maradéktalanul teljesíteni képes, műemléki gyakorlattal nem rendelkező, önállóan értékőrző műemlék-felügyeleti munkára képtelen ügyintézők veszik át. Az is belátható, hogy a magas színvonalú műemlék-felügyeleti munkához szükséges tudás nem szerezhető meg az oktatási intézményekben, hanem elsősorban a feladatellátás közben szerzett tapasztalatokra épül. A tapasztalatok megszerzésében pedig rendkívül fontos szerep jut azok közvetlen átadásának, vagyis az öregek és fiatalok közötti kapcsolatnak.

A műemléki szakigazgatás alapvető küldetése

A közigazgatás alapvető küldetése az elmúlt évek átszervezései ellenére is változatlan maradt. A műemlékvédelemmel foglalkozó szaksajtó⁹ – még nemzetközi szinten is¹⁰ – ennek ellenére arról számolt be az elmúlt években, hogy Magyarországon a hivatalos műemlékvédelem megszűnt, ezért a szervezeti kohézió, az informális szabályrendszer vizsgálata szempontjából szükségesnek látszik a közigazgatás alapvető küldetésének a meghatározása. A kérdésben érdemes a Ket¹¹ preambulumban szereplő gondolatra alapozni, amely szerint a közigazgatás célja a közhatalom szolgáltató funkciójának érvényre juttatása, illetve az ügyfelekre háruló eljárási terhek jelentős csökkentése. Az Ákr¹² pedig úgy fogalmaz, hogy a közigazgatási hatóság a jogszabály keretei között, a szakszerűség, az egyszerűség, az ügyféllel való együttműködés és a jóhiszeműség követelményeinek megfelelően jár el. Ennek értelmében a közigazgatás feladata a rendelkezésére álló jogszabályi keretek között a társadalom szereplőinek ügyes-bajos dolgainak az intézése, segítése, méghozzá lehetőség szerint minél inkább a háttérben maradva. Ugyanezt támasztja alá a Magyary-program¹³ alapvetése, miszerint „a közigazgatás nem pusztán mechanikus végrehajtás, hanem értéktelített cselekvés, amely jó célra irányul, a közjó megteremtésére, ami pedig a nemzet jólétét, virágzását és stabilitását jelenti”. Ezek alapján súlyos tévedés, ha ezzel szemben a hivatal a hatósági feladatellátást túlexponálja, a saját szerepét és fontosságát túlhangsúlyozza és működését (= az egyes hatósági eljárások lefolytatását) önmagáért való célként értelmezi.

9) Lóvei 2017, Népszava 2017, RÉKE 2017, Entz 2020

10) NN 2013

11) A közigazgatási hatósági eljárás és szolgáltatás általános szabályairól szóló 2004. évi CXL. törvény

12) Az általános közigazgatási rendtartásról szóló 2016. évi CL. törvény. 2. § (2) a)

13) Magyary-program

A közigazgatás elmúlt évtizedben lezajlott átalakításának következtében az egyes, szakmai vezetéssel rendelkező szakigazgatási szervek többsége, így a műemlék-felügyelet is betagozódott a kormányhivatalok alapvetően közigazgatási szemléletű vezetéssel irányított szervezetrendszerébe, aminek következtében sajnálatos módon a hangsúly fokozatosan a szakmai segítségnyújtás felől a hatósági feladatellátás, mint megvalósítandó cél felé tolódott. Az átalakulás szükségszerűen átformálta a szervezet formális és informális kapcsolatrendszerét is, és alapvetően változtatta meg a hosszú távú stratégiát és az egyes ügyekben a döntéshozatal mechanizmusát. A szakmai vezetésű szervezetben elsődleges célként szakmai szempontok szerepeltek, ami jelen esetben a műemléki értékek megőrzése volt, a döntéshozatalt ez vezérelte, a szakmai alapon meghozott koncepcionális döntések a rendelkezésre álló jogszabályokkal kerültek alátámasztásra, a hatóságnál dolgozó szakemberek számos, nem közvetlenül hatósági eljáráshoz kapcsolódó, de a műemléki értékek megőrzését elősegítő feladatot végeztek¹⁴ (3. kép).

A szakmai vezetéssel nem rendelkező kormányhivatali osztályokon azonban a szakmai célok elérésével szemben a hatósági eljárások intézése (bonyolítása?), a határidők betartása és a felsőbb szervek felé irányuló adatszolgáltatás válik a fő elvégzendő feladattá.

Mindezek alapján megállapítható, hogy de jure valóban nem változott meg a közigazgatás célja (bár az Ákr. már nem tartalmazza a Ket. meghatározásait), de facto azonban a hivatásos műemlékvédelem a korábbihoz képest sokkal nagyobb arányban végez adminisztratív feladatot, mint szakmait, hiszen a kormányhivatali vezetés ezt várja el tőle.

3. kép: Műemléki világnapi ünnepség, 2018. április 18. 2011-ig természetes volt, hogy a tudományos konferenciával egybekötött rendezvényen a műemlék-felügyelők részt vesznek. Napjainkra a hivatásos műemlék-felügyelet munkatársai és a szakmai rendezvények közönsége teljes mértékben elvált egymástól

14) A hivatal a munkatársak révén rendszeresen szervezett konferenciát, jelentetett meg kiadványokat, az ügyintézők szakcikkeit írtak, részt vettek helyi, regionális- vagy országos nyílt napokon, a Kulturális Örökség Napjain, a Műemléki Világnap rendezvényein, a Művészetek Völgye programjain. Ezen feladatok révén a műemléki értékkel és megőrzésének fontosságával kapcsolatos gondolatok kötetlenül, hatósági hatalomgyakorlás nélkül juttathatók el az emberekhez, hosszú távon elősegítve az értékőrzéssel kapcsolatban a jogkövető magatartást és ezáltal jelentősen megkönnyítve a hatósági munkát is.

Ha a paragrafusok nyelvére próbáljuk meg lefordítani, azt kell mondanunk, hogy a hosszú távú, értékőrző műemlék-felügyeleti munkához elengedhetetlen a 68/2018 Kr. 92. szakaszában előírt, nem közvetlenül a hatósági ügyek sorába tartozó feladatok¹⁵ ellátása, míg ezek a közigazgatási-építésügyi hatóságok alapvetésű hivatali vezetése számára tulajdonképpen nem léteznek.

A legutóbbi, 2020 márciusától kialakított szervezeti rendszerben a műemlék-felügyeletet ellátó szervezeti egységek jellemző módon az építésügyi feladatokat ellátó szervezetbe tagolódtak be, a vezetők az építésügyi szakterületről kerülnek ki. Az építésügyi hatóság munkatársai és vezetői számára egy-egy „ügy” a kérelem beérkezésétől az engedély véglegessé válásáig tart. Ezzel szemben a műemlék-felújításokkal kapcsolatos „ügy” jellemző módon – akár többszöri – helyszíni egyeztetéssel kezdődik, ezt követi a hatósági eljárás (vagy eljárások). A hatóság kivitelezés, restaurálás közben is folyamatosan aktívan kíséri végig a munkálatokat, majd egy újabb hatósági eljárással zárul a folyamat. Egy-egy összetettebb épülettel vagy épületgyűttessel kapcsolatos közvetkező beavatkozás azonban minden esetben feltételezi az előző beavatkozás ismeretét, tehát szakmai szempontból a korábbi folytatásának tekintendő, ami azt jelenti, hogy az elvégzett munka tudomásulvételéhez kapcsolódó hatósági eljárással sem szűnik meg a kapcsolat a hatóság és az épület között.

A műemlékvédelem előző fejezetben kifejtett társadalmi motivációját figyelembe véve az alapvető cél a következő generációk „magyar” identitásának a segítése. Ennek a célnak az eléréséhez jelent fontos eszközt a történelmünk tárgyi bizonyítékaként a korábbi generációk által létrehozott értékek fizikai valójában való megőrzése, átörökítése és megismertetése, amit viszont a társadalom a közigazgatás műemlékvédelemmel foglalkozó ágazatának segítségével tud megvalósítani. Kérdés, hogy napjaink hivatásszerűen műemlékvédelmi feladatokat ellátó szervezetei képesek-e az általuk végzett hatósági feladatokra, mint egy távolabbi cél elérése érdekében szükséges eszközökre tekinteni, vagy pusztán a hatósági munka elvégzésével önmagukat, munkájukat eredményesnek tekinteni.

Szemléletes a szervezeti rendszer átalakulásával kapcsolatban a feladatkör elnevezésének az elemzése. A korábban műemlék-felügyelőségnek nevezett (OMF, OMvH, KÖH) szervezet feladatait a műemlék-felügyelők végezték. Jelenleg a munkákör megnevezése műemléki szakügyintéző. Az elnevezések önmagukért beszélnek:

A felügyelő (és a felügyeleti szemléletű hatóság) – belső motivációjából fakadóan – gazdája a rá bízott értékeknek, hatósági eljárástól függetlenül törődik velük, hatósági és nem hatósági eszközökkel egyaránt segíti az épületek tulajdonosait az értékek megőrzésében, segít az értékek megőrzését lehetővé tevő pályázati források felkutatásában, mert hosszú távon is felelősnek érzi magát a műemlékek sorsát illetően. A hatósági eljárásait az épületek hosszú távú fenntarthatósága, tehát távolabbi stratégiai célok és szakmai szempontok határozzák meg, ezek elérése érdekében hozott döntéseit támasztja alá a rendelkezésére álló jogszabályokkal.

15) *Védett műemléki érték fenntartható, integrált szemléletű, a védelmet és fejlesztést összehangoló megőrzésének elősegítése és az örökségvédelem érdekeit érintő helyi szintű szakmai és társadalmi együttműködés elősegítése (a kulturális örökség védelmével kapcsolatos szabályokról szóló 68/2018. (VI. 9.) Korm. rendelet 92. § (1) a)-b)).*

Munkájának nagyobb részét az értékőrző szemlélet közvetítése, a szakmai szempontú érvelés, az épületek és a folyamatban levő felújítások rendszeres segítő ellenőrzése teszi ki. A hatóság a műemléki érték védelme érdekében konfliktust is vállal, a rendelkezésére álló hatósági kényszerítő eszközök alkalmazásával elősegíti az értékek megőrzését.

A szervezeti rendszer átalakulásának következtében a nagy tapasztalattal rendelkező, magasan kvalifikált – a felügyeleten többnyire egyetemi szintű okleveles építészmérnöki végzettséggel vagy műemlékvédelmi szakmérnöki képesítéssel, a háttérintézményekben művészettörténeti diplomával, sokszor tudományos fokozattal rendelkező – szakemberek tömegesen hagyták el a szervezetet az elmúlt évtizedben és kerestek más megélhetést a piacon. Ennek következtében a frissen hivatalba kerülő munkatársaknak nincs kitől tanulniuk a szemléletet és a szakmai irányelveket. Ilyen módon a szakügyintéző (és az ügyintéző szemléletű hatóság) csupán hivatali feladatként találkozik az épülettel, a pillanatnyi hatósági eljárásban igyekszik a jogszabályok adott szituációban való alkalmazásából kiindulva helyesen eljárni anélkül, hogy stratégiai célja lenne az ügy kimenetelével kapcsolatban.

Az ilyen szemléletű hatóság kevesebb időt fordít a szakmai ismeretek közvetítésére, hiszen egyrészt továbbképzések hiányában maga sem rendelkezik kellő mélységű szakismeretekkel, másrészt az értékek megőrzése iránti motiváció hiánya sem készíteti rá. Ilyen módon tevékenysége kizárólag a hatósági eljárások formális lebonyolítására korlátozódik.

Természetesen a két különböző szemléletű hatóság működése között az eredményességben is alapvető különbségek vannak. Az egyik a műemléki érték megőrzését tekinti eredménynek a másik pedig a határozat vagy végzés alakszerűleg helyes, pontos határidőben történő kiadását és a döntés megfelelő statisztikai táblázatban való rögzítését, annak a hatósági ügyintézés szempontjából tulajdonképpen érdektelen szakmai tartalmától függetlenül.

■ Tapasztalatátadás és kommunikáció

A tanulmány címe szerinti célja a műemlék-felügyeleti hatósági munkában a tapasztalat-átadás, a mester-tanítvány viszony fontosságának a hangsúlyozása. A tapasztalat-átadás erősítésének végső célja pedig természetesen a szervezet működésének hatékonyabbá tétele a műemléki értékek megóvása érdekében. Ebben a fejezetben megpróbáljuk a hatékonyságot a szervezeti kommunikáció irányából megközelíteni. Ennek érdekében a szervezet fogalmát a hatóságon túlmutatóan értelmezzük és a műemlékvédelem területén működő összes szereplőt értjük alatta. Ilyen módon vizsgáljuk a terület közreműködői közötti kommunikációs formákat, illetve a kommunikáció tartalmának és módszereinek az ügyfelekre, a munkatársakra, a munkamódszerre és a munka hatékonyságára (itt a gyorsaság mellett a műemléki érték megőrzését, mint alapvető célt is figyelembe véve) gyakorolt hatását.

Mivel a kommunikáció minden esetben a kommunikáló felek között értelmezhető, először is a szereplők számbavétele szükséges. A műemlékvédelmi tevékenység szereplői ebben az értelemben az állam, mint jogalkotó; illetve az állam közvetlen képviseletében a központi, műemléki szakterülettel foglalkozó államigazgatási szervek; az elsőfokú hatósági munkát ellátó szervezetek és természetesen a társadalmat, annak különböző érdekeit képviselő ügyfelek, illetve az ügyfelek céljainak megvalósításában közreműködő szakmai szereplők (tervező, kutató, kivitelező, restaurátor). Ezekén kívül meg kell említeni a társadalom értékőrző munkájában egyre fontosabb szerepet játszó civil szervezeteket is. Az egyetemről kikerülő, a téma iránt érdeklődő fiatalok bekapcsolódása természetesen bármely szerepkörben elképzelhető.

Tapasztalataim szerint a tervezői, kutatói, kivitelezői vagy akár a restauratori oldalon sokkal könnyebben megvalósul a tapasztalat átadása, a fiatal munkatársak bevonása a szakmai munkába, mint a hatósági feladatokat ellátó szervezetnél. A civil szervezetek esetében szintén nehézkes a fiatal generáció bevonása, ami talán az ilyen irányú aktivitás általános hiányával magyarázható.

A szereplők közötti kommunikációt az alábbi legfontosabb relációkban vizsgáljuk:

- jogalkotó állam – társadalom
- jogalkotó állam – hatóság
- hatóság – társadalom

Jogalkotó állam – társadalom

A demokratikus állam, mint jogalkotó a jogszabályok megalkotásával kommunikálja a társadalom felé a megfogalmazott célokat. A hosszú távon állandó, következetesen alkalmazott jogszabályok kiszámítható körülményeket teremtenek, biztonságot sugallanak, azok betartatása a kialakuló társadalmi elfogadottságnak köszönhetően egyszerűbb feladat. A műemlékvédelemre és a közigazgatásra vonatkozó jogszabályok az elmúlt tíz év során számtalan változáson mentek át¹⁶.

Mind a szakmai ágazati, mind az eljárási szabályok állandó változásával a jogalkotó egyfajta bizonytalanságot teremtett, rendkívüli módon megnehezítve ezzel a társadalom részéről a jószándékú jogkövetést, illetve a hatóság oldaláról a szabályos jogalkalmazást és a hatékony munkát, hiszen gyakorlatilag minden változtatás után módosítani kell a kialakított eljárásrendet.

¹⁶ A jogszabályváltozásokkal kapcsolatban vizsgáltuk a műemléki szakigazgatással kapcsolatos öt legfontosabb jogszabályt (KöTv. és végrehajtási rendeletei, ÉTv., OTÉK, eljárási törvény). 2015–2020 között 118 változás történt, ami azt jelenti, hogy átlagosan 2,20 hetente más jogszabályokkal dolgozik a hatóság. Hasonló eredményt kapunk, ha a 2012–2017 közötti időszakot vizsgáljuk, a változás üteme ekkor 2,04 hét volt. A vizsgálat nem tért ki a 2020-ban a vészhelyzet miatt bevezetett teljesen új eljárásrendre (ellenőrzött bejelentés).

Jogalkotó állam – hatóság

A jogalkotó állam a szakmai jogszabályokon keresztül és a szakmai irányító közreműködésével ad iránymutatást a szakmai hatóság munkavégzésével, az állami elvárásokkal, szempontokkal kapcsolatban. A szakmai jogszabályok állandó változtatása bizonytalanságot okoz.

A jelenleg hatályos 68/2018 Kr. a nyilvántartott műemléki értéket, műemléket¹⁷, műemléki környezetet, műemléki jelentőségű területet vagy világörökségi területet érintő beavatkozásokkal kapcsolatban önmagában is túlzottan sokféle eljárási lehetőséget sorol fel. A bejelentést követően a Kormányhivatal megvizsgálja, hogy a bejelentés műemléki környezetre, műemléki jelentőségű területre, I-II. bírságkategóriába sorolt műemlékre, vagy nyilvántartott műemléki értékre vonatkozik-e. A hivatal műemléki környezet esetén a 63. § (1) g) pontja alapján, műemléki jelentőségű terület esetén a 63. § (1) h) pontja alapján, nyilvántartott műemléki érték esetén a 63. § (1) a), b), d), e) pontok alapján, végül műemlék esetén a 63. § (1) a), b), d), e) pontok és a 64. § alapján jár el.

Talán nem érdektelen áttekinteni, hogy a látszólag nagyon hasonló ügyekben a hatóság milyen lehetséges döntéseket hozhat:

- A 65. § (5) bekezdés és a 70. § (5) alapján 5 napon belül tájékoztatás arról, hogy a bejelentés hiányos és nem minősül bejelentésnek (ez nem hatósági döntés, mert nincs eljárás).
- A 74. § (2) a) és b) pont és a 92. § (2) c) pont alapján előzetes tájékoztatás arról, hogy a tervezett tevékenység műemléki értéket nem érint vagy nem roncsol és ezért a 63. § szerinti bejelentést nem kell megtenni (ez nem hatósági döntés, mert nincs eljárás).
- A 65. § (4) bekezdése és a 70. § (1) bekezdése, valamint az Ákr. alapján a bejelentés tudomásul vétele hatósági bizonyítvánnyal, ha nem szükséges feltételek előírása (hatósági bizonyítvány kiállításához nem kapcsolódik eljárás).
- A 70. § (2) bekezdése alapján a bejelentés tudomásul vétele határozattal, ha feltételek előírása indokolt. (Itt eljárásról beszélhetünk, mivel a döntés alakszerű határozat, bár a kérelem bejelentésként került benyújtásra. Mindenesetre még a tapasztalt közigazgatásban dolgozó jogértelmezők számára sem egyértelmű, hogy az örökségvédelmi bejelentés az Ákr. szerinti hatósági eljárásnak számít-e vagy sem.)
- A 64. § alapján örökségvédelmi hatósági engedély, ha a 63. (1) aa)–ad) pont szerinti tevékenységről és I–II bírságkategóriába tartozó műemlékről van szó.
- A 68. § (1) a) pont alapján a bejelentett tevékenység megtiltása határozattal, ha az a műemléki értékek károsításával járna.¹⁸

17) 2020. szeptember 1-jétől a KöTv. új fogalmakat (védett műemlék, illetve kiemelten védett műemlék) használ, a két jogszabály fogalomhasználata pillanatnyilag eltér egymástól.

18) A kérdés jelentősége a statisztikák készítésekor érezhető. Az ügytípusok szétválasztásának – hatósági szempontból közömbös, az érdemi ügyintézés szempontjából pedig végképp érdektelen – túldimenzionált fontossága révén a táblázatok kitöltése rendkívül nehézkesé válik, a hivatalon belül elsődleges feladatként pedig rengeteg időt von el az érdemi munkavégzéstől.

A fenti variációk kombinálása nemzetgazdasági szempontból kijelölt beruházásokra vonatkozó, többnyire egyedi eljárásrenddel, illetve *a veszélyhelyzet megszűnésével összefüggő átmeneti szabályokról és a járványügyi készületségről* szóló 2020. évi LVI-II. törvény 400–407. §-a szerinti ellenőrzött bejelentésre vonatkozó szabályokkal, eltérő eljárási határidőkkel rendkívül nehezen átlátható, végső soron az ügyfelek számára is komplikált rendszert eredményez, ami távol áll az átlátható, egyszerű, ügyfélbarát eljárásrendtől. Az eljárási kavalkádot tovább színesíti, hogy a kérelmet az ÉTDR rendszeren¹⁹ keresztül kell benyújtani²⁰ de az ÉTDR nem teszi lehetővé örökségvédelmi kérelem benyújtását.

A szakmai szempontú hatóság besorolja valamelyik csoportba a kérelmet és a szakmai szempontok előtérbe helyezésével meghozza a – többnyire ellenérdekű fél nem lévén – támogató döntését. Ezzel szemben az eljárásrendből kiinduló hatóság nagyon könnyen kerül eljárási szempontból zsákutcába, melyből körülményesen, bürokratikusán, jelentős idővesztéssel tud csak kikeveredni, a társadalom felé a hatalom következtelen, dilettáns magatartását közvetítve, az élet segítése helyett látszólag bürokratikus akadályokat gördítve az emberek elé.

Az eljárásrenddel kapcsolatos szabályozás eljárási határidőkkel kapcsolatos módosításai az elmúlt évtizedben végtelenül kiszolgáltatottá tették és megalázó helyzetbe hozták az ügyintézőket. A bürokráciacsökkentés jegyében bevezetett, a műemléki hatósági eljárásokban nehezen értelmezhető eljárási cselekmények (függő hatályú döntés, majd annak megszüntetése, ellenőrzött bejelentés), de elsősorban a határidők munkanap helyett naptári napban való számítása, az öt-nyolc napos közbenső vagy végső határidők előírása egyáltalán nem veszi figyelembe a műemlékvédelmi hatósági munka jellegzetességeit, azt, hogy a szakmai munka jelentős része külső helyszíneken történik, az eljárások valódi gyorsítása helyett folyamatos feszültséget teremt a szervezeten belül a szakmai feladatot megoldani kívánó ügyintézők és az eljárás lefolytatását célként értelmező vezetés között. Ennek köszönhetően nagy a fluktuáció, márpedig a munkaerő csereszabotossága a műemlékvédelmi szakigazgatás területén, ahol széles körű és csak tapasztalati úton megszerezhető tudás alapján lehet hatékony és eredményes munkát végezni, nem működik. Az ügyintézők átmeneti idő nélkül váltják egymást, az öregek a tapasztalatok átadása nélkül hagyják el a szervezetet, így a fiataloknak alkalmuk sincs a tapasztalt munkatársaktól tanulni. A – műemléki tapasztalattal szintén nem rendelkező – szervezeti vezetés pedig nem a munka szakmai minőségét, hanem csupán az adminisztratív oldalát kéri számon.

Nem megnyugtató a műemlékekkel kapcsolatos hatósági iratok hosszú távú irattári kezelése, a jelenlegi rendszer ezeket tudományos dokumentumok helyett pusztán hatósági iratokként kezeli, ezáltal a műemlékvédelemmel, mint tudománnyal foglalkozó szakma felé annak degradálását közvetíti. A hivatásos magyarországi műemlékvédelem 150 évének összes dokumentuma egy helyen került összegyűjtésre 2010-ig. Mivel ezek a dokumentumok képezik az épületek következő felújításának az alapját, rendkívül fontos lenne az anyag egységes, hozzáférhető módon való kezelése, folyamatos bővítése az aktuális kutatási eredményekkel.

19) *Építésügyi hatósági engedélyezési eljárásokat Támogató elektronikus Dokumentációs Rendszer*

20) *68/2018 Kr. 65. § (3) bekezdése*

A 2011 óta keletkezett dokumentumok (tudományos dokumentációk, tervek) hosszú távú kutatását rendkívüli mértékben megnehezíti, hogy azok a megyei kormányhivatalok irattáraiban, szétszórtaan kerülnek elhelyezésre. Ezen az állapoton egyelőre a dokumentumok elektronikus rendszerekben (ÉTDR, OÉNY) való tárolása sem segít, hiszen egyrészt a dokumentumok feltöltése kérdéses, másrészt ezek az adatbázisok a kutatók számára nem hozzáférhetők.

Hatóság – társadalom

A hatóság és a társadalom közötti formális kommunikáció a hatósági eljárások révén elvileg teljeskörűen, részletekbe menően szabályozott. A mindennapi gyakorlat azonban azt mutatja, hogy az élet sokkal színesebb, mint a látszólag minden esetre kiterjedő szabályozás és sok esetben van szükség a helyzet rugalmas, életszerű megoldására – természetesen a (sokféleképpen értelmezhető) jogszabályi keretek között. Tegyük hozzá, hogy a műemléki szakigazgatás kérelemre induló eljárásainak vagy örökségvédelmi bejelentéseinek a legnagyobb részében a döntés a felek előzetes kommunikációjának köszönhetően közös megállapodás eredménye, a hatósági döntés tulajdonképpen a szakmai szempontú megállapodás hivatalossá tételét szolgálja.

Emiatt a műemlékvédelmi szakterületen az informális kommunikáció rendkívül fontos szerepet játszik. A hatékony informális kommunikációhoz pedig – szintén tapasztalaton alapuló, hosszú idő alatt kiépíthető – kapcsolatrendszer szükséges. Míg az ügyfél és a hatóság kapcsolata a közigazgatás legtöbb területén a szigorúan vett hatósági eljárás idejére korlátozódik, addig a műemlékvédelmi hatósági egyeztetés sok esetben jóval a hatósági eljárás megindulása előtt megkezdődik, és az eljárás lezárását követően a kivitelezési munkák végig kísérése révén akár évekkel az engedélyezési eljárást követően fejeződik be – többnyire egy újabb hatósági eljárással. A jelenlegi rendszerben a műemlék-felügyeleti hatáskör egyre inkább összemósódik az építésügyi-építésfelügyeleti feladatokat ellátó szervezetek munkájával. A hivatalon belüli kommunikációt nehezíti, hogy azokon a helyeken, ahol évtizedes tapasztalattal rendelkező műemléki szakügyintézők dolgoznak, a többnyire csupán építésügyi tapasztalattal rendelkező vezetők gondolkodásába nehezen illeszthető be a műemléki felügyelet hatósági eljárásokon túlmutató jellege, az építésügyi eljárásoktól alapvetően különböző lefolyása. Emiatt a kormányhivatalok vezetősége rendkívül nehezen fogadja be a munka hatékonyságát és eredményességét növelő, de kizárólag a műemlék-felügyeleti hatáskörben értelmezhető tevékenységeket, aminek következtében a hivatal ügyfelek felé való kommunikációja is eltolódik a segítő szakmai szervezet felől a bürokratikus hivatal felé. Az újonnan bekerülő fiatalok pedig ebbe a szemléletbe nőnek bele, ami a teljes generációváltás utáni időszakra nézve rendkívüli veszélyeket rejt magába!

A műemlék-felügyeleti hatóság működésének kívülről is látható eredményessége (itt eredménynek ismét a műemléki érték megőrzését tekintjük) jelentős mértékben függ az ügyintézőtől és a vezetőtől. A szervezeten belüli kommunikációt az ügyrend, a kiadmányozási szabályzat és a napi szintű informális párbeszéd jelenti.

Az érdemi ügyintézők felé a szervezeti célokat a kormányhivatali vezetők közvetítik. A többnyire az építéshatósági feladatellátás fentebb bemutatott szemléletét képviselő vezetők és a műemléki célokat előtérbe helyező ügyintézők között a kommunikáció nehézkessé válik, a szervezet műemlékvédelmi szakmai feladatellátásának a hatékonysága jelentős mértékben csökken, a belső informális kommunikáció rendkívül sok időt és energiát emészt fel, hiszen a két fél eltérően értelmezi a feladatokat, illetve azok fontossági sorrendjét.

A „nem egy nyelvet” beszélő vezető-ügyintéző kapcsolat következménye országos szinten, hogy a nagy tapasztalattal rendelkező ügyintézők folyamatosan hagyják el a szervezetet. Jelen tanulmány szerzőjének tapasztalata, hogy a 2020 márciusi szervezeti átalakítás óta a műemléki érték megőrzése iránt érzéketlen és motiválatlan vezető pusztán adminisztratív feladatokra, azok túldimenzionálására vonatkozó utasításai következtében több, évtizedek óta lelkesen dolgozó munkatársánál jelentkeznek, illetve állandósulnak pszichoszomatikus tünetek (stressz, gyomorfájás, sírógörcs). A tapasztalt munkatársak kiválása a rendszerből előbb-utóbb a szakmai munka ellehetetlenülését vonja maga után.

Nehézkes a problémák valódi megbeszélése. A problémamentes működés látszatának fenntartása és felfelé való kommunikálása érdekében a problémák megbeszélése helyett azok elhallgatása történik.

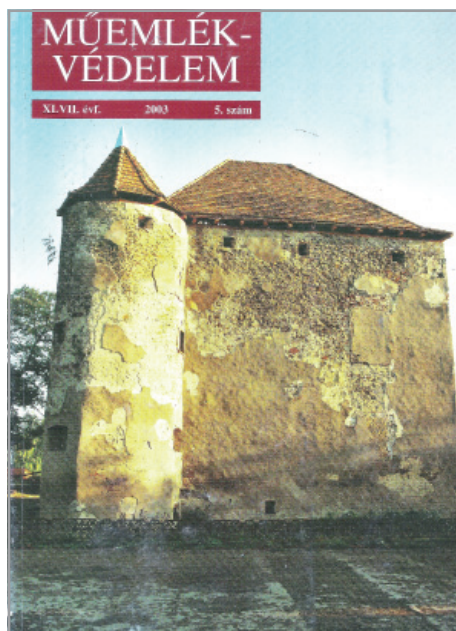
Ugyancsak nehézkes a Kormányhivatal, mint funkcionális feladatokat ellátó szervezet részéről a hatósági eljárásokhoz kapcsolódó és az azokkal közvetlenül nem összefüggő ügyintézés dologi igényeinek (az érdemi munka jelentős részének a külső helyszínen való elvégzése; a bejárások utazási költség- vagy gépkocsi igénye), vagy éppen a munkatársak szakmai továbbképzéseken való részvételének az elfogadása.

A munka hatékonyságát kifejezetten rontják a munkatársak érzelmi kötődését visszaszorító intézkedések, mint például az irodák perszonalizációjának (képek és virágok kihelyezése az irodákban) belső szabályzatban való megtiltása.

A szakterület szempontjából nagyon fontos lenne a szakirodalom folyamatos tanulmányozása, különösen az újonnan belépő munkatársak számára. A korábbi, szakmai alapon szerveződött hivatali felállással ellentétben a kormányhivatalban nem áll rendelkezésre egyetlen aktuális szakmai folyóirat sem, nincs lehetőség szakkönyvek beszerzésére. (4. kép)

Az egységes szakmai szempontrendszer és joggyakorlat érdekében elengedhetetlen lenne a horizontális kapcsolatok ápolása, a folyamatos tapasztalatcsere. Jelen tanulmány szerzője számtalan alkalommal próbálta megszervezni az „Észak-dunántúli műemlék-felügyelők első regionális találkozóját”, de a kormányhivatali vezetés soha nem támogatta. 2011 óta egyetlen alkalommal sikerült osztályon belül kifejezetten a műemlékvédelmi szakmával foglalkozó értekezletet tartani. (5. kép)

Szakmai kirándulások – melyek során megvalósult helyreállításokból lehet tapasztalatot meríteni – megszervezésére kizárólag szabadnapokon van lehetőség, szigorúan önszerveződő alapon. (6. kép)

4. kép: A Műemlékvédelem folyóirat címlapja. A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal minden területi irodája rendszeresen megkapta. A Kormányhivatal nem igényli, ezért 2011 óta nem jár, a munkatársak ebből az orgánumból nem tudják tovább képezni magukat

5. kép: Szakmai értekezlet. A regionális rendszerben működő műemlék-felügyeleti irodák havonta tartottak értekezletet, mely a műemlék-felügyelők közötti tapasztalatsere egyik legfontosabb terepe volt. Az irodai értekezletet szinte minden esetben terepbejárás egészítette ki

6. kép: Tanulmányi kirándulás, 2013. október 8., Fertőd. Az ország jelentősebb műemlék-felújításainak szakmai vezetés melletti megtekintése minden munkatárs részére fontos tapasztalatokkal szolgált

Szakmai rendezvényeken, konferenciákon a részvétel erősen korlátozott, pedig ezeken az alkalmakon lehetőség nyílna a szélesebb körű tapasztalatcserére, a szakmai kapcsolatok építésére és ápolására.

Az előzőekben vázolt körülmények között teljesen érthető, hogy a műemlék-felügyeleti munkába esetlegesen bekapcsolódó, lelkes, megfelelő szemlélettel rendelkező, a szakmát megtanulni képes és megtanulni akaró fiatal munkatársak hamar kiábrándulnak és elhagyják a szervezetet. Az állandósuló fluktuáció következtében a hosszú idő alatt megvalósítható tapasztalatcserére nincs lehetőség.

Megoldás

A műemlék-felügyelettel, az épített értékek megőrzésével foglalkozó szervezet hatékony és eredményes működése érdekében elengedhetetlen a szervezeten belüli és a kifelé történő eredményes kommunikáció. Ennek javítására az alábbi javaslatok fogalmazhatók meg:

Állandó jogszabályi háttér biztosítása

A jogalkotó állam és a társadalom közötti eredményes kommunikáció keretében nagyon fontos lenne az állandó jogszabályi környezet megteremtése. Ez egyértelművé teszi a szakterülettel kapcsolatos állami elvárásokat, kiszámíthatóvá teszi az ügyintézkést, segíti a jogszabálykövető magatartás kialakulását.

Továbbképzések fontossága, szakértő hatóság felállítása

Annak érdekében, hogy a műemlék-felügyeleti hatóság szakmai tekintélye helyreálljon, hogy a társadalom felé következetesen tudjon fellépni, magas szinten képzett ügyintézőkre és a műemlékek iránt elkötelezett vezetőkre van szükség. Szakmai szervezetekkel, oktatási intézményekkel együttműködve, de elsősorban a hivatalon belüli folyamatos tapasztalatátadásra építve megvalósítható a rendszeres szakmai továbbképzés a vezetők és a szakügyintézők részére.

A továbbképzéseken való aktív részvétel elősegíti a gördülékeny problémamegoldás folyamatát. Megvalósult jó példák bemutatása ösztönzően hat a munkatársak teljesítményére. Az ügyfél oldalon előírt szakértői jogosultság megkövetelése ügyintézői, illetve kiadmányozói szerepkörökben is erősíthetné az emberek hatóság iránti bizalmát, biztosítéskül szolgálhatna arra, hogy a hatóság segít partnerként támogatja a társadalmat, illetve biztosíthatná, hogy elkötelezett, a műemléki értéket megővni akaró szakemberek kezébe kerüljenek a döntések.

Horizontális szakmai kapcsolatok újjáépítése

Az egyes megyékben azonos feladatot ellátó szervezetek közötti kommunikáció elősegíti az egységes jogértelmezést, és javítja a szakmai munka minőségét. Szükséges regionális és országos szakmai találkozók szervezése a szakügyintézők és vezetők számára, melyek során lehetőség nyílik a hasonló problémák megoldásainak a megbeszélésére.

Összegzés

A műemlék-felügyeleti hatósági feladatokat ellátó szervezeti rendszer elmúlt évtizedben megvalósított többszörös átszervezése következtében a hatóság tevékenysége a szakmai feladatok helyett a bürokratikus ügyintézés irányába tolódott el, a szervezetbe bekerülő fiatalok belső, munkatapasztalatra épülő szakmai továbbképzése gyakorlatilag megszűnt. Az állam-társadalom, állam-hatóság és hatóság-társadalom viszonylatban értelmezett formális és informális kommunikáció átalakításával, az öregek és fiatalok közötti tapasztalatcserét lehetővé tevő módosításokkal jelentős mértékben javítható lenne a szervezet megítélése, és ennek eredményeképpen az értékőrző tevékenysége is.

A fő kérdés, hogy a hatóság szakértő hivatalként a szakmai tudása birtokában társadalmi szereplők segítségét és az értékvédelmet tekintő fő feladatának és ezen célnak rendeli alá a saját működését és a szakterületen a fiatal munkatársainak képzését; avagy bürokratikus hivatalként a saját működését tekintő elsődleges célnak, és jól képzett, szakértő munkatársak helyett csupán adminisztratív feladatok ellátására képes ügyintézőkkel dolgozik, ennek köszönhetően nehézségeket gördít az emberek elé, és egyúttal képtelenné válik a valódi értékőrző feladatának az ellátására.

IRODALOMJEGYZÉK

68/2018 Kr.:

*A kulturális örökség védelmével kapcsolatos szabályokról szóló
68/2018. (VI. 9.) Korm. rendelet*

Ákr:

Az általános közigazgatási rendtartásról szóló 2016. évi CL. törvény

Császár 1983:

*A műemlékvédelem Magyarországon. Szerkesztette: Császár László.
Képzőművészeti Zsebkönyvtár. Képzőművészeti Kiadó. Budapest. 1983.*

Entz 2020:

*Entz Géza: Múltunk jövője. A magyar műemlékvédelem permanens válsága.
in: Országút 1/2.05. 2020*

ÉTv:

Az épített környezet alakításáról és védelméről szóló 1997. évi LXXVIII. törvény

Fogarasi 2020:

*Fogarasi Barbara az ELTE PPK Pszichológia Doktori Iskola Környezetpszichológia modul
hallgatója tudományos kutatás keretében vizsgálja egyes emberek, csoportok műemlékek-
kel, történeti környezetekkel kapcsolatos véleményét, attitűdjét.*

Gerő 1959:

Gerő László: Építészeti műemlékek. Műszaki Könyvkiadó. Budapest. 1959.

Ket:

*A közigazgatási hatósági eljárás és szolgáltatás általános szabályairól szóló
2004. évi CXL. törvény*

KöTv:

A kulturális örökség védelméről szóló 2001. évi LXIV. törvény

Lóvei 2017:

Lóvei Pál: Halotti beszéd. in: Élet és Irodalom. 2017. augusztus 25. 8. oldal

Magyary Zoltán:

Magyary Zoltán. www.wikipedia.org. letöltés ideje: 2020. augusztus

Magyary-program:

*Magyary Zoltán Közigazgatás-fejlesztési Program.
<https://infoter.hu>. letöltés ideje: 2020. augusztus*

Népszava 2017:

*Nemzeti kormány kontra nemzeti örökség.
in: Népszava 2017. szeptember 27.*

NN 2013:

*N.N.: Was ist mit dem ungarischen Denkmalschutz geschehen?
in: Kunstgeschichte aktuell. XXX. évfolyam. 1/2013. 7. oldal*

RÉKE 2017:

*Nyílt levél a műemlékvédelem felszámolásáról. Régi Épületek Kutatóinak
Egyesülete. 2017. www.epiteszforum.hu. Letöltés ideje: 2020. augusztus*

Riegl 1903:

*Riegl, Alois: Der moderne Denkmalkultus. Sein Wesen und seine Entstehung. Verlage W.
Braumüller. Wien–Leipzig. 1903*

Román 2004:

Román András: 487 bekezdés és 617 kép a műemlékvédelemről.

Terc Kiadó. Budapest. 2004.

Veöreös 2019:

Veöreös András: Ki újíthat fel műemléket?

A műemlék-felújítási munkálatokhoz szükséges jogosultságok.

In: Mérnök Újság. XXVI. évfolyam 7. szám. 2019. július. 39–42. oldal

Veöreös 2020:

Veöreös András: Miért fontos megőrizni azt, ami régi?

In: Soproni Szemle. LXXIV. évfolyam. 2020. 2. szám. 165–172. oldal

ERDŐVIDÉK ÉS SZÉKFÖLD REFORMÁTUS TEPLOMAINAK TÖRTÉNETI TETŐSZERKEZETEI

A 18. SZÁZAD MÁSODIK FELÉNEK SZERKEZETTÍPUSAI

A kutatás háttérének ismertetése

Erdővidék és Székföld az egykor Háromszék, Udvarhely és Felső-Fehér vármegyék területein helyezkednek el, földrajzi és történeti viszonyaik egyedülállónak tekinthetők. Az Olt folyó, a Baróti-hegység és a Hargita déli nyúlványai által közrezárt Erdővidék és a kicsiny, de társadalmi és történeti szempontból annál összetettebb Székföld mind a Barcaság, mind Székelyföld befolyása alatt fejlődtek, s ez építészeti értékeiket tekintve is tetten érhető.

Az erdővidéki és székföldi régió református templomállományának kutatása egy több mint öt éve zajló hallgatói, később doktori kutatómunka eredményeként került egységes áttekintésre a történeti Háromszék vármegye azonos épülettípusaival egyetemben. A 2015-ben megkezdett tudományos diákköri kutatás¹ elsőként Sepsiszek református templomainak feltérképezését célozta, fontos szempontként megjelölve a tudományos értékelés mellett az értékrögzítés szándékát. 2017 nyarán került sor a jelen tanulmányban is vizsgált templomok építészettörténeti felmérésére. E templomok egyedi – területre jellemző – vonásokat mutattak szerkezeti felépítésükben amellet, hogy az egykori Háromszék vármegye teljes áttekintését követően láthatóvá vált a székek egymással való szoros kapcsolata.

Már az első gyűjtőút alkalmával több olyan tetőszerkezeti típus körvonalazódott, melyek a területen egységesen jellemeznek egy-egy korszakot vagy egyértelműen alaprajzi, kapcsolódó szerkezeti megoldásokhoz köthetők. Minden egyes szerkezettípus jellegzetességeinek megismerését követően nyílt lehetőség a továbbiakban feltérképezett szerkezetek kormeghatározására az ismert analógiák alapján.

1) Danielisz Dóra: *Sepsiszéki református templomok téralakítása a XVI-XIX. században.* TDK dolgozat, 2015

A doktori kutatómunka korai eredményeiben – a 2015-ös TDK kutatást követően – megfogalmazott sejtéseket végül egy attól független kutatás igazolta. 2017-ben az Anno Domini Denrolab² – Tóth Boglárka, Botár István vezetésével és Denis Walgraffe közreműködésével – Sepsiszékre kiterjedő felmérése a dendrokronológia módszerével határozta meg a területen található történeti tetőszerkezetek korát, mely kutatás a Rómer Flóris Terv keretében a Teleki László Alapítvány megbízásából készült.³ Eredményeikkel rendkívüli rálátást adtak a terület szerkezetettörténetére és bizonyítani voltak képesek, hogy pár 16–17. századi kivételtől eltekintve Sepsiszéken nagyrészt 18–19. századi tetőszerkezettel találkozhatunk, annak ellenére, hogy a szerkezetek működésüket és felépítésüket tekintve az esetek jelentős részében mutatnak középkori vonásokat. E szerkezetek azonban csupán egy letűnt kor szerkezeti tudására építenek, reflektálnak.

A rövid tanulmányban tárgyalt régiók hasonló alapokra helyezett vizsgálata is indokolt lenne, de pontos keltezés hiányában egyelőre a szerkezetek összehasonlító elemzésére építhetünk, illetve tovább bővíthetjük az eddig megkezdett gyűjtőmunkát és értékelést, melyet az említett kutatók már megkezdtek. A következőkben a két jelölt terület 18. század második feléből – a 19. század első évtizedéig bezáróan – származó szerkezetípusait elemezzük, melyek egy székföldi – Hídvég – és hét erdővidéki református templom – Középpajta, Székelyszáldobos, Nagybacon, Kisbacon, Szárazajta, Köpec és Bodos – feltételezhetően jelzett korszakból származó tetőszerkezeteit érintik. A kutatómunka fontos része volt, hogy a napjainkban fellelhető szerkezetek elemzésén túl célul tűzte ki a helyszíni vizsgálatok során felfedezett nyomok alapján az elméleti rekonstrukció segítségével egykori szerkezetek megidézését.

Szerkezetípusok és jellegzetességeik

Ahogy már a sepsiszéki terület pontos dendrokronológiai keltezésekor megállapítható volt, úgy Erdővidékre és a Székföldre is igaz, hogy az itt található, vizsgált tetőszerkezetek építési ideje vélhetően a 18-19. századra tehető. Utóbbiak megállapítása bár szemrevételezés alapján történt a szerző által, de számos esetben levéltári források és más kutatók eredményei, vélekedései – például Debreczeni László ránk maradt munkái⁴ – is erősítik a feltevést.

A következőkben két csoportban vizsgáljuk a kiválasztott szerkezeteket. Az első csoportot a türelmi rendeletet megelőző időszakban épült templomok tetőszerkezetei képezik, a második csoportot a türelmi rendelet idején és az azt követő nagyjából egy emberöltőn belül épült új templomok szerkezetei alkotják, bár utóbbi felosztás esetlegesnek tűnhet, a vizsgált területen belül mégis két különböző típust jelöl.

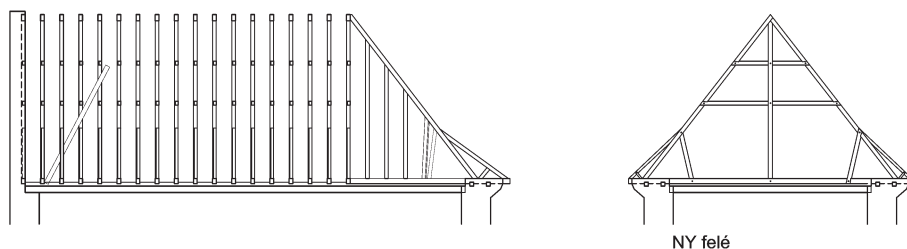
2) <http://dendrolab.ro/>

3) Tóth Boglárka: *Történeti tetőszerkezetek kutatása Sepsiszék templomaiban. Különös tekintettel a tetőszerkezetekre.* (Kovászna megye, Románia), kutatási jelentés, Csíkszereda 2017

4) *Segítségemre voltak többet között Debreczeni László vázlatkönyvei, melyek az Erdélyi Református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltárában (EREL), Kolozsváron lelhetőek fel, ahogy az említett levéltári dokumentumok is találhatóak.*

1781 előtt épült templomok fedélszerkezete

A legkorábbi, ma is álló tetőszerkezet a vizsgált épületek közül – számos átépítése ellenére is – a székelyszáldobosi templomból feltételezett (1. ábra). Debreczeni László vélekedése szerint a ma álló épület nagyrészt a 18. század közepének építészetéhez köthető⁵, ami a helyszíni bejárások alapján megerősíthetőnek tűnik. Annyi bizonyos, hogy a szerkezetet az alábbiak jellemzik: azonos állások sorolása, vízcsendesítő használata, a hosszirányú merevítés biztosítására kontyolás, sűrű lécezés és egy csupán négy állást átfogó szélgerenda alkalmazása, állások sűrű kiosztása – 75 cm körüli tengelytávolság –, az egyes állások elemeinek térben való pozicionálása – a függesztő oszlop síkban eltérő volta a szarufákhoz és a vízszintes merevítő elemek síkjához képest –, minden csomópont esetében kizárólagosan fakötések és/vagy faszegek használata, északi és déli oldalon az állásokat merevítő és a kötőgerendákat felkötő szegletkötők ellentétes oldalon való elhelyezése. Összefoglalva tehát a székelyszáldobosi templom tetőszerkezete és szerkezeti működése első ránézésre egyszerű mivolta ellenére komplexnek nevezhető: alapeleme két szarufából, kötőgerendából, két szegletkötőből, egy függesztő oszlopból, egy torokgerendából és egy kakasülőből áll. Az egyes szerkezeti elemek azonban kissé eltérő – és a függesztő oszlopok esetében nem csupán – síkban dolgoznak, így jelentős mértékben hozzájárulnak a szerkezet állásonkénti és globális merevségéhez. Biztosan – dendrokronológiai vizsgálat hiányában – nem állítható, hogy a szerkezet éppen a 18. század közepén – Debreczeni László szerint 1756 körül – épült, viszont az nagy valószínűséggel állítható, hogy a 18. század második felében.

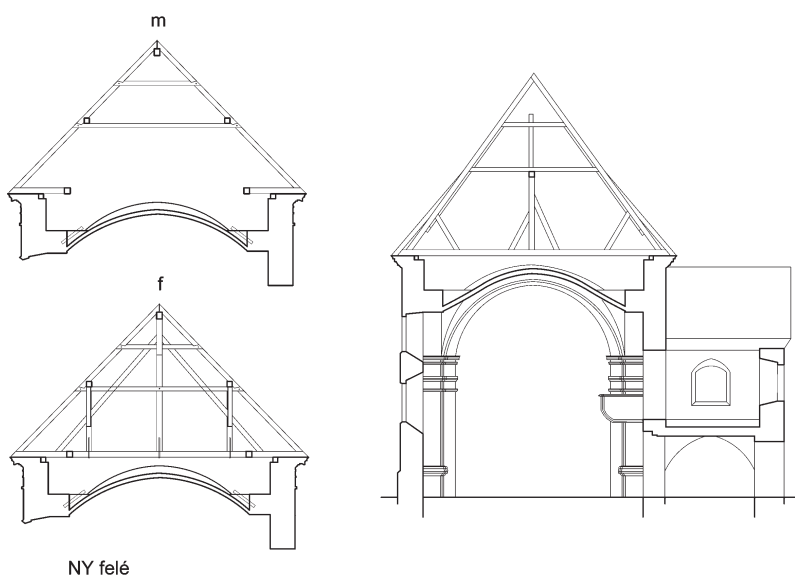
1. ábra: A székelyszáldobosi ref. templom tetőszerkezetének hossz- és keresztmetszetei. (a szerző rajza 2017-es felmérések alapján)

Hasonló váltakozó vagy aszimmetrikus ritmusokat fedezhetünk fel – bár összeségében eltérő szerkezeti felépítéshez kapcsolódóan – a nem messze található sepsimagyarósi református templom tetőszerkezetében, mely 1795-re keltezett⁶, Hasonlónak tűnik az azonos elemek sorolása az 1808 körül épült bitai templom tetőszerkezetében is⁷, de utóbbi esetben már nem található meg az állások elemeinek eltérő síkban való variációja vagy aszimmetrikus használata.

5) EREL Debreczeni László vázlatkönyve 1932, pp. 173–179.

6) Tóth 2017, pp. 137–140.

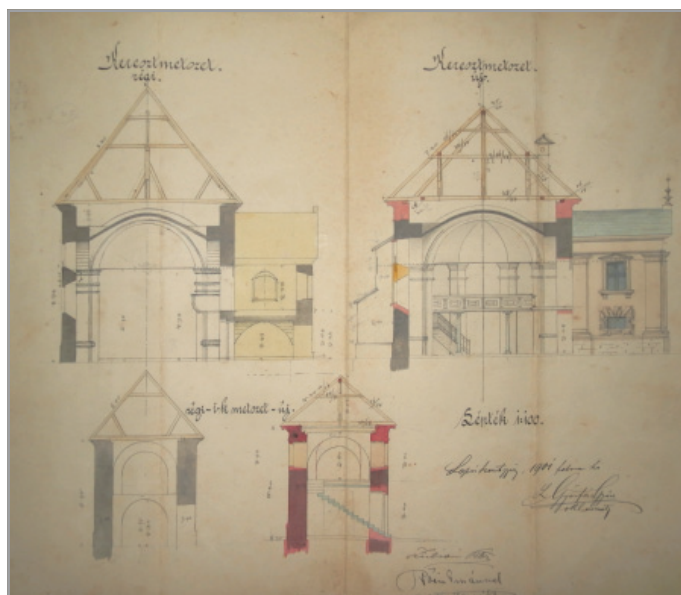
7) Magyarai Hunor – Juhász Ábel: A Kézdi-Orbai Református Egyházmegye templomai. Székelyudvarhely, 2011, p. 23.

2. ábra: A középajtai ref. templom 18. század második felében épült tetőszerkezetének rekonstruált keresztmetszete. (a szerző rajza 1901-es felmérések alapján, lásd.: 1. kép)

Rekonstruálható Erdővidéken két olyan tetőszerkezet, melyek a 18. század második feléről alkotott tudásunkat gyarapítják és melyeknek analógiái nem is e vidék jellegzetességei napjainkban. A középajtai és köpeci református templomok ma látható tetőszerkezetei már a múlt század fordulójának és a 20. század első negyedének termékei. A középajtai templom (2. ábra) kapcsán a 2017-es egyházközségi levéltári kutatások alkalmával kerültek napvilágra eredeti, korabeli tervrajzok, melyeket a templom 1901-es átalakítása kapcsán készített a korban ismert sepsiszentgyörgyi főépítész, Gyárfás Győző, és olasz származású kivitelezői Zuliáni Péter és Bosin Emánuel⁸ (1. kép). Az egyik rajz a korábbi templom egy keresztmetszeti felmérését is tartalmazza, melyről egyértelműsíthető a tetőszerkezet típusa, egyértelműen a 18. századhoz köthető szerkezet képe rajzolódik ki a szemlélő előtt. Az állás egy a korábban említett torokgerendás, kakasülős, kötőgerendás és szegletkötőkkel ellátott szerkezeti megoldás, viszont felfedezhetők a rajzon a szarufák síkjában két oldalon futó széldeszák, valamint a függesztő oszlop által kijelölt hosszirányú tengelyben, a torokgerenda alatt futó, arra merőleges gerenda. Utóbbival biztosított a hosszirányú merevítés. A szerkezeten felfedezhetjük a korábban említett, Sepsimagyaróson ma is látható (2. kép), a függesztő oszlophoz kapcsolódó aszimmetrikus – illetve váltakozó képet mutató – kötőelemeket.

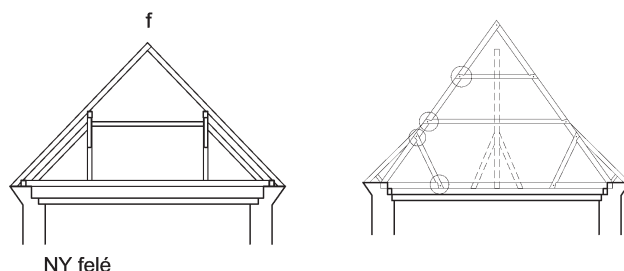
8) Az eredeti tervek forrása a Középajtai Református Egyházközség Levéltára. Az eredeti tervekre Berszán István esperes úr hívta fel a figyelmemet, kinek segítségéért hálás köszönettel tartozom.

1. kép: A középajtai ref. templom átépítési tervei Gyárfás Győző építészől, Zuliáni Péter és Bosin Emánuel kivitelezőktől: alaprajz, déli és nyugati homlokzat, korábbi templom keresztmetszete és átalakított keresztmetszet kelet felé (1901), Forrás: Középajtai Ref. Ehk. Levéltára. (a szerző felvétele, 2017)

2. kép: A sepsimagyarósi ref. templom tetőszerkezete. (a szerző felvétele, 2015)

3. ábra: A köpecsi ref. templom 18. század második felében épült tetőszerkezetének rekonstruált keresztmetszete, jelölve az azonosítható csomópontokat. (a szerző rajza 2017-es helyszíni megfigyelések alapján)

Szintén szokatlannak érzékelhető elsőre a megoldás, mely alapján a szerkezet teljes egésze a boltozott tér felett magasra falazott térfalon ült, de utóbbira találunk példát a sepsiszentgyörgyi református vártemplomban is, mely tetőszerkezete 1774–1774-re keltezett⁹, az egykori boltozott, majd 1802-ben részben beszakadt kerámiabordás boltozat fölé készült.

A köpecsi református templom 18. századi tetőszerkezetének elméleti rekonstrukciója (3. ábra) arra alapozható, hogy a feltételezhetően az 1926-os bővítés alkalmával megújuló tetőszerkezet szemrevételezés alapján másodlagosan felhasznált elemekből épült. A szarufákról jól olvasható, hogy milyen irányban, milyen típusú fakötésekkel kapcsolódtak egykori pozíciójukban, illetve jó támpontot ad a rekonstrukcióhoz, hogy a szentély felett utólagosan épített boltszakaszt körbeveszik a jól láthatóan egykor sík mennyezet felett futó kötőgerendák csomópontjai, melyek a térdfalból néhol konzolosan állnak ki, néhol a mai boltozaton nyugszanak. Utóbbiakra alapozva, 2017-ben a helyszínen készített vázlatokat a szerző, melyet később pontosítva egy az eddig bemutatott szerkezeti körhöz kapcsolható szerkezet képe rajzolódott ki.

A tető hajlásszöge valamivel meredekebb a ma láthatónál, kialakításánál feltételezhető függesztő oszlop használata – különösképpen a kazettás mennyezet ma másodlagos, de lehetséges, hogy valójában az „eredeti” kötőgerendákra való felfüggesztése miatt – és az eddig felvázolt analógiák tükrében. A tetőszerkezet feltételezhetően a mennyezetkazetták készítésével egykorú lehet, melyek a hajó felett két periódusból származnak, 1767-ben és 1794-ben készültek.

Az eddig felvázolt szerkezeti típus feltételezhetően a régi bibarcfalvi, egykor barokk boltozatokkal tagolt templomtér felett is megtalálható volt, lenyomata ma a torony keleti falán, a tetőtérben felfedezhető, bár pontos rekonstrukciója a helyszíni információk alapján nem készíthető el (3. kép).

9) Tóth 2017, pp. 141-146.

3. kép: A bibarcfalvi ref. templom egykori tetőszerkezetének lenyomata a harangtorony keleti oldalán. (a szerző felvétele, 2017)

A templom boltozatát 1763-ban fejezte be a kézdiszentléleki Balás Ferenc kőművesmester, a dátum összhangban állhat az egykori tetőszerkezet korával¹⁰.

Hasonló alapképletből építkező szerkezet a székföldi Hídvég templomában fedezhető még fel (4. ábra). Ennek azonban nagy valószínűséggel megállapítható kora, hisz ismert, hogy az 1802-es földrengés után jelentős mértékben szükséges volt annak megújítása. A nem messzi gidófalvi vagy angyalosi református templomok tetőszerkezeti jó támpontot adnak a szerkezetelemzéshez és a kormeghatározás megerősítéséhez¹¹.

A gidófalvi templom tetőszerkezete (4. kép) a már jól ismert függesztő oszlopos, torokgerendás és szegletkötős állást úgy egészíti ki, hogy a barokk szerkezetépítésből áttemelte a mellszorítót és a szarufa első síkjához feszülő ferde dúcot – az elemeket könyökökkel összekötve –, valamint az ezt két oldalról beszorító talpszelemet és derékszelemet, a tető síkjában a ferde dúcon „átfűzött” szélgerendákkal. E szerkezet 1786-1787 között épült¹².

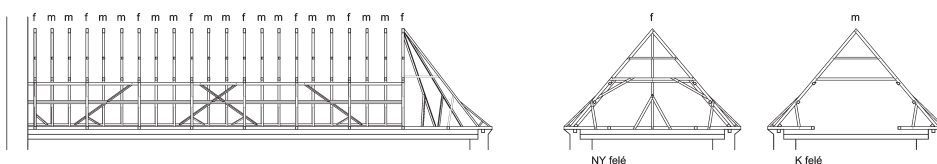
A hídvégi templom is utóbbihoz hasonló fő- és mellékállásokból építkezik, jellegzetes merevítő rendszerére azonban az angyalosi templomban találunk analógiát, melynek építési munkálatai – ahogy a tornyon jelzett évszám is tanúsítja – 1800-ban fejeződtek be. A tetősíkokban található X-alakú merevítések, tengely-szimmetrikusan talpakkal kiegészítve jellegzetesen az 1800 körüli években jelentek meg.

A felvázolt, a tetősík közepén elhelyezkedő merevítés két oldalán szimmetrikusan helyezkednek el további talpakkal kiegészített ferde merevítő elemek.

10) A régi bibarcfalvi templommal kapcsolatos források: EREL Debreczeni László hagyatéka, Ádámos – Búzásbocsárd mappa: „Bibarcfalva 21, szószék vázlat, lev.”; Fehér János: A nagyabaconi református templom. Híres Helyek, 2. kötet. Tortoma Könyvkiadó, Barót 2011, pp. 16–17.

11) Az említett két templomról részletes elemzést ad: Tóth 2017, pp. 38–41. (Angyalos); pp. 63–68. (Gidófalva)

12) Tóth 2017 pp. 63–68.

4. ábra: A hídvégi ref. templom tetőszerkezetének hossz- és keresztmetszetei. (a szerző rajza 2017-es felmérések alapján)

4. kép: A gidófalvi ref. templom tetőszerkezete. (a szerző felvétele, 2015)

A hídvégi templom tetőszerkezetének megoldásai kapcsán említésre méltó, hogy fiókváltós rendszert alkalmaz a mellékállások esetében, illetve a szarufákat támasztó ferde dúcok talp- és derékszelemenei a barokk kor egy nyugatabbra – például a Dunántúlon – jóval elterjedtebb és összességében elegánsabb megoldását alkalmazzák: az ötszögletű keresztmetszetet. Ez a példaként emlegetett gidófalvi templom esetében elmaradt, ellenben a sepsiszentgyörgyi vártemplomban szintén megtalálható.

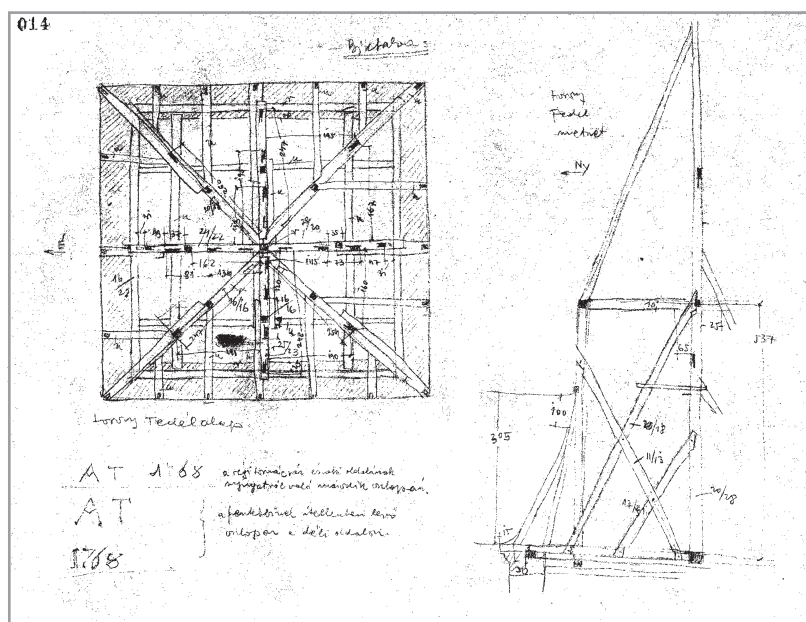
A türelmi rendelet után épült templomok fedélszerkezetei

Az eddig bemutatott és hasonló alapállásokból felépülő – bár változatos variációkban megtalálható – tetőszerkezetek közös jellemzője, hogy már meglévő templomterek fölé készültek. A további szerkezetek azokat a türelmi rendelet hatására épülő, új épületeket mutatják be, melyek rendkívül egységes szerkezeti képpel és működéssel bírnak, valamint azonos alaprajzi típushoz köthetők.

A 18. század második felében a Háromszékre nagyobb számban betelepülő szászok – illetve már önmagában véve a szász területekkel való szoros viszony – jelentős hatással volt a vidék templomépítészetére¹³.

13) Jelentős számban érkeztek szászok például Kézdivásárhelyre, melyről részletesebb képet fest: Dimény Attila: Kézdivásárhely református és római katolikus társadalma 1724–1853 között, az egyházi anyakönyvek tükrében. In: Acta Siculica: A Székely Nemzeti Múzeum évkönyve. 2014–2016, pp. 593–612.

Megfigyelhetők ezek a laikus szemlélő számára is, például a toronysisakok kialakításában. A bikfalvi templom egykori toronysisakja (5. kép) – mely Debreczeni László felmérései alapján 1768-ra keltezett¹⁴ – egyértelműen a közeli szász erődtemplomok és nagytemplomok sisakformáira és szerkezeti felépítésére reflektál, előképeiként többek között a brassói fekete templom vagy a botfalusi evangélikus templom is megnevezhető, a dél-háromszéki Sepsimagyarós kis templomának szerény tornyához hasonlóan Brassóban a bolonyai magyar evangélikus templomnál láthatunk.

5. kép: A bikfalvi ref. templom egykori toronysisakjának szerkezeti rajzai.
(forrás: Erdélyi Református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltára (Kolozsvár), Debreczeni László hagyatéka, Vázlatkönyvek, 1937. p. 14.)

Kevésbé látványosak, de annál izgalmasabbak az Erdővidéken rendkívül elterjedt, fiókos-hevederes dongaboltozatos vagy csehboltozatos terek felett épült tetőszerkezetek. Az első ilyen – a szerző által szász építőmesterek által meghonosítani vélt református templomtípus – mintaadó épülete a vármegyében a kézdivásárhelyi nagytemplom lehetett, mely esetében Csáki Árpád a későbbiekben szélesebb körben tevékenykedő építőmester, Zailer Péter, közreműködését feltételezi¹⁵. Bár a boltozati rendszert az 1820-as években újjáépítették Landt András pallér vezetésével¹⁶, mégis a tetőszerkezet koncepciója (6. kép) eredetinek tekinthető, hisz annak terheit ellensúlyozandó az erős külső és belső támpillérek már a 18. század végén álltak. Az itt jelentkező alaprajzi forma szerényebb változatai láthatók az erdővidéki Nagybaconban, Kisbaconban, Bodoson és kissé eltérő variációban Szárazajtán.

14) EREL Debreczeni László vázlatkönyve 1937, pp. 10–16

15) Csáki Árpád: A kézdivásárhelyi református nagytemplom. Híres helyek sorozat 3. kötet, Tortoma Könyvkiadó, Barót 2012, p. 10.

16) Csáki 2012, p. 17.

6. kép: A kézdivásárhelyi ref. templom tetőszerkezete. (a szerző felvétele, 2017)

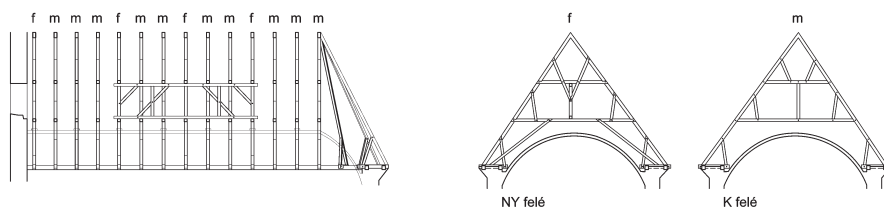
Az említett templomok körül a kisbaconi építését 1793-1796 között egyértelműen kézdivásárhelyi Zailer Péterhez kötik, az ácsmester a magyarhermányi, de az építéskor Bodosban lakó Pető Márton volt¹⁷. A kisbaconi tetőszerkezet (5. ábra) fiókos dongaboltozat felett épült, méreteiben és szerkezeti felépítésében rendkívül hasonló épület a homoródújfalusi templomhoz, mely pallérmunkáit szintén Zailerrel hozzák összefüggésbe. A szerkezet lényege, hogy – különösen a dongaboltozattal fedett terek esetében – magas térdal hiányában mind a fő-, mind a mellékállásokban szükséges volt megoldani a boltozat feletti nem egyenes vonalú áthidalást. Minden állás tehát egy úgynevezett papucssal¹⁸ támaszkodik az alacsony térdfalon elhelyezett két sárgerendára.

A főállásban a boltozat felett a torokgerenda és szarufa közötti síkot mindkét oldalon szegletkötők merevítik. A kakasülő, szarufa és a tetőszerkezet középső, hosszirányú függőleges síkjában található önmagában is állékony tartó szimmetrikusan elhelyezett ferde elemekkel szintén kapcsolt. Az utóbb említett tartó kiválóan biztosítja a szerkezet hosszirányú merevségét, így az ehhez a típushoz tartozó tetőszerkezetekben nem szükséges a tetősíkban további merevítő elemet – például széldecskát – elhelyezni. A szerkezet gyenge pontja a mellékállások képének szemrevételezésénél fedezhető fel.

A tetőszerkezet nyugati és keleti mellékállásainak szarufái ugyanis a torokgerenda és a papucs közötti szakaszon érzékelhetően jelentősebb igénybevételnek vannak kitéve. Nagyobb igénybevételek esetén – például jelentős hőteher vagy a mai napig megtartott hegyes végű baconi cserépnél nehezebb héjalás alkalmazása esetén – akár a mellékállások szétcsúszása is megtörténhet.

17) Kádár József: *A kisbaconi református egyház története. (lelkészképesítő vizsgadolgozat kézírata), Szék 1958*

18) *A szerző által használt kifejezés, mely szarufa és vonógerendáknak alapot képező gerendacsonkból, valamint a kötőgerenda-csonkot és szarufát – főállások esetében a ferde vonófát is – összekötő szegletkötőhöz hasonlatos ferde kötőelem együttesét jelöli. A papucs az előbbieken megjelölt funkcióin túl azt szolgálja, hogy megfelelő felfekvést biztosítson a falszerkezet tetején – általában két sárgerendára – felfekvő székállásnak.*

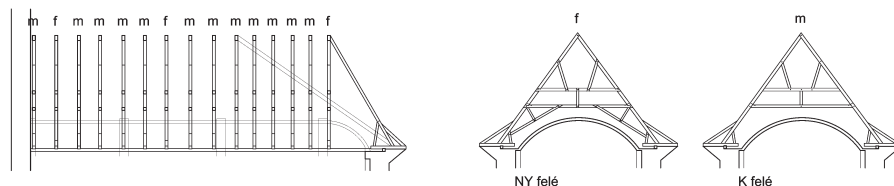
5. ábra: A kisbaci ref. templom tetőszerkezetének hossz- és keresztmetszetei. (a szerző rajza 2017-es felmérések alapján)

Pető Márton ácsmester – hermányi származása ellenére – nem véletlenül költözhetett Bodosba, mikor a kisbaci templomon dolgozott, hisz a bodosi templom rendkívül hasonló tetőszerkezete (6. ábra) is ekkor, 1794-ben, épült¹⁹, így nagy valószínűséggel feltételezhető a mester közreműködése.

A szerkezet alapsémája megegyezik a kisbaci példával, de arányaiban eltérő. A jelen esetben szerény méretű papucskok működését a jelentősre növekedett vízcsendesítők is némiképp támogatják.

A két torokgerenda közötti csekély méretű távolság miatt itt szegletkötők alkalmazása nem volt szükséges, illetve értelmét veszítette. A látható geometria miatt a torokgerenda és/vagy kakasülő között másodlagos – a merevítést szolgáló – tartó elhelyezése sem volt lehetséges, de ezt egy rendkívüli, térbe állított, több mint 10 m hosszú gerenda biztosítja.

A bodosi tető gyengeségeit mutatják a későbbi javítások is. Egyrészt a főállások kötőgerendáit a szerkezet szétcsúszása miatt már ferde fa elemekkel igyekeztek megfogni, a kötőgerenda közepét és az alsó torokgerendát összekötve, illetve a torokgerendák utólagos fém kapcsokkal mind a fő-, mind a mellékállásokban vissza vannak kötve a szarufákhoz. Az említett megerősítések kora nem ismert.

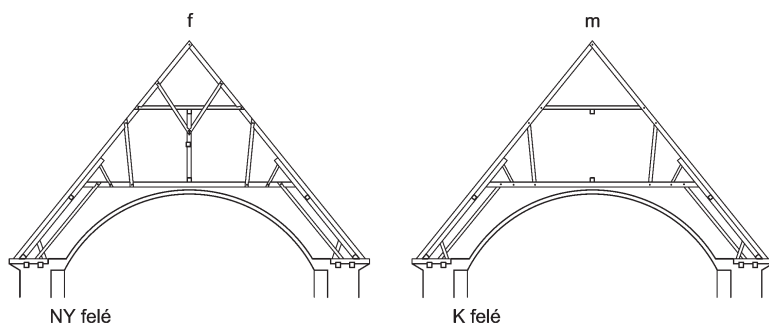
6. ábra: A bodosi ref. templom tetőszerkezetének hossz- és keresztmetszetei. (a szerző rajza 2017-es felmérések alapján)

A nagybaci templom tetőszerkezetének²⁰ (7. ábra) ácsmesteréről nem áll rendelkezésünkre információ, annyi valószínűnek tekinthető keltezés hiányában is, hogy a tetőszerkezet az 1798-1801-es jelentős építkezések alkalmával készülhetett²¹.

19) A templom építésének idejével azonosítható a szerkezet kora.

20) 2017-ben Molnár Sándor szíves közlése nyomán tudtuk meg, hogy a szerkezetről részletes felmérést a kolozsvári M&M Design munkatársai készítettek.

21) Fehér 2011, pp. 16–17.

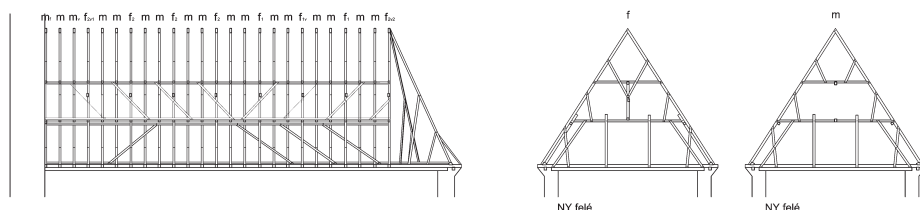
7. ábra: A nagybaconi ref. templom tetőszerkezetének keresztmetszetei.
(a szerző rajza 2017-es felmérések alapján)

A már említett, kisebb templomok esetében felmerülő megoldások felfedezhetők Nagybaconban, melyeket ismételni nem szeretnénk, kiemelnénk ellenben a szerkezet erényét, melyet a kritikus szerkezeti szakasz – a szarufák alsó felén – és a szétcsúszás problémájának megoldására alkalmazott. A barokk szerkezetépítésből ismert ötszögű talpszelemenekre, a szarufák alsó síkjára elhelyezett ferde dúcok minden állásban való használata jelentős keresztmetszet-növekedést eredményez, melyet tovább erősítenek a tetősíkban elhelyezett merevítések, illetve még egy, a papucs gerendacsonkját az alsó kötőgerendával összekötő ferde kötőgerenda. Vélhetően az ácsmesterek is felismerték a szerkezet problémáit, így jelentős mértékben megnövelték a tetőszerkezet „lábainak” keresztmetszetét és merevségét. A nagybaconi templom hosszmetézetének elkészítése a szerző személyes felmérése nyomán nem készült el, de a hosszirányú merevséget itt is segíti a torokgerenda és kakasülő között hosszában futó önálló tartó.

A kisbaconi templomon kívül, a szárazajtai új református templom építómestereként szintén a már ismert Zailer Péter említi az irodalom, mely valószínűsíthető, hisz az eredeti türelmi rendeleti templom 1783–1790 között épült fel²², mely időszakot követő negyedik évben biztosan a kisbaconi templomon dolgozott a mester. A szárazajtai türelmi rendeleti templom az 1802-es földrengés alkalmával jelentős károkat szenvedett, az irodalom és a szájhagyomány annak teljes újjáépítését említi. Utóbbi a tetőszerkezetet (8. ábra) vizsgálva megkérdőjelezhető, illetve átértékelésre szoruló, hisz egyébként e típus esetében szokatlan módon síkmennyezettel készülő templomtér felett mégis vonásaiban és működésében rokon szerkezet épült az imént bemutatott nagybaconi, kisbaconi és bodosi tetőkkel.

A nagybaconihoz hasonlóan a szárazajtai templom feletti szerkezet is jelentős, 10 m körüli fesztáv áthidalására, lefedésére készült, valójában a szerkezet alsó szintjén található két függesztő oszlop, mely a kötőgerenda lehajlását csökkenti, elhagyható lenne a konstrukcióból és akár boltozat is fedhetné a templomteret síkmennyezettel helyett.

22) Magyarai Hunor – Szántó Tünde: *Az Erdővidéki Református Egyházmegye templomai.* Székelyudvarhely, 2009, pp. 50–51.

8. ábra: A szárazajtai ref. templom tetőszerkezetének hossz- és keresztmetszetei.
(a szerző rajza 2017-es felmérések alapján)

A szerkezet jelentős méreteinél fogva, a már elemzett szerkezetkonstrukciós problémák fennállnának a szárazajtai templom esetében is, de a nagybaconi példához hasonló megoldással az állások ferde dúccal és ferde kötőgerendával megerősítettek. A kisbaconihoz hasonló, mondhatjuk az állások minden szintjén értelmezhető sarokmervítések – szegletkötők – is készültek a szárazajtai tetőben, de a nagybaconi szerkezethez hasonlóan a barokk korban elterjedt ötszögű talpszelemen is helyet kap benne.

A szerkezet hosszmerítését jelentős és a teljes szerkezetre kiterjedő, a torokgerenda és kakasülő – vagy két torokgerenda – közötti térrészben elhelyezett térben értelmezhető szerkezet látja el, kiegészülve a tetősík szintén két irányban dolgozó szélgerendáival. A térbeli szerkezet tartalmazza az oszlopokat, a szerkezet egészére tekintve egy középső szimmetriatengelyre szerkesztett hosszanti síkban álló ferde kötőelemeket – tengelyben a két torokgerendához kapcsolt gerendákkal összekötve – és e síkra merőleges, a szarufákhoz kapcsolt ferde kötőelemeket. Fontos megjegyezni, hogy a szárazajtai szerkezet minden elemét, ahogy az eddig bemutatott szerkezetekben is nagyrészt, a tér két vagy három irányába befogott csomópontok kapcsolják össze.

A csomópontokat jellemzően fecskefarkas vagy félfecskefarkas lapolásokkal, illetve lapolások esetében faszegekkel stabilizálják. A szegek keresztmetszete négy, hat vagy nyolcszög, a fejtől lefelé haladva a szeg meredek szögben keskenyedik, hossza változó, de az elemekhez igazodva 10-20 cm között változik – a szerző tapasztalata alapján –, a szeg végétől 0,5-3 cm-re a keresztmetszet csökkenése kisebb szög alatt folytatódik, a szeg végét hegyesen nem hagyják, általában hossz tengelyére merőleges síkban lecsapják, így értelemszerűen előre megakadályozzák a szeg hasadását, kopását, sérülését.

Nehézkes lett volna szemrevételezéssel a használt faanyag típusának megállapítása minden tetőszerkezet esetében, de a szárazajtai templomhoz hasonló és a már említett régész csapat által beazonosított faanyagot a szerző maga is látott 2015-ben a sepsibodoki templom felmérésekor.

A bodoki templom a szentély felett 1525-ben, a hajó felett 1651-ben épült tetőszerkezete teljes egészében tölgyfából készült²³, mely jellegzetesen felismerhető szürkés színéről, kopogtatás közben kiadott magas hangjából és az elemek szokatlanul kis keresztmetszeteiről – a szarufák szélessége például 10-12 cm körüli. A szerkezet képe rendkívül hasonlónak mutatkozott az imént leírtakhoz Szárazajtán, így nagy valószínűséggel állítható, hogy itt is teljes egészében tölgyfából készült a tetőszerkezet. Zavarba ejtő tehát a kutató számára a szárazajtai szerkezet hasonlósága, mind anyagban, mint első ránézésre kivitelezésben is a 17. századi, helyi tetőszerkezethez, mégis a környező településekkel összevetve és annak a tudatában, hogy a türelmi rendelet után a katonai felmérések alapján a falu középkori eredetű református templomát annak déli határából a település szívébe költöztették, igazolódni látszik a szerkezet 18. század végi eredete. Érdekes nyomok fedezhetők fel azonban a szárazajtai tetőszerkezet elemeit közelről szemügyre véve. Egyrészt felfedezhető a csomópontok másodlagosan illesztése, rendkívül sok esetben sérültek, érzékelhető, hogy rendkívüli behatás, roncsolás érte őket. Másrészt az egyes állások vésett betűkkel, ácsjelekkel rendelkeznek, melyek azonban szabálytalanságokat mutatnak sorrendjükben, illetve egyes állások hiányoznak – lehetséges, hogy másodlagos pótlások. A szárazajtai templomban szereplő jelek rendszere nyugatról keletre haladva fő- és mellékállások eltérő jelölésével –, ahol „ ’ ” a hiányzó mellékállás-, „ ’ ” a hiányzó főállás-jelöléseket mutatja – : ‘ ‘ B X D E ‘ ‘ H ‘ K Γ M N Θ P δ R Z F ‘ ‘²⁴.

Előbbi két megállapításból következtetünk arra, hogy vélhetően 1802-ben a szárazajtai református templom tetőszerkezete a földrengés alkalmával valóban beomlott vagy jelentős mértékben sérült, de azt követően, a templom 1804-es helyreállítása során nem készítettek minden elemében új szerkezetet, hanem a korábbi tetőszerkezet ép elemeit nagyrészt újra felhasználva készült el a ma is látható tetőszerkezet.

Összegzés

A rövid tanulmány célja volt felvázolni az erdővidéki és székföldi református templomok 18. század második felében, illetve a türelmi rendelet hatására a 18–19. század fordulóján épülő új templomépületeinek tetőszerkezeti típusait és azok jellegzetességeit, melyhez meglévő és az elméleti rekonstrukció segítségével megidézett szerkezeteket is bemutattunk.

Két markánsan megkülönböztethető irány alakult ki a vizsgált emlékkörben: már korábbi – gyakran középkori eredetű – templomterek felett készül, alapképletében két szarufát, kötőgerendát, két szegletkötőt, torokgerendát, kakasülőt, egy függesztő oszlopot – ferde függesztő elemekkel olykor kiegészítve – tartalmazó szerkezet típus. Utóbbi alapállás önmagában sorolva, vagy fő- és mellékállásokra tagolva, a barokk szerkezetépítés elemeivel – mellszorító, ötszögű talpszelemen stb. – variálva is megtalálható. Erdővidéken kívül jelentős számban Sepsiszéken látható e típus.

23) Tóth 2017, pp. 115–122.

24) Mivel a helyszínen olvasható jelek közül mind nem található meg a mai latin betűkészletben, így a jelölésekhez hasonló karakterekkel helyettesítették az egyes állások jelöléseit.

A másik azonosított szerkezet típus érzékelhetően a kézdivásárhelyi nagytemplom épülését követően meghonosodott, szász mesterek – Zailer Péter – közreműködése nyomán Erdővidék északnyugati szegletében megjelenő belső és gyakran külső falpillérekkel tagolt és donga- vagy csehboltozattal fedett templomtér lefedésére jött létre. Egy templom esetében ismert Pető Márton ácsmester közreműködése, aki talán a többi tetőszerkezet építésénél is megnevezhető. Az információk arra a tendenciára is engednek következtetni, hogy míg a pallérmunka elvégzéséhez gyakrabban hívtak távolabbi településekről – szász származású – mestert a 18. századi székely templomépítők, addig az ácsmunkát a famegmunkáláshoz jól értő székely mesterek készítették, kiket falujukból vagy egy közeli településről hívtak.

A boltozott tértípus felett épülő tetőszerkezet alapképletének elemei: két szarufa, két kötőgerenda-csonk szegletkötőkkel együtt alapot – papucs – képezve, főállásokban ferde vonógerendák, torokgerenda, kakasülő, utóbbi két elem szintén szegletkötőkkel merevítve, illetve gyakori e két elem között, a szerkezet hosszanti szimmetriatengelyében függőlegesen futó másodlagos tartó, melynek célja a hosszirányú merevség biztosítása – amennyiben ezt egyéb térben, vagy tetősíkban elhelyezett elem nem segíti.

A történeti szerkezetek szisztematikus és egy-egy összefüggő területre kiterjedő gyűjtése alkalmat ad összehasonlító elemzésekre, melyek a szerkezetek önmagukban való értelmezésén jóval túlmutatnak. Ezt az elvet igyekeztünk követni kutatásaink során, illetve inspiráltak bennünket a szerkezetépítők és a szerkezetek közötti összefüggések tanulmányozása során Andorné Tóbiás Judit gondolatai:

„Véleményem szerint — ahogy a stíluskritikai vizsgálat a művészeti alkotás egyéni, leutánozhatatlan vonásait keresi, s azt bizonyított szerzőjű művekhez hasonlítva lehetőséget vagy javaslatot nyújt az ismeretlen szerző meghatározására — épület esetében is van erre mód, de ez a belső lényeg leginkább a szerkezetben rejlik.”²⁵

25) Andorné Tóbiás Judit: A XVII–XVIII. századi Magyarország barokk templomépítészetének szerkezeti kialakulása és fejlődése. In: *Építés-, Építészettudomány VI. 3–4. sz., Budapest 1974, p. 376.*

„A múlt erős gyökér, jelen és jövő belőle él.”
Bábel Balázs, kalocsai érsek

Biky Zsuzsanna

A MÚLT ERŐS GYÖKÉR

Egy kormányhatározatnak köszönhetően 2020 június közepén a tájházak számára nyílt lehetőség múzeumi rendeltetésű népi építészeti emlékeik, a népi építéshagyomány szempontjából is jelentős épületeikben berendezett enteriőröket bemutató együtteseik értékeinek dokumentálására, megújításukat előkészítő dokumentációk és kutatási anyagok elkészítésére, illetve a gondosan összeállított szakmai anyagokra alaposan részleges vagy teljes helyreállító épületfelújítási tevékenységekhez támogatást kérelmezni a népi építészeti program keretein belül.

A magyarországi tájházak kiemelkedő értéket képviselnek a népi építészeti emlékek között: egy régió jellemző építésmódját őrzik a magyar nemzet számára. Minden egyes épület több rétegben tartalmaz információt. Az épületek magukban hordozzák mindazt, ami érték lehet számunkra, legyen szó építőanyagról, technikáról, berendezésről. Az épületek elárulják számunkra a tájegységekre vonatkozó építési módokat, magukban hordozzák az építésben résztvevők kéznyomát, láthatjuk a mesteremberek gondolkodásmódját, „ökölszabályait”, díszítéseiket vagy éppen „paszti” probléma megoldó képességüket¹.

1. kép: A szilsárkányi tájház (a szerző felvétele)

1) Teleki László Alapítvány, <http://www.telekialapitvany.hu/tajekoztato-a-nepi-epiteszeti-program-kereteben-igenyelhető-tamogatasról/>, 2020. november 20.

A tájházakban található értékek, használati tárgyak az itt élők életmódját képezi le, azok által megelevenednek előttünk a hajdan ott élők népi, illetve napi szokásai. Gyerekként is belépve egy régi tájházba, legyen az egyszerű döngölt földes paraszti ház vagy kismemesi, fapadozatú háromosztatú ház, mindig azon gondolkodtam, hogy vajon, hogy éltek itt az emberek, és kérdéseimre az idősebbek a tárgyak alapján ezt el is tudták nekem mondani, mert a tárgyak információt hordoznak és adnak át az érdeklődőnek. Hogy ezek az információk ne vesszenek el, fontosnak tartom ezen tárgyak, emlékek és építészeti szerkezetek megőrzését, megvédését, annak állapotának függvényében való akár újra alkotását, pótlását, tiszteletben tartva az eredeti anyagokat és formákat.

Hogy hogyan lehet ezeket dokumentálni és megőrizni? Írva, fotózva, rajzolva, mozgóképben rögzítve.

Tanulmányaim alatt folytatott gyakorlatom során már volt szerencsém találkozni műemlékekkel, és ott megtanultam, hogy a lehető legtöbb méretet vegyük le és a lehető legpontosabban rajzoljuk meg a felmért épületet, elemeket, díszítéseket.

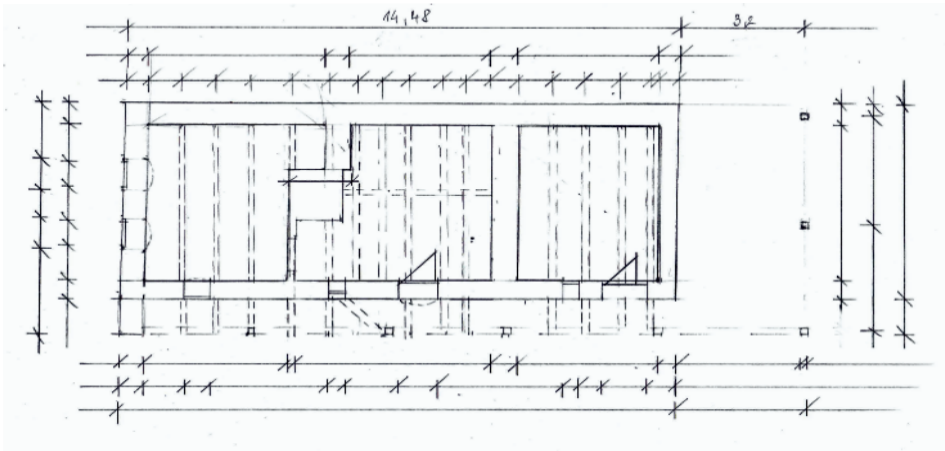
2. kép: A szilsárkányi tájház (foto: Kottmayer Tibor)

Az egyetem alatt megszokott egyeneseket, egyszerű formákat, a nagy épületeknél megszokott merőlegeseket és egyenes vonalakat ebben az esetben teljesen el kellett felejteni. Itt megtanultam, hogy egyenesekkel, függőlegesekkel, vízszintesekkel esetleg az ablakoknál és ajtónál találkozhatok, falaknál, leginkább döngölt föld, vagy tapasztott boronafalaknál ennek kisebb az esélye. A megszokott három mérés egymástól akár teljesen eltérő adatokat is adhatott, ahogy az is, hogy a fal mely pontjánál mérjük azt a bizonyos faltávot.

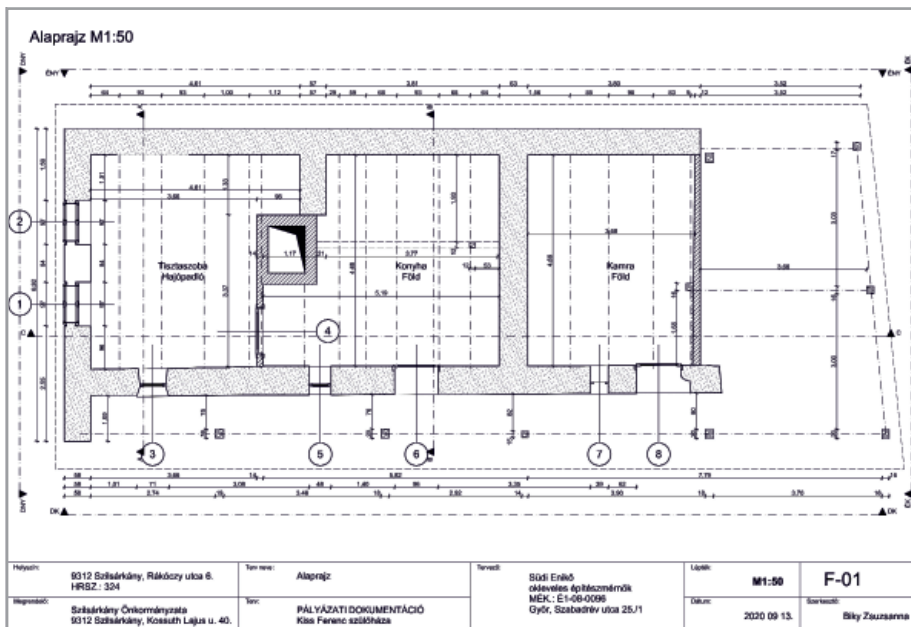
Kezdőként, aki az egyetemi évek alatt megszokta, hogy két, egymással szemben lévő fal között állandó a távolság a fal elejétől a végéig, annak igen nagy fejtörést okozott, hogy az egy függőleges vonalban mért különböző méretek melyikét rajzolja fel. Melyik lesz az a méret, mely meghatározó lesz végül. Mivel lelkiismeretesen szerettem volna mindent készíteni, ezért több építésznek és kollégának is feltettem a kérdést, hogy akkor ilyen esetben mit tegyek. A válasz nem volt egyszerű, ahány személy, annyi megoldás, de tömör lényegét tekintve a legfontosabb az volt, hogy a rajzok időre elkészüljenek, azaz a pályázati határidőre minden rajz kész legyen és átnézésre kerüljön. Ezen állítással vitázni nem is igen lehetett.

Személy szerint rövid idő alatt két programban is részt vehettem szerencsésen.

Az egyik program Szilsárkányhoz volt köthető (1., 2. kép). Itt leginkább kézi manuáléból (3, 5. kép) kellett gépi változatot készítenem. Egyszerűnek és rövidnek tűnt a feladat, ami egy ellenőrző mérésnek köszönhetően kicsit bonyolultabb lett számomra, hisz a méretek és a látvány valahogy nem akart egyezsége jutni egymással, de a különböző időpontokban mért méretek mindvégig megegyeztek, így arra hagytam (4. kép).

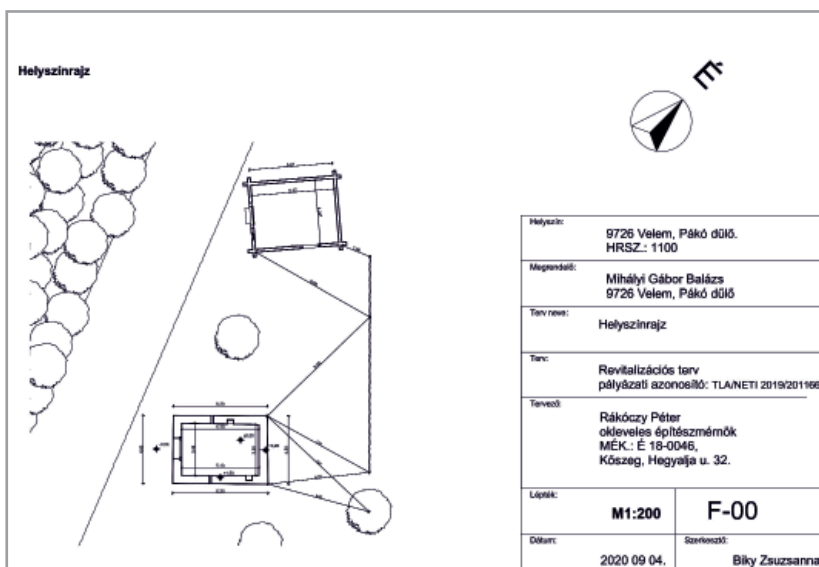

5. kép: Südi Enikő által kézzel felrajzolt alaprajz a szilsárkányi tájházról

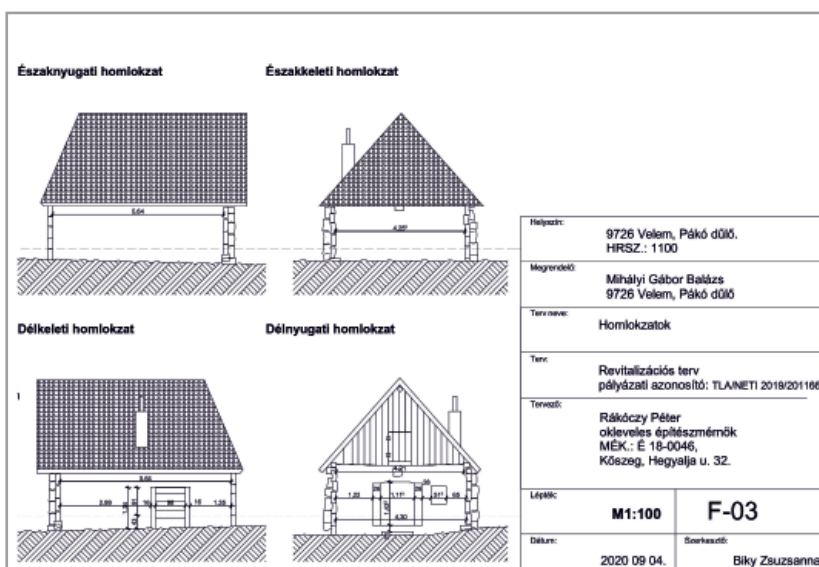

6. kép: Gépi rajz a szilsárkányi tájházról

A másik program, melyben a felmérés teljesen, minden egyes mozzanatától kezdve a kézi manuálékon át a gépi rajzok (9, 10, 12, 13. kép) elkészültéig az én feladatomból volt, az a velemi pincesor egyik pincéje (11. kép) és pinceromja. A felmérést nehezítette, hogy a talajfelszín lejtett, így a vízszintest saját magunk számára kellett felrajzolni, a mérések megduplázódtak, hisz nem csak felfelé, de lefelé is mérni kellett, továbbá az épület belső padlója döngöl föld volt, mely nem alkotott egységes sima felületet. Hol lejtett, hol emelkedett, hol hiányoztak belőle jókora darabok.

9. kép: Gépi rajz a velemi Páko dűlőn található présházról

10. kép: Gépi rajz a velemi Páko dűlőn található présházról

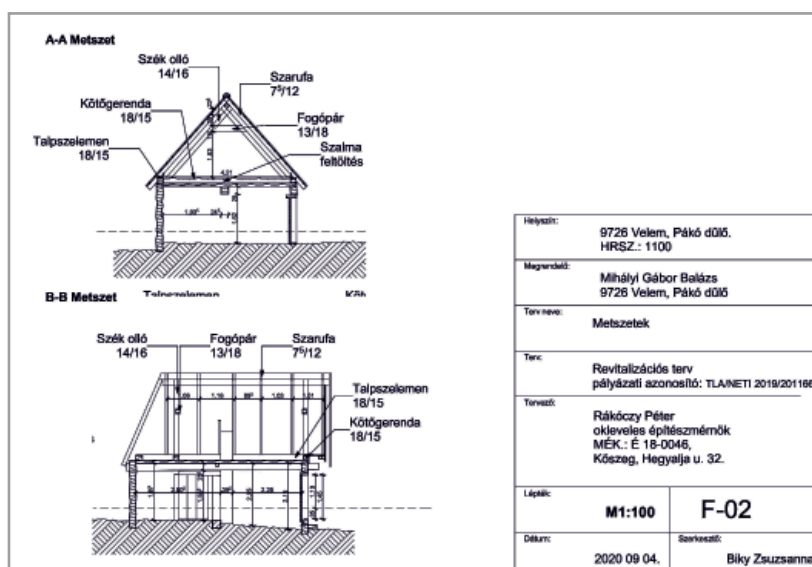

11. kép: A velemi préház (fotó: Kottmayer Tibor)

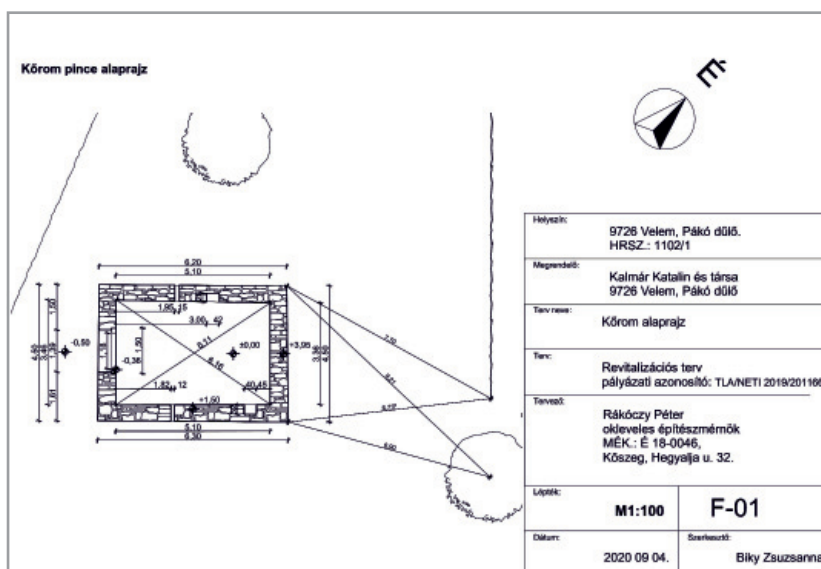
Ez a terep kellőképpen megnehezítette a felrajzolást, hisz hiába volt sok méret minden irányban, úgy érzem, több tapasztalatra van szükség ahhoz, hogy az ember el tudja dönteni, mi az, amit figyelmen kívül hagyhat, és mi az, amit lerajzol.

Ennél a munkánál, bár kisebb és kevesebb négyzetmétert tartalmazott, mégis a legtöbb fejtörést okozta a maga bonyolult egyszerűségével. Az emberi kéz által logikusan összerakott rendszerbe belekerültek a szintén egyszerű toldások, foltozgatások megoldások, melyek a pontos felmérést, felrajzolást nehezítették, de szakértő szemek számára elmesélték az épülettel foglalkozók gondolkodását, cselekedeteinek miértjét.

Tapasztalt szemek mellett a felmérési munkálatok egyben tanórákká is váltak, amit az ember élvezhetett. A terepen, ahol nem csak halljuk, de látjuk is és tapinthatjuk is az anyagokat, sokkal inkább maradnak meg az új információk.

12. kép: Gépi rajz a velemi Páko dűlőn található préházról

13. kép: Gépi rajz a velemi Páko dűlőn található kőromról

Amit végül levontam az egész folyamatból a tapasztalataim alapján az az volt, hogy nagyon fontos a kommunikáció. Mindig kell egy ember, aki mindennel tisztában van. Időpontokkal, határidőkkel, szakágakkal, fontos emberekkel, akiknek tudnia és látnia kell, hogy a folyamat elkezdődött, halad és hamarosan lezárul. Az sem hátrány, ha minden üzenetet lehetőség szerint mindenki megkap, így biztos, ami biztos alapon senki nem marad le a fontos információkról és alkalomadtán emlékeztetni is tudjuk egymást ezáltal.

Egy szó vált nagyon fontossá, mely, ha nem tudok róla, nincs, vagy messze van, a munka nehezen halad. Ez nem más, mint a határidő. A határidő, véleményem szerint a legmotiválóbb dolog, ami megpörgeti a munkafolyamatokat. Ha közeleg a határidő, hirtelen minden felgyorsul, új dolgok és hibák kerülnek elő, melyek azonnali megoldást követelnek.

Ezen tapasztalat alapján javasolnám minden munkafolyamat elején meghatározni egy elsődleges határidőt, azon úgy is túlcúsztatni a folyamat és mégis időre kész lesz.

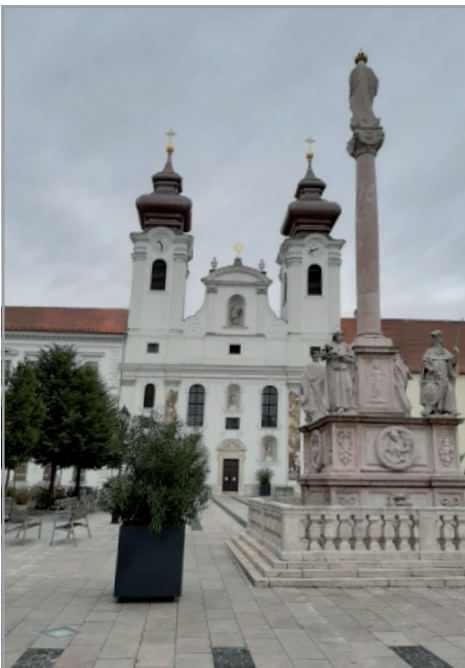
Utóirat

Kezdő építészként elsőként nem szakmai szemmel figyelem meg az épületeket. Magával ragadnak a hangulatukkal, értékeikkel, hibáikkal egyaránt. A tárgyak elvisznek a régi korba, amikor még sürgő-forgó volt az élet az adott épületben, míg a szerkezet esetében azokon lévő hibák kialakulásainak okain tudok elmerengeni. Ezen hibáknak is megvan a maga szépsége, történetet vagy éppen hanyagságot mesélnek el, de mint tudjuk, a múlt erős gyökér, jelen és jövő belőle él.

A GYŐRI BENCÉS TEMPLOM PATRONA MILITUM OLTÁRÁNAK RESTAURÁLÁSA

A győri bencés templomban közel négy éve zajló kápolnafelújítási munkák lassan a végéhez közelednek (2018–2021). Ez idő alatt, a mai Magyarország első barokk templomában található hat kápolna stukkódíszítése, falképei, festményei és oltárai újulhattak meg (1. ábra). Ezek közül a Győzedelmes Mária oltárt említtem meg (2. ábra).

Egy restaurált oltár újraállítása mindig nagy műszaki és művészi előkészítést igényel, főleg ha az 400 évvel ezelőtt készült. Műszaki ügyintézésben pályakezdőként, kihívást jelent egy ilyen páratlan művészeti érték újraépítésének koordinálása. Természetesen nincs egyedül az ember, mert segítségére van a hatóság, a műszaki ellenőr és még sokan mások, akiktől kérdezhet és bátran kérhet segítséget.

1. ábra: Loyolai Szent Ignác bencés templom Győr

2. ábra: Patrona Militum oltár

Ismerkedjünk meg az oltár történetével és annak ikonográfiájával!

Az egykor jezsuiták által 1641-ben épített mai bencés templom Megváltó kápolnájában található „Patrona Militum” oltárt a győri végvár német katonaságának Mária társulata építtette 1646-ban, az oltár predelláján olvasható német nyelvű felirat szerint. „DIESEN ALTAR HAT DIE LÖBLICHE BRVDERSCHAFFT Teuscher Nation under dem Titul St. MARIA de VICTORIA (oder vom Sig) zu dero selbigen Ehr, Vnd Aller Lieben Heiligen Kriegssoldaten Auffgericht Anno 1646.”-„Ezt az oltárt a német nemzet Győzelmes Szűz Máriáról elnevezett dicséretre méltó társulata állíttatta, névadója és minden derék katonaszent tiszteletére 1646.¹ (3. ábra)

A templomba imádkozni érkező hívő vagy a művészetre nyitott turista ezen információk nélkül is láthat olyan árulkodó jeleket, amiből kiderülhet, hogy kiknek vagy kiknek az adományából állíthatták az oltárt. Az felépítményen láthatunk faragott és aranyozott pajzsokat, lándzsákat, karabélyokat, páncélingeket, ágyúgolyókat²: Ezek a szimbólumok a korabeli embereknek mutatták, hogy véletlenül se felejsék el, kik voltak az adományozók (4. ábra).

3. ábra: Az oltár predelláján olvasható német nyelvű alapítószóveg

4. ábra: Az oltáron található faragott és aranyozott katonai eszközök

1) GALAVICS 2017. 186. oldal

2) GALAVICS 2017. 187. oldal

Az oltár retablóján két képet látunk. A nagyobbat Szent Longinus és Szent György élénken gesztikuláló katonaszobrai fogják közre és az 1571. október 7-én zajló lepantói tengeri csatát ábrázolja, ahol a Habsburgok és szövetségeseik legyőzik a török hajóhadakat. A csatajelenet felett a győzedelmes Immaculata (szeplőtlen) típusában ábrázolt Szűzanyát látjuk, aki szeplőtlensége révén, a kis Jézussal karöltve arat győzedelmet a földgolyóra tekeredő, kígyó képében megjelenő gonosz felett. Ez a csata győztes végkimenetelét jelzi. A Szűzanya meghallotta a katolikus seregek fohászait és győzelemre segítette őket (5. ábra).

Az oltár oromképén, amit Szent Donát és Szent Mór aranyozott szobrai közt látunk, a pamplonai csatát ábrázolták, ahol a katona Loyolai Szent Ignácnak megjelenik a Szűzanya a kis Jézussal és a sugárzó IHS monogram láttán Ignác Krisztus katonájává lesz. Mondhatjuk azt is, hogy ez a jelenet Szent Ignác mély megtérésének pillanatát jelzi. Az oltárépitmény tetején a mennyei seregek vezére Szent Mihály arkangyal foglal helyet³ (6. ábra).

Ez a mellékoltár az egyik legrégebbi alapítású, tekintve hogy a templom elkészülte után öt évvel állították. A jezsuitáknak mindig fontos volt, hogy templomaikban valamely vallásos társulatok vagy a kor kiemelkedő személyiségei állítsanak oltárokat, akik aztán gondoskodtak a fenntartásról az szerzetesek pedig évenként mondtak szentmisét a fundátorokért. Az említett oltár ékes példája az effajta felajánlásnak és alapításnak.

5. ábra: A Győzelmes Mária kép Szent Longinus és Szent György szobrai között

3) GALAVICS 2017. 186. oldal

6. ábra: Az oromkép a pamplonai csata ábrázolásával

Vegyük sorra, hogy milyen szempontokat kell figyelembe venni egy közel 400 éves oltár restaurálását követő újraállításkor. Mik a felmerülő nem várt problémák és hogyan orvosolhatjuk azokat?

A legfőbb szempont az, hogy a restaurálás mindig a legkorábbi, állapotot tükrözze. Igyekezni kell, hogy a helyreállított alkotás mindig az eredeti, vagy az eredetihez legközelebbi állapotot idézze vissza. Esetünkben ez nagyon szépen sikerült!

Ahogy említettem azonban, felmerülhetnek nem várt problémák. A fából készült felépítmény, restaurálás előtti lebontásakor kiderült, hogy az oltár téglából készült alépítménye, az úgynevezett stipes, bizony 400 év alatt megsüllyed, a rajtalevő körülbelül másfél tonnás édesvízi mészkőből faragott oltárasztal, az úgynevezett menzalap súlya alatt és a fal síkjától elválva előredőlt (7. ábra).

7. ábra: A megsüllyedt téglá stipes

Ez egészen a felépítmény elbontásáig nem volt látható, hiszen a későbbi korokban az alépítmény kapott egy fa borítást. Viccesen mondván: elcsomagolták a problémát a szemünk elől. Természetesen a felépítményt elszállították a farestaurátor műhelyébe. A templomban maradt téglalapítménnyel pedig foglalkozni kellett. Két megoldás merült fel, a műszaki ellenőr, Beck Sándor és a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal szakügyintézője, Veöreös András helyszínen tett szemléje során.

Az első, puritán megoldás: nem nyúlunk hozzá, hiszen az idők folyamán ez nem jelentett gondot.

A második, elegánsabb megoldás: téglánként lebontják a falat, a téglákat egyenként megtisztítják, majd készül egy vasbeton lemezalapozás és a már megtisztított téglákat felhasználva mészhabarccsal elkészül az újrafalazott stipes.

A második megoldást kellett választani, tudván hogy a restaurátor jelezte: az utólagos faborítás, ami elrejtette szemünk elől a hibát, nem fog visszakerülni.

A rendelkezésre álló információk tükrében a feladat kivitelezését megelőzte egy technológia ütemterv összeállítása, mely alapján megkezdődtek a kivitelezési munkálatok.

A kápolna kelheimi padlóját meg kellett védeni, ennek érdekében filc és OSB lappal borították be azt.

Mielőtt elkezdődtek a bontási munkálatok, kőrestaurátort kellett keresni, aki leemeli a menzalapot, illetve megmunkálja és megtisztítja azt. Szerencsére a „szomszédos” győri Székesegyház is felújítják, így nem volt nehéz felkeresni az ott dolgozó Zahora Andrást és munkatársait, akik elvállalták a kőmunkákat. A megfelelő szerszámok és emelő segítségével leemelték a menzalapot és a megmunkálásig elhelyezték a kápolnában (8. ábra). Ezek után a kőművesek fóliasátorral lezárták a kápolnát a munkálatok során keletkező por megfékezése miatt. A terveknek megfelelően, elbontották a falazatot és külső telephelyen megtisztították a téglákat (9. ábra). Ekkor statikus szakember segítségét kellett kérnünk, aki a helyszínen megállapította, hogy a kápolna alatt nem található kriptá, így a falazat nem egy esetleges alsó boltozat megrogyása miatt kezdett süllyedni, hanem a talaj nem megfelelő minősége, valamint a megfelelő alapozás hiánya miatt.

8. ábra: Az oltár menza lapjának levétele

9. ábra: A téglafal elbontása

A statikus javaslatára 25 cm vastag vasbeton lemezalap készült. 28 napos technológiai szünet után visszakerülhettek a kápolnába a megtisztított téglák. A bontás előtt felmért pozíciók alapján elkészült a mészhabarccsal készült új falazat. Hogy még jobban elősegítsék a betonlemez, valamint a fal száradását, így szellőzőnyílások készültek, mindkét oldalon 4–4 darab (10. ábra).

A kőrestaurátor a fogadó falazat elkészülte után ismét kitelepült a templomba, és az előzőekben említett kőlapot a templomon kívül megtisztította, valamint az egyenetlenségeket is eltávolította. A munkák végeztével a meghatározott pozíciók alapján visszahelyezte az új falazatú stipesre a menzalapot (11. ábra). Ezek után a kőművesek elkészítették a mészhabarcs vakolatot (12. ábra).

Marjai Zoltán farestaurátor jelezte, hogy a kőlap mögé egy hasonló profilozású fa „asztalt” is el kellene helyezni, amire a későbbiekben fel tudja építeni a restaurált felépítményt. Megbíztuk a rendháznak dolgozó asztalosmestert, Pihokker Ivánt, hogy készítse el a kívánt famunkát, ragasztott tölgyfából. Ezen munka kivitelezésével el is készült a tárgyalt problémát jelentő stipes rehabilitációja (13. ábra).

10. ábra: Az elkészült lemezalap

11. ábra: Az újrafalazott stipes a megtisztított és visszahelyezett menzalappal.

12. ábra: A vakolt stipes

13. ábra: A kivitelezett fa oltárasztal

Jeleztük a farestaurátornak, hogy a helyszín készen áll az oltár újjáépítésére. 2020 decemberének első hetében, kettő munkanap alatt állították fel az oltár fából készült felépítményét. Helyére került a retabló két festménye, valamint a szoborelemek és kisebb díszítőelemek is (14. ábra).

Egyvalami azonban még hátra volt: a stipes vakolatára kerülő márványfestés. Az elbontott régi falazaton nem volt festés, sőt egyszerű gyér vakolatú fal volt. Tehát az újonnan készülő márványfestés színét és mintázatát a környezetnek kellett igazítani.

A kápolna és templom közti diadalívet műmárvánnyal díszítették, ezért a festő-restaurátor művész, Győri Lajos ezt az analógiát felhasználva festette meg a stipes mindhárom oldalát. Hogy a többi mellékoltártól ne térjen el, a homlokoldalra betépet is festett, aminek négy sarkába holkert alkalmazott (15. ábra).

2020 decemberének második hetére elkészült az újraállított „Patrona Militum” oltár, melyet a restaurátori záró zsűri után használatba is vehetett a bencés szerzetesközösség.

14. ábra: A restaurált fa oltárépítmény felépítése

15. ábra: A stipes márványfestése

IRODALOMJEGYZÉK

GALAVICS, 2017: Galavics Géza: Jezsuita Jelenlét Győrben a 17-18. Században. Szent Mór Bencés Perjelség. Győr. 2017

A SZLATVINI ANGYALI ÜDVÖZLET TEMPLOM TÖRTÉNETE ÉS AZ ÉPÜLETEN VÉGZETT MŰEMLÉKI KUTATÁSOK, BEAVATKOZÁSOK

Jelenlegi tanulmányomban a szlatvini Angyali üdvözlő templom történetét és az épületén végzett műemléki kutatásokat és beavatkozásokat vizsgálom részletesen. A templommal először a diplomamunkámban foglalkoztam, ahol a szentélyben található középkori falképegyüttest dolgoztam fel monografikus megközelítésben.

A szlatvini Angyali üdvözlő templom szentélyében látható középkori falképek feltárása az elmúlt húsz év legnagyobb felfedezései közé tartozik. Az épület kutatása 2006-ban indult meg, amely során előkerültek a templom falképei. Ekkor került napvilágra több ritkán látott jelenet, amely a 14–15. századi, szepességi falképekkel díszített templomok között jelentőssé teszi a szlatvini templom szentélyében előkerült Passióciklust. Az alapos vizsgálatok után a szentély falképeit feltárták, majd a falképeket restaurálták, ezáltal a Passióciklus és a boltozat kifestése teljes egészében kutathatóvá vált. A helyreállítás előtt a templom több középkori jellegzetessége is rejtve volt. A falképeken túl nem voltak láthatóak a középkori nyílások sem. A 2006 és 2007 között zajló helyreállításnak és restaurálásnak köszönhetően ma a templom egy olyan állapotát láthatjuk, amelyben a középkori falképek és épületrészek, valamint az utána végzett átalakítások a templom történetét bemutatva, egyszerre jelennek meg. A következőkben a templom épületét és építéstörténetét szeretném bemutatni, valamint a templomon végzett műemléki beavatkozásokat áttekinteni, kiegészítve a szentély falképeinek rövid ismertetésével és a restaurálás eredményeinek vizsgálatával. Végül a póniki, a szlatvini, a tornai és a hárskúti templom példáján keresztül azt a gondolatot járom körül, hogy egy feltárt középkori falképciklus hogyan illeszkedik egy barokk vagy historizáló templomtérbe. A szlatvini templomról már a 19. század végén szó esett a magyar műemléki szakirodalomban¹. Később, 1969-ben a szlovákiai műemléki topográfia írja le röviden az épületet, ezután a templom hosszabb időre feledésbe merült². Az első munka, amely ezután a templommal foglalkozik Ondrej Fábry várostörténeti kiadványa³.

1) VAJDOVSZKY János: 1871., RÓMER Flóris: 1874., DIVALD Kornél: 1906., JENDRASSIK Borbála: 1938.

2) GÜNTHEROVÁ-MAYEROVÁ, Alžbeta: 1969.

3) Fábry szlovák nyelvű írása könnyen áttekinthető kronológiát ad a városról és a templom átépítéseiről, azonban a középkori oklevelek tárgyalásakor nem veszi figyelembe a magyar forráskiadványokat, emiatt pontatlan adatok is belekerülnek a könyvbe, amelyre később több szlovák kutató is hivatkozik. FÁBRY, Ondrej: 2007.

A templom építéstörténetéről, valamint helyreállításáról egyetlen tanulmány jelent meg, ez Ivan Gojdič *Architektonický vývoj kostola nanebovzatia Panny Márie v Slatvine* című írása⁴. Gojdič tanulmánya egy 2008-as konferenciakötetben kapott helyet, amely a 2007-es évi szlovák műemléki beavatkozásokról számol be. Szintén ebben a kötetben jelent meg a szlatvini falképek vezető restaurátorának tanulmánya, amely még a freskóciklus feltárása közben íródott és beszámol a restauratori vizsgálatok eredményeiről⁵. A szlatvini templom ismertetése és az újonnan feltárt falképeinek rövid leírása, a szélesebb publikum számára első ízben Vladimír Plekanec és Milan Togner 2012-es összefoglaló művében jelent meg⁶.

Épületleírás

A templom a Szepességben, a Branyiszközi hegycsoport magaslatai közt, a Szlubica délnyugati lejtőjén, Slatvin városának legmagasabb pontján helyezkedik el. A templom egy keletelt, egyhajós, nyugati toronnyal ellátott épület, amelynek egyenes záródású szentélyéhez egy sekrestye kapcsolódik. A hajót, valamint a szentélyből és a sekrestyéből álló épületrészt külön fémlemezzel burkolt nyeregretető, a nyugati toronyot pedig pártázattal körülvelt toronysisak fed. A szentély és a sekrestye együttesét lefedő, a sekrestye tere miatt meghosszabbodott nyeregretető gerince követi a hajó és a szentély középtengelyét. A hajó tetőgerincén egy fémlemezzel borított fiatorony van.

A templom homlokzata díszítetlen, fehérre vakolt. A ma használatban lévő bejárat a nyugati torony alsó szintjébe vezet. A torony nyugati és déli homlokzatán három-három nyílás található; az alsóbb ablakok lőrésszerűek, a felső ablaknyílások félköríves záródású ikerablakok. Északi homlokzatán nem található ablak, keleti falán egy félköríves záródású nyílás van. A templom hajójának déli homlokzatán három íves záródású, ólomüveges ablak kapott helyet, amelyeket az újkori átépítés során alakítottak ki, egyetlen ugyanilyen ablak látható a szentély déli oldalán. A hajó déli falán szerepel még egy a falkutatás során felfedezett gótikus, csúcsíves záródású, bélletes, kőkeretes kapuzat is, amelynek külső béllete vakolatlan, a belső sárgára festett (1. ábra).

A keleti homlokzat kéttengelyes felosztású. A keleti fal déli tengelyén, a szentély keleti falán látható egy a falban kialakított félköríves záródású üvegezett falfülke, amelyben egy Szűz Mária szobor lett elhelyezve. A falfülke felett, az oromzaton egy egyenes záródású, kőkeretes padlásablak található. A keleti fal északi tengelyén, a sekrestye első szintjének magasságában egy egyenes záródású, két ráccsal ellátott nyílás van, felette pedig egy gótikus kőkeretes ablak látható, amelynek a felső ívét az egyenes záródást megszakító lándzsaív adja.

4) GOJDIČ, Ivan.: 2008.

5) PLEKANEC, Vladimír: 2008.

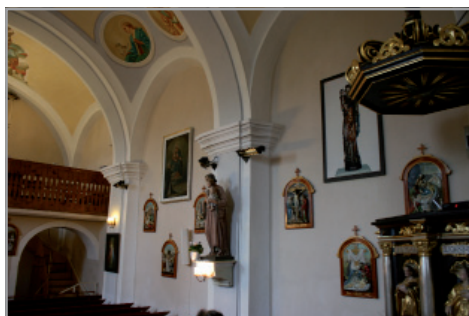
6) A Szepesség középkori falképeiről írott összefoglaló mű angol nyelven is megjelent áttekintést ad a falképekről. PLEKANEC, Vladimír és TOGNER, Milan: 2012.

1. ábra: A szlatvini Angyali üdvözet templom déli homlokzata és a nyugati torony. A képen látszik a gótikus bélfetes kapuzat is. (Jékely Zsombor fotója)

A lándzsaívvvel különlegessé tett nyílás a sekrestye emeletének keleti falát töri át, ebből következik, hogy a sekrestye már eredeti állapotában, a középkorban is két-szintes volt. Az emelettel ellátott épületrész, amely a templomhoz tartozó irattár lehetett, árulkodik az építetők és a közösség gazdagságáról.

A templom belső terén is látszanak a több építési korszak nyomai. A hajó csehsüveg boltozatos, a szentély gótikus keresztboltozatos lefedésű. A sekrestye és a felette lévő emelet síkfödémes. A hajóban, a szentéllyel szemben háromosztású árkádos fal felett egy áttört mellvédes fa karzat található (2. ábra). A hajóból a szentélybe egy csúcsíves diadalív vezet át.

2. ábra: A szlatvini templom főhajójának északi fala a szentélyből fényképezve. (Jékely Zsombor fotója)

A szentély kétoldalt hornyolt kőbordáinak találkozásánál zárókő látható. A bordák profil nélküli, festéssel díszített konzolban végződő félköríves pillérekéből indulnak. A szentély keleti falán látható a mára már befalazott, eredeti gótikus ablaknyílás kőkerete. Az ablak bélétes és csúcsíves záródású. A déli falon, a jelenlegi ablak felett szintén látható a gótikus nyílás töredéke. Az északi falon látható az eredeti kovácsoltvas ráccsal lezárt pasztofórium, amelynek falban kialakított egyenes záródású fülkéje vájatos kerettel van ellátva. Az északi falon a sekrestyébe csúcsíves záródású kőkeretes kapu vezet át.

A Felvidéken több, a szlatvinihoz hasonló templomépület található. Ilyen egyhajós, egyenes szentélyzáródással és hozzákapcsolódó sekrestyével rendelkező épület például a zsigrai, a vitfalvai és a szepesmindszenti templom is. Ezek közül a zsigrai templom emelkedő ki, amelynek az építtetését a Szlatvint is birtokló Zsigrai család kezdte meg a 13. század második felében, majd 1380 körül gótikus stílusban átépítették⁷. A szlatvini templomhoz hasonlóan a teljes szentély falképekkel díszített. Zsigrán feltárták a hajó északi falán és a diadalív hajóra néző falán található freskókat is⁸.

A szlatvini templom szentélyének falképei az északi, keleti és déli falon három sávba rendeződnek. A két felső sávban a Passióciklus jeleneteit láthatjuk kerettel ellátott képművekben. A jelenetek nem mindenhol követik a bibliai történetek kronológiáját a fontosabb ábrázolások kiemelése miatt. A legfelső sávban, az északi és keleti falon egy-egy jelenet kapott helyet, a déli falon három ábrázolás látható. A második sáv kisebb képekből áll, az északi és déli falon négy-négy, a keleti falon két jelenet alkotja azt. Jézus szenvedésének ábrázolásai alatt, a harmadik sávban a tizenkét apostolt festették meg, itt látható egy *Vir Dolorum* ábrázolás is, valamint *Szent Dorottya* a donátorral és egy kisebb térdeplő figurával. A harmadik sáv alatti lábazati sávot illuzionisztikus függőymotívum díszíti (3. ábra).

3. ábra: A szlatvini templom szentélye. (Jékely Zsombor fotója)

7) PLEKANEC, Vladimír és TOGNER, Milan: 2012. 226.

8) A falképek több fázisban készültek a 14. század végétől a 15. század közepéig. PROKOPP Mária és MÉRY Gábor: 2009.

A szentély nyugati falát diadalív töri át. A diadalív szentélybe néző falára ornamentális díszítést festettek. A diadalív bélletfalain a két magyar szent király teljes alakos ábrázolása látható, felettük az íven pedig próféták keretbe komponált mellképei szerepelnek.

A szentély keresztboltozatán látott jelenetek a mennyei szférát idézik meg. A négy boltmező jelenetei: a mára lekopott Jézus alak, a Szentháromság ábrázolása, Ábrahám kebele és Mária Jézussal, kiegészítve a négy evangélista ábrázolásával.

A szentély három oldalfalán a Passióciklus tizennégy jelenete kapott helyet. A szentélyben megjelenő falképciklus az internacionális gótika stílusorkorszakának egy emléke, azon belül is elsősorban az 1400 körüli cseh festészet stílusához áll közel, amelyet a cseh szakirodalom nyomán Szép Stílusnak nevezünk⁹.

A szentély északi falán balról jobbra haladva láthatjuk a *Bevonulás Jeruzsálembe* ábrázolását, az *Utolsó vacsorát*, *Jézus elfogatását*, a *Töviskoronázást*, és a *Keresztvitelt*. A keleti falon megjelenik a *Jézus az Olajfák hegyén*, a *Keresztre szögelés* és a *Keresztrefeszítés*. A déli fal jelenetei pedig a *Krisztus Pilátus előtt*, *Veronika kendője*, az *Ostorozás*, a *Levétel a keresztről*, *Jézus sírbatétele* és *Krisztus feltámadása*, végül a *Pokolraszállás*. A szlatvini Passióciklus eucharisztikus utalásokkal teli, az Eucharishtiában megjelenő szentségekre koncentrálnak, kiemelve Krisztus szenvedését¹⁰.

A város és a templom építtetésének története és a templom épületén végzett beavatkozások

Szlatvin községe a templom építtetése, majd kifestése idejében is a Zsigrai család tulajdonában volt egészen a család kihalásáig. Szlatvin első említését sokan egy 1246-os oklevélhez kötik, amelyben Szék néven bukkan fel a falu, azonban ez az oklevél egy későbbi hamisítvány, amely visszamenően kívánja igazolni a Zsigrai család számára a birtok jogos tulajdonlását¹¹. Az első biztos forrás, ahol a mai Szlatvint jelölő Szék falu neve szerepel, az egy 1300-as dokumentum, amelyben a Zsigrai család egyik ága a község után nevezi magát „Zeek-i”-nek és a Zsigrai család birtokai

9) *A szlatvini falképek stílusanalógiái: Libišben, Levý Hradec, Almakerék, Szászivánfalva, Pónik városok templomainak falképei és Lőcsén a Szent Dorottya-ciklus kecses alakjai. A Passióciklus stíluselemzését a diplomamunkám részeként végeztem el. FÉLIX Celina Berill: 2020.*

MAROSI Ernő: *A 14-15. századi művészettörténet fogalomrendszeréhez. in: MAROSI Ernő: 1987. 32.*
 10) *Az Eucharisztia kiemelése válasz lehet 14–15. században jelentkező teológiai problémákra. Az ebben az időben felbukkanó huszitizmus és más eretnekségek tanaira reflektálva kiemeli az apológiára szoruló szentségeket és a liturgia egyes kellékeit. A falképek ikonográfiai elemzését diplomamunkám részeként végeztem el. FÉLIX Celina Berill: 2020.*

WEHLI Tünde: *Képciklusok. in: MAROSI Ernő (szerk.): 1987. 183.*

11) *Plekanec, Togner és Fábry az 1246-os oklevelet jelöli meg az első forrásnak, amelyben felbukkan a Szék helysége név. TOGNER, Milan és PLEKANEC, Vladimír: 2012. 206, FÁBRY, Ondrej: 2007. 13. Fekete Nagy írja le, hogy a dokumentum nagy valószínűség szerint hamis. Ezt az állítást a Szentpétery Imre közlésére alapozza. FEKETE NAGY Antal: 1934. 143.*

Az 1246-os oklevél (831): SZENTPÉTERY Imre: 1927. 250–252.

közt említi Széket¹². A Zsigrai család kihalását követően a király a család birtokait a szepesi várhoz csatolja¹³. A község Sztatvinként való megnevezése először 1525-ben tűnik fel, azonosságát Székkal a birtokok 1300 évi, földrajzi fekvésük szerinti felsorolása bizonyítja¹⁴. A környező területek szláv községeitől és nagyszámú szláv lakosságtól eltérően Szék, a közeli Zsigrával és a szepesi vártól más nyugatra eső, közeli helységekkel együtt magyar telepítésűek¹⁵. Szék magyar voltát igazolja az is, hogy a község neve csak magyar alakban fordul elő egészen 1525-ig¹⁶.

A szlatvini Angyali üdvözet templom építtetésének kezdetéről vagy felszenteléséről dokumentum nem maradt fenn. Minden bizonnyal a település korai említése miatt feltételezte számos kutató, hogy Sztatvin területére már a 13. században épülhetett egy templom, amelynek a helyére építették fel a ma ismert épületet. Ivan Gojdič, az épületet vizsgáló tanulmányában kijelenti, hogy a 2006-tól folyó épület- és falkutatások során nem találtak 13. századi építésre utaló maradványokat az épületben¹⁷. Gojdič ezzel elvetette a szlatvini templom 13. századi eredetének gondolatát. Azonban a nyugati torony felső félköríves záródású ikerablakait látva felvetődik a korábbi építés lehetősége, emiatt úgy vélem, hogy a torony még át nem vizsgált falszakaszain indokolt lenne falkutatást végezni.

A templom gótikus állapota a 14. század második felében épült meg. A templom ekkor egy nyugati toronnyal ellátott egyhajós épület volt, egyenes záródású szentéllyel és emeletes sekrestyével¹⁸. A hajó síkmennyezetes, a szentély keresztboltozatos lefedésű volt keleti és déli oldalán egy-egy gótikus ablakkal. A templom legkorábbi fennmaradt és ma is látható részei a gótikus keresztboltozatos szentély és ennek nyílásai, valamint a déli fal kőkeretes kapuzata. A 14. századi templom berendezései közül két tárgyat is ismerünk. Az egyik egy 14. századi kő keresztelőmedence, a másik pedig a 14. századi faszobrászat egy kiemelkedő darabja, a szlatvini Madonna¹⁹. Az ekkor használt oltárról nincs feljegyzés.

A templom szentélye a gótikus építkezések után teljes egészében falképekkel lett díszítve. A szentély falképeinek stílusából és megjelenő témák népszerűségéből következtethetően a templom szentélyének freskóciklusa 1410 és 1415 között készült, megrendelője pedig Sztatvin városának ekkori tulajdonosa, Zsigrai Pócs Mihály volt²⁰.

12) MÁLYUSZ Elemér: 1997. *Az 1300-as oklevél Perényi Péter 1416-os átírásában (DL 38879):* elérés: <https://archives.hungaricana.hu/en/charters/view/14773/?pg=0&box=-1587%2C-7118%2C12011%2C-82> (2021.01.)

13) FEKETE NAGY Antal: 1934. 139, 144., PLEKANEC, Vladimír és TOGNER, Milan: 2012. 206.

14) FEKETE NAGY Antal: 1934. 144. *Az 1525-ös említés: DL 32190.*

15) *Magyar telepítésű város ezen a területen például Körtvélyes, Nádasd, Márkuska, Szádalmás.*

16) FEKETE NAGY Antal: 1934. 142, 144.

17) GOJDIČ, Ivan: 2008., PLEKANEC, Vladimír: 2008., PLEKANEC, Vladimír és TOGNER, Milan: 2012. 206.

18) *Az említett épületrészek falazatának anyaga megegyezik. GOJDIČ, Ivan.: 2008. 136.*

19) *A szlatvini Madonnát Marosi Ernő az 1360-as évekre datálja. MAROSI Ernő (szerk.): 1987. 345.*

Az újabb restaurálás, amelyet Menráthné Hernády Szilvia végzett azt az eredményt hozta, hogy a szlatvini Madonna köpenyének ezüst rétege nem eredeti, az egy későbbi, de még középkori javítás során került a szobor felületére. POSZLER Györgyi: 2007/1. sz. 37-38.

20) *A szentélyben látható falképek ikonográfiai vizsgálatát és a Passióciklus stílusának elemzését a diplomamunkám részeként elvégeztem és ezek segítségével datáltam a freskóciklust és ez alapján neveztem meg a templom donátorait. FÉLIX Celina Berill: 2020.*

A szentélyt díszítő falképeken Jézus szenvedéstörténetét festették meg. Biztosan tudni, hogy a hajó északi fala szintén kifestésre került, ahol a Szent László legendát ábrázolták. A templom kifestése az első vakolatra készült²¹. A templom falképei freskó technikával készültek, *al secco* technikával festett kiegészítéseket nem találtak. A szentély falaira egyetlen vékony réteg arriccíót hordtak fel, majd egy vékony barnás színű intonaco került rá, amelyre a jeleneteket festették. A hajóban megjelenő Szent László jelenet részletének 2006-os vizsgálata során kiderült, hogy ott fehér színű, magas mésztartalmú intonacót használtak²².

A 2006-os restaurálás során, a hajó csehsüveg boltozata felett felfedeztek egy falképtörédket, amely a középkori falazatra készült *al secco* technikával. A kék köpenyes nőalakot ábrázoló falképnek középkori jellege nincs, stílusában és a megfestés technikájában is különbözik az eddig tárgyalt jelenetektől²³. Az ábrázolás valószínűleg a 16. század elején készülhetett.

1525-ben, a Zsigrai család Széki ágának kihalását követően, a király a család birtokait a szepesi várhoz csatolta²⁴. 1531-ben a birtok tulajdonosaivá és ezáltal a szlatvini templom birtokosaivá is a Thurzó család vált, akik 1636-ig rendelkeztek a területtel. A család evangélikus felekezetű volt, emiatt ekkor az evangélikus vallás vált dominánssá Szlatvinban. A szentély falképeit ebben az időszakban bevakolták. A középkori freskó és a 17. századi felszentelési kereszttek között egyetlen vakolatréteget találtak, amely valószínűleg a templom evangélikus időszakában került a szentély falképeire²⁵.

Az 1531-től 1636-ig tartó időszakra tehető a templom második építési periódusa, ami a nyugati torony és a templom tetőszerkezetének cseréjét foglalja magában. 1666-ig evangélikus maradt a település, aztán ismét katolikus kézbe került a birtok és a templomban római katolikus pap celebrált²⁶. A templom szentélyébe ekkor új felszentelési keresztteket festettek fel. A restaurátorok ezt a festékréteget és az alatta levő vakolatot a középkori freskók feltárásakor, 2006-ban leszedték.

Egy bő évszázaddal később, 1767-ben a templom új főoltárt kapott, azonban ennek az oltárnak sem ismerjük a jellemzőit²⁷.

A harmadik építési periódus hozta magával a templom épületének legnagyobb mértékű átalakításait. 1800 és 1810 között a teljes hajót újraboltozták, csehsüveg boltozattal fedték le, befalazták a gótikus ajtót és nyílásokat és a nyugati torony nyugati homlokzatán alakították ki az épület új főbejáratát.

21) GOJDIČ, Ivan.: 2008. 137.

22) PLEKANEC, Vladimír: 2008. 146.

23) PLEKANEC, Vladimír: 2008. 146.

A boltozat elválasztja egymástól a Szent László legendát és a később készült falképet, ezért nem lehet azt megállapítani, hogy a jelenetek határai hol helyezkednek el és fedik-e egymást.

24) FEKETE NAGY Antal: 1934. 139, 144., PLEKANEC, Vladimír és TOGNER, Milan: 2012. 206.

25) PLEKANEC, Vladimír: 2008. 145.

26) *Dendrológiai vizsgálat során kiderült, hogy a hajó feletti fedélszék egyik tartozékát, amit 1579-re lehet datálni. A szentély és a torony fedélszékének elemeinek datálása nem volt lehetséges.*

GOJDIČ, Ivan.: 2008.

27) FÁBRY, Ondrej: 2007. 97.

Az ablakokat nagyobb nyílásokra cserélték és az ennek következtében a szentély déli falán található gótikus ablakot átalakították, a keleti nyílást befalazták. Ekkor épült meg a nyugati karzat és a templom számos berendezését lecserélték. A hajóban, a diadalív déli oldalára új mellékoltárt állítottak, amelyet Szent Miklósnak szenteltek, a hajó másik oldalára állított oltárt pedig a Rózsafüzér Királynéja tiszteletére szentelték. Az utóbbit később a templomból eltávolították²⁸.

Vajdovszky János 1871-es írása tanúskodik arról, hogy a szlatvini templom hajójának falképei 1837-ben még biztosan fedetlen állapotban voltak²⁹. Vajdovszkynak a plébános beszél a falképekről, elmondja, hogy a templomban 1837-ben még látható volt a Szent László ciklus, amit a település lakosai kérésére bevakoltak, mert túlságosan felzaklatta őket a csatajelenet³⁰.

1905-ben egy új, neogótikus szárnyasoltárra cserélték az 1767-es főoltárt, amelynek az olajképeit egy bizonyos A. Springera festette (4. ábra).

1927-ben új festést kapott a templom és a templomhajót gyenge minőségű falképekkel látták el, amelyek Szűz Máriát és a négy evangélistát ábrázolják. Ezt a festést 2002-ben helyreállították³¹.

4. ábra: A szlatvini templom szentélye a neogótikus főoltárral. (Saját fotó, 2019)

28) Az oltárról készült fotó azonban a templomban látható. FÁBRY, Ondrej: 2007. 97

29) Vajdovszky János (1830-1914) szepesolaszi esperes, plébános, tanár és a teológiai doktor, Divald Kornél Szepesmegye művészeti emlékei című 1907-es munkáját Vajdovszky szerkesztette, valamint többször írt szepes megyei műemlékeről. Vajdovszky János. in: Magyar Katolikus Lexikon.

30) VAJDOVSZKY János: 1871. 624. Ugyanezt a beszámolót idézi Rómer Flóris is. RÓMER Flóris: 1874. 70.

31) GOJDIČ, Ivan.: 2008. 138., PLEKANEC, Vladimír: 2008. 140.

1967-ben szondázó falkutatást végeztek a szentélyben, ekkor feltárták a *Bevonulás Jeruzsálembe* jelenetet és az *Utolsó vacsora* ábrázolást. A 2006-ban kezdődő restaurálás vezető restaurátora, Vladimír Plekanec szerint az 1967-ben végzett felmérés szakszerűtlen volt, a készített kutatóablakok helyzetét kedvezőtlen rendszer szerint választották ki, ezáltal a vizsgálat rossz eredményeket hozott. 1967-ben a szentély északi falának nyugati oldalát feltárták és több kisebb kutatóablakot is nyitottak a szentély oldalfalain, de ezek mégsem árulták el a szentély díszítésének mértékét és jellegét³².

A 1970 és 1972 közötti volt a következő, negyedik olyan időszak, amikor átalakításokat végeztek az épületen. Ekkor a templomtetőt megújították és a teljes homlokzatot brizollal vakolták be, amely egy szilíciumos homok és cement keverékéből készült vakolatfaja³³. A templom terét új padlóburkolattal látták el és kicserélték az ablakok és ajtók szárnyait. Továbbá a karzat új mellvédet kapott és áthelyezték a szószéket is³⁴. A 1967-es szondázó falkutatás során feltárt falképek újbóli bevakolása is ekkor történhetett meg, ezáltal a templom egységes megjelenést kapott³⁵.

2006 és 2007 között sor került a templom részletes vizsgálatára, a műemlékkutatásra és a restaurálásra. A brizolit vakolatot az épület helyreállítása során eltávolították, a gótikus nyílások maradványait feltárták. A restaurátorok a szentély falképeire koncentráltak, kutatásuk célja a középkori vakolatréteg és a falképek megtalálása, ezek állapotának vizsgálata volt, valamint az, hogy meghatározzák, volt-e másodlagos beavatkozás a középkori rétegeken.

A restaurátorok először kutatóablakokat készítettek a szentély falain, véletlenszerű helyválasztással. A fal különböző rétegeit kémiai vizsgálatok alá vetették és megvizsgálták a falazatot is. A szentély falképeit teljes mértékben feltárták. A falképek feltárása után a szentély teljes restaurálása is megtörtént. A hajó északi falán két kutatóablakot nyitottak, amelyekben megtalálták a legenda egyes elemeit. Előkerült a *Lefejezés* jelenetének Szent Lászlót és a kunt ábrázoló részlete, valamint egy ló fejének ábrázolása, amelyet a második boltszakaszon helyet kapó falpillér fejezetével közel egy magasságban találtak meg³⁶. A hajó északi falán lévő Szent László ciklus további részeit nem kutatták, ezek még ma is a vakolat alatt rejtőznek³⁷.

Összehasonlítva a feltárás után a falképekről készült fotókat és a restaurálást követő látványt, láthatóvá válik, hogy az egyes jelenetek különböző állapotban kerültek elő, így a restaurátoroknak különböző mértékben kellett hézagolni, vagy akár kiegészítéssel értelmezhetővé tenni a jeleneteket. Voltak olyan ábrázolások, amelyek szinte sértetlenek voltak, de túlnyomó többségükön megjelent valamilyen hiány, sérülés.

32) PLEKANEC, Vladimír: 2008. 140.

33) ISKI Ibolya: 2019.

34) GOJDIČ, Ivan.: 2008. 138.

35) A bevakolás pontos idejéről nincs adat. A 2006 és 2007 között végzett feltárás előtt készült fotók egységes vakolatréteget mutatnak a templom teljes belső terében; mind a hajó, mind a szentély sárga és fehér kifestést kapott.

36) LÁNGI József: 2013. 194. Lángi József a *Szent László ábrázolásairól* című írásában említést tesz a ló fejének ábrázolásáról. Erről a falképről reprodukció nem lett publikálva a szakirodalomban és a templomban nincs lehetőség a részlet megtekintésére.

37) PLEKANEC, Vladimír: 2008.

5. ábra: Sérülés a szlatvini templom szentélyének északi falán, a Bevonulás Jeruzsálembe és a Krisztus elfogatása jeleneten. (Jékely Zsombor fotója)

6. ábra: A szlatvini templom szentélyének északi fala, a Bevonulás Jeruzsálembe és a Krisztus elfogatása jelenet restaurálása után. (Saját fotó, 2019)

Egyes falképeken erős kopás volt látható, például az *Utolsó vacsora*, a *Keresztvitel*, *Vir Dolorum*, a *Krisztus Pilátus előtt* és az *Ostorozás* ábrázoláson is, ezeknek a jelenteknek a látványát retusálással tették egybefüggővé és könnyebben értelmezhetővé.

A falba vájt elektromos vezetékek miatt is elpusztultak egyes jelenetek részletei. Ilyen sérülés látható a *Bevonulás Jeruzsálembe* és a *Krisztus elfogatása* jelenetén is, azonban a fő elemeket, figurákat szerencsére ez nem érintette. A falban keletkezett vájatot vakolattal kellett kitölteni, majd a jelenet hiányzó részeit a fennmaradt részletformák alapján retusálták (5. és 6. ábra). Nagyobb hiányok jelennek meg a diadalív északi béléetének szent király ábrázolásán is. A Szent László alakja melletti elpusztult felületet hézagolták, majd kiegészítéssel tették a látványt könnyen befogadhatóvá.

Több helyen, főként a szentély déli falán megjelennek faldnedvesedés okozta sérülések is, amelyek legjobban az apostolokat megjelenítő falképeket rombolták. Az Idősebb Jakab apostol ábrázolásának alsó szakasza a fal nedvesedésétől elpusztult, a trónus és a szent lába emiatt nem látható. A Szent Jakab ábrázolását követő kép a faldnedvesedésnek és egyúttal az ablak megnagyobbításának is áldozatul esett. Az apostol ábrázolásának felső szakasza megsemmisült; elpusztult a szent arca, írszalagja és a kezében tartott attribútuma is. Az előbb említett két, nagy mértékben sérült falkép esetében nem történt kiegészítés, azonban a déli fal két másik apostol ábrázolásán igen. A Szent Tamás apostolt megjelenítő falkép hézagolás után készült fotóit megtekintve láthatóvá válik, hogy a szent a kezében nem kést tart, mint ahogy a restaurálás után látható. A tartott eszköz egy olyan tárgynak tűnik, amely derékszögben meghajlik, ezért úgy vélem, hogy az eredetileg ábrázolt attribútuma mérőléc, derékszögelő lehetett. Szent Tamástól jobbra Szent Fülöp apostol látható, kezében egy szál növényvel és egy hosszú bottal, amelynek a végét a restaurálás során keresztte egészítették ki.

A falképek közül két jelenet elemzését nehezíti meg a kiegészítés. Az egyik a már említett Szent Tamás apostolt ábrázoló falkép, ahol az apostol eredeti attribútuma nem felismerhető, másnak tűnik. A második az *Utolsó vacsora* ábrázolása, amelyen a kelyhet teszi nehezen felismerhetővé a falkép retusálása (7. ábra és 8. ábra).

7. ábra: Az Utolsó vacsora jelenetének részlete restaurálás előtt. Nehezen, de látható a kehely ábrázolása. (Jékely Zsombor fotója)

8. ábra: Az Utolsó vacsora jelenetének részlete restaurálás után. A kehely formája nem kivehető. (Saját fotó, 2019)

A falképciklus többi sérült jelenetét kevés kiegészítéssel vagy retusálással látták el, amellyel a középkori állapotot megközelítő megjelenést hoztak létre, törekedve arra, hogy minél több eredeti felület maradjon. A retusálás könnyen elkülöníthető az érintetlen középkori festéstől, de nem üt el túlságosan tőle, így egy egységes látványt hoztak létre és vissza tudták adni a falképek eredeti hatását, valamint könnyebbé tették a művek értelmezését.

A 2006 és 2007 között zajló restaurálás után a neogótikus oltár kikerült a templom szentélyéből és egy egyszerű, alacsony, a falképeteket nem takaró oltármenza került a helyére. Később a neogótikus oltárt visszatették a szentélybe.

A műemlékvédelmi beavatkozások és helyreállítások szemlélete sokat változott az elmúlt évtizedekben. Az 1970-es és 1980-as években minden gond nélkül eltávolították az újonnan feltárt középkori falképekhez nem illő historizáló oltárokat a szentélyből, valamint a későbbi boltozatokat is lebontották. Ennek egyik szemléletes példája a póniki templom, ahol a középkori falképek feltárása érdekében eltávolították a hajó és a szentély boltozatát is és helyreállították az eredeti sík famennyezetet³⁸. Katarína Biathová és Vladimír Úradníček 1987-es tanulmányukban megemlítik, hogy eleinte többen elleneztek a boltozat lebontását, azonban az építészeti kiegészítések és a rajta megjelent rokokó kifestés a művészettörténet számára különösebb értékkel nem rendelkeztek, emiatt a megfelelő lépésnek az eltávolításuk bizonyult. Az előkerült rendkívüli falképek ezáltal mindenki számára elérhetővé és kutathatóvá váltak. Ezután már a teljes középkori állapot visszaállítása lett a cél, emiatt a nyugati, a 19. században épített előcsarnokot is lebontották és rekonstruálták a haranglábat³⁹ (9. ábra).

38) Vladimír Úradníček 1976-ban kezdte meg az épület kutatását és a falképek feltárását. Az ekkor talált nagy számban fennmaradt festett felület teljes feltárásához a historizáló boltozatot le kellett bontani. BIATHOVÁ, Katarína és ÚRADNÍČEK, Vladimír: 1987. 302.

39) BIATHOVÁ, Katarína és ÚRADNÍČEK, Vladimír: 1987. 302-303.

9. ábra: A póniki templom belső tere a templom helyreállítása és a falképek feltárása után. (Jékely Zsombor fotója)

A 21. században hasonló kérdések már több szempont mérlegelése alapján dőlnek el. Emiatt az újabb épületrészek elbontásának a száma kevesebb, azonban így előfordulhat az, hogy nem minden esetben tárják fel a templom összes középkori falképét, ahogy az is, hogy a hívek kérésére visszahelyezik a historizáló főoltárt a középkori falképekkel díszített szentélybe.

Ha ma belépünk a szlatvini templomba, akkor feltűnik a szentélyben a nagy terjedelemben fennmaradt, izgalmas középkori falképciklus, amely az épület nagy jelentőségű, legértékesebb emléke. A főhajóban felfedezett Szent László ciklus azonban rejtve marad a vakolat alatt, két feltárt részletét falra akasztott kép takarja.

A teljesen feltárt szentély középkori jellege látványosan eltér a templomhajó késő barokk belső terétől. A különbözősége ráerősít a szentélybe vezető diadalív két oldalán álló késő barokk szószék, a Szent Miklós oltár és a szentély magas neogótikus oltárának együttes látványa.

A falképek feltárása előtt a szlatvini templombelső falainak egésze díszítetlen sárga és fehér színű volt, figurális jelenetek csak a hajó boltozatán voltak. Eredetileg ebbe a térbe helyezték el a ma is látható neogótikus főoltárt, amely kitölti a szentély terét. A templom mostani állapotában, a középkori falképekkel együtt zsúfolt hatást kelt a nagy méretű főoltár.

Tornán is a szlatvini esethez hasonló jelenséggel találkozhatunk. A tornai templom szentélyében az ornamentális, historizáló festés alatt kiváló minőségű középkori falképeket találtak, amelyek feltárása és restaurálása 2007-ben indult meg, Peter Gomboš vezetésével. A szentély középkori falképeit teljesen feltárták, a templomhajóban a historizáló díszítőfestés megmaradt (10. és 11. ábra). A falképek restaurálása 2014-ben fejeződött be.

10. ábra: A tornai templom szentélye a falképek feltárása előtt. (Peter Gomboš fotója)

11. ábra: A tornai templom szentélye a falképek feltárása után, a historizáló oltár nélkül. (Jékely Zsombor fotója)

12. ábra: A tornai templom szentélye a falképek feltárása és a historizáló oltár visszahelyezése után. (Saját fotó, 2020)

Az így kialakult, egyszerre középkori és újkori falfestéssel is ellátott templomtérbe a hívek kérésére visszahelyezték a neogótikus főoltárt⁴⁰. A magas oltár Tornán is kitölti a szentély terét, így elhelyezésével a feltárt középkori falképek javát elfedi (12. ábra).

40) JÉKELY Zsombor: 2015. A restaurátorok és a helyreállítást végző szakemberek nem egybehangzón döntöttek arról, hogy az oltár ne kerüljön vissza a szentélybe, azonban végül a gyülekezet akarata érvényesült. Ez hallható egy 2013-ban leadott interjúban, ahol többek között Peter Gomboš is megszólal: Térkép, 2013.01.30.

Mindkét templom szentélyébe visszatették a magas historizáló oltárt, ami kitakarja a falképek egy részét, emiatt Sztatvinban a keleti fal jeleneteiből csak részletek látszódnak, Tornán a töredékesen előkerült falképek nagy része eltűnik az oltár mögött.

A historizáló oltár kapcsolatot teremt a templomok hajója és a szentély tere között, azonban az értékes és a kutatás számára fontos falképek vizsgálatát, dokumentációját megnehezíti, emellett nem hagyja érvényesülni a feltárt jeleneteket, ezzel a középkori falképek templomtérben betöltött szerepe csökken, háttérbe szorul.

A figyelem az oltár felé irányul a különleges jelenetek helyett és azok nehezen befogadhatóvá válnak. A körültekintő kutatás és restaurálás eredményeit elfedi a nagy liturgikus berendezés.

A feltárt falképek és a barokk vagy historizáló tér kapcsolatának kérdését még élebberben láthatjuk egy 2020-ban megkezdett feltárás esetében. Ez az épület a hárskúti templom, ahol az egységben tartott historizáló templom szentélyében több középkori jelenetre bukkantak. A falképek néhány részletét Peter Koreň vezetésével tárták fel⁴¹.

Ma a hárskúti templom hajójában gazdag figurális jelenetek és ornamentális díszítések láthatóak. A szentélyt címerekkel tarkított, ornamentális, historizáló festés borítja, amelyen megjelennek a középkori jeleneteket felfedő kutatóablakok, megtörve a díszítés kváder-imitációját (13. és 14. ábra).

A falképek feltárása most szünetel, mivel még nem került meghatározásra, hogy eltávolítható-e a felső, historizáló festés. A már előbukkant részletek arra utalnak, hogy a Jézus életéből vett jelenetek nagy kiterjedésben megőrződtek a vakolat alatt és feltárásukkal a szentély újból középkori jelleget kaphatna. Ennek megvalósulása ebben az esetben is a középkori és historizáló terek dichotómiáját hozná létre.

13. ábra: A hárskúti templom belső tere a karzatról fényképezve. (Saját fotó, 2020)

14. ábra: A hárskúti templom szentélyének északi fala. (Saját fotó, 2020)

41) A hárskúti templom falképeinek festőrestaurátori kutatásáról: Szenzációs eredmények a hárskúti templom festőrestaurátori kutatása során. 2020.07.28.

A középkori falképek és az újkori kifestéssel díszített templomterek együttes megjelenése a templom történetéről árulkodik, egyszerre mutatja be múltjának fontos eseményeit és folyamatos változását. A tudományos kutatás számára fontos és értékes középkori emlékek elrejtése megfosztaná a templomot a saját történetétől és a látogatókat ennek megismerésétől. A két tér eltérő megjelenése a templomba lépve nem zavaró, inkább izgalmas, kérdéseket felvető látvány, amely gondolkodásra készítet.

IRODALOMJEGYZÉK

- BIATHOVÁ, Katarína és ÚRADNÍČEK, Vladimír: *A Zólyom megyei Pónik (Poniky) r.k. templomának feltárása*. in: BEKE László (szerk.): *Művészet Zsigmond király korában 1387-1437*. Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, 1987.
- FÁBRY, Ondrej: *Slatvina na pozadí dejín. 1246-2006*. Slatvina, Obecný úrad Slatvina, 2007.
- FEKETE NAGY Antal: *A Szepesség területi és társadalmi kialakulása*. Budapest, 1934.
elérés: <http://mek.oszk.hu/05700/05704/pdf/szepes1.pdf> (2021.01.)
- FÉLIX Celina Berill: *A szlatvini Angyali üdvözllet templom szentélyének középkori falképei*. Szakdolgozat, Károli Gáspár Református Egyetem, 2020.
- GOJDIČ, Ivan.: *Architektonický vývoj kostola nanebozatia Panny Márie v Slatvine*. in: TIMKOVÁ, Michaela, és GOJDIČ, Ivan (szerk.): *Umenie na Slovensku v historických a kultúrnych súvislostiach 2007*. Turčianske Teplice: Tlačiareň BEN, 2008.
- DIVALD Kornél: *Szepes vármegye művészeti emlékei. 2. kötet*. Budapest, Stephaneum, 1906.
- JENDRASSIK Borbála: *Szepes vármegye középkori falképei*. Doktori Értekezés, A Budapesti Kir. Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Művészettörténeti és Keresztényrégészeti Intézetének dolgozatai. 1938. elérés: <https://mek.oszk.hu/05700/05751/#> (2021.01.)
- GÜNTHEROVÁ-MAYEROVÁ, Alžbeta: *Súpis pamiatok na Slovensku*. Bratislava, Slovenský Ústav Pamiatkovej Starostlivosti a Ochrany Prírody, 1969.
- ISKI Ibolya: *37 ezer euróból újult meg a bacskai református templom*. 2019.
elérés: <http://www.reformata.sk/mutat/37-ezer-eurobol-ujult-meg-a-bacskai-reformatus-templom/?flavour=full> (2021.01.)
- JÉKELY Zsombor: *A tornai plébániatemplom középkori falképeinek restaurálása*. 2015.
elérés: https://oroksefigyelo.blog.hu/2015/02/05/a_tornai_plebaniatemplom_kozepkori_falkepeinek_restauralasa?token=d5d1e53b2d20246ea4c11f52ec005037 (2021.01.)
- LÁNGI József: *Szent László ábrázolásairól*. in: *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2013.
- MÁLYUSZ Elemér: *Zsigmondkori oklevéltár V. (1415–1416)*. (Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 27.) Budapest, Akadémiai Kiadó, 1997.
elérés: https://library.hungaricana.hu/hu/view/MolDigiLib_MOLkiadv2_27/?p-g=847&layout=s (2021.01.)
- MAROSI Ernő (szerk.): *Magyarországi művészet 1300-1470 körül*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1987.
- PLEKANEC, Vladimír és TOGNER, Milan: *Medieval wall painting in Spis*. Arte Libris, 2012.

- PLEKANEC, Vladimír: *Restaurátorský výskum stredovekých nástenných malieb kostola nanebovzatia Panny Márie v Slatvine*. in: TIMKOVÁ, Michaela, és GOJDIČ, Ivan (szerk.): *Umenie na Slovensku v historických a kultúrnych súvislostiach 2007*. Turčianske Teplice: Tlačiareň BEN, 2008.
- POSZLER Györgyi: *A restaurálás mesterség, művészet - és segédtudomány?!*
in: *Művészettörténeti Értesítő* 56. évfolyam. 2007/1. sz.
- PROKOPP Mária és MÉRY Gábor: *Középkori falképek a Szepességben*. Méry Ratio, 2009.
- RÓMER Flóris: *Régi falképek Magyarországon*. Budapest, Eggenberger, 1874.
elérés: <https://mek.oszk.hu/15100/15137/> (2021.01.)
- RÓMER Flóris: *Új falfestmények*. in: RÓMER Flóris (szerk.): *Archaeologiai Értesítő* 5. kötet. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1871. 59-61.
- SZENTPÉTERY Imre: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*. *Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica*. I. kötet 2 füzet. Budapest, 1927.
elérés: https://library.hungaricana.hu/hu/view/KozMagyOkmantlyarak_arpadhazi_1kotet_2fuzet/?pg=0&layout=s (2021.01.)
- Szenzációs eredmények a hárskúti templom festőrestaurátori kutatása során*. 2020.07.28.
elérés: <http://www.telekialapitvany.hu/szenzacios-eredmenyek-a-harskuti-templom-festo-restauratori-kutatasa-soran/> (2021.01.)
- Vajdovszky János in: *Magyar Katolikus Lexikon*.
elérés: <http://lexikon.katolikus.hu/V/Vajdovszky.html> (2021.01.)
- VAJDOVSZKY János: *Zsegrai (szepesmegyei) templom falfestményei*.
in: FRANKL Vilmos és ZÁDORI János (szerk.): *Új Magyar Sion*. Esztergom, 1871.
elérés: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MagyarSion_1871/?pg=0&layout=s (2021.01.)
- Térkép*, 2013.01.30. elérés: <https://nava.hu/id/1501434/> (2021.01.)

„ZSIDÓKNAK ROPPANT ZSINAGÓGÁJOK”

A BONYHÁDI ÓZSINAGÓGA

Bevezetés

Kutatásom tárgya a Tolna megyei Bonyhádön található, 1795-ben átadott, későbarokk, külső megjelenésében polgári lakóház stílusát idéző ózsinagóga¹.

Jelen tanulmánnyal² szeretnék reflektálni arra az égető problémára, miszerint hazánk egy kiemelkedő építészeti emlékének jövőjét bizonytalanság övezi, hiszen napjainkban a műemlék nincs hasznosítva, romos. Írásom célja a figyelemfelkeltés a leromlott állapotú, de művészettörténeti és építészettörténeti szempontból is jelentős épület jövőjét illetően. A nem megfelelő hasznosítású bonyhádi zsinagógák rehabilitációja összetett kérdés, emiatt tartom fontosnak az építészettörténeti fókuszon túlmutató urbanisztikai, szociológiai szempontok tárgyalását, valamint az épületek tárgyi és szellemi örökségvédelmi aspektusainak kiemelését. Az ózsinagógával kapcsolatosan megismert szakirodalmi gyűjtés és források mellett vizsgálódásaim körét bővítettem műemlékvédelmi értékleltár elkészítésével, amely során a megmaradt értékek képi és írásos dokumentálását kezdtem el³.

Bonyhád városszerkezeti jellegzetességei

A Tolna megyei Bonyhád városa a 18. századtól kezdődően jelentős fejlődésnek indult, ennek oka, hogy fontos kereskedelmi út haladt át a városon. 1782-ben mezővárosi címet és vásártartási jogot kapott. A 19. század elejére a Völgység gazdasági és kulturális központjává vált a település⁴. 1909-ben megalakult a Magyar Zománcmű és Fémárugyár, amelynek első tulajdonosa Perczel Béla volt.

1) Polgárház típusú épület, Klein Rudolf zsinagóga tipológiája alapján.

Klein Rudolf: Zsinagógák Magyarországon, 1782-1918: fejlődéstörténet, tipológia és építészeti jelentőség. Terc Kft. Budapest. 2011. 606. o.

2) Tanulmányom címe az alábbi forrásból vett idézet: Egyed Antal: „Nemes Tolna Vármegyének Topográfiai leírása.” in Tudományos Gyűjtemény. (1828/6), 48. o.

3) Köszönet Patócs Istvánnak, az ózsinagóga gondnokának, a kutatásomhoz nyújtott szíves segítségéért.

4) Elérés: <http://www.bonyhad.hu/varosunk/varostortenet.html> [letöltés ideje: 2020.november.]

1917-ben nyitotta meg kapuit a Pétermann és Glaser Cipőgyár Bonyhádön. Mind két üzem a mai napig működik⁵.

Bonyhádön a 18. századtól kezdve vallási és nemzetiségi értelemben vegyes összetételű lakosságot találunk. Az ózsinagóga épülete a piactérhez közel helyezkedik el, ahol a mai napig tartanak vásárokat (1. ábra).

Egyed Antal pécsi egyházmegyei katolikus pap 1820–1830 között⁶, Tolna megye településeiről készített részletes leírása szolgáltat képet a sok nemzetiségű és több vallású mezővárosról:

„Tekintetes Klegl és Perczel Família birja, a katolikus Szentegyházon kivi’l, melly az útsza közepén pompáskodik, és az Evangélikusok Templomán kívül, melly fentebb helyen, a város felső részében épült, vagyon a Reformátusoknak is egy kis Imádkozóházok, és a Zsidóknak roppant Zsinagógájok. Több szép al és fel házak díszesítik e várost. Lakosai többnyire Németek, lakják Magyarok is, Izraeliták is. Religiojokra Kathoúkukok, Evangélikusok, Reformátusok, és Zsidók.”⁷

Ez a sokszínűség a II. világháború után megváltozott Bonyhádön.

1. ábra: A bonyhádi ózsinagóga déli homlokzata

5) A zománcgyár a város déli határában, a cipőgyár észak felé indulva pár utcával arrébb fekszik az ózsinagógától. Elérés: <http://www.bonyhad.hu/varosunk/varos-kep/gazdasagi-élet-egykor.html?q=1> [letöltés ideje: 2020.november.]

6) Egyed Antal (1779–1862), pártfogója a Perczel család volt, valamint házitánítója volt Vörösmarty Mihálynak. 1820 és 1830 között készített összeírást Tolna megye lakosainak vallási sajátosságairól, etnikai hovatartozásáról, kulturális hagyományairól és a területről, ahol megtelepedtek. Cserna Antal – Kaczián János: Egyed Antal összeírása és korrajz Tolna vármegyéről. Tolna Megyei Levéltár. Szekszárd. 1986. 1. o.

7) Egyed Antal: „Nemes Tolna Vármegyének Topographiai leírása.” in Tudományos Gyűjtemény. (1828/6), 48. o. (Az idézet betűhű átírás)

„Az Örökkévalót mindég magam előtt tartottam”⁸

Bonyhádön a zsidó és nem zsidó lakosság együttélésének élénk lenyomatai a ma is fennmaradt, egykori zsidó tulajdonú épületek városszerte. A zsinagógán kívül a zsidó mindennapokhoz tartozó épületek, úgymint a maceszsütöde, a kóser vágóhíd, a tanoda (jesiva)⁹, szeretetház (2. ábra), a rituális fürdő és a temetők szervesen illeszkedtek a város építészetébe. Mára a szeretetház fennmaradt épülete, az ózsinagógával egyetemben, szintén műemléki védelem alatt áll, valamint több, az egykori zsidó jelenléttel kapcsolatos emléktábla található városszerte¹⁰.

A bonyhádi zsidó közösség egykori nagyságát és jelentőségét többek között az támasztja alá, hogy a városban kettő zsinagóga található. Az 1795-ben épült ózsinagógához igen közel helyezkedik el az 1924-ben átadott ortodox zsinagóga¹¹ (3. ábra), az új zsinagóga építését a hazai zsidó vallási szervezeten belül történő felekezeti elkülönülés tette szükségessé.

A 19. század második felében megtartott nagymihályi kongresszus¹² a hazai zsidóság egységbe szervezése helyett három, a valláson belüli irányzat különállását erősítette meg, amelyek nem csak a vallási előírásokban, de az építészeti kialakításban is különböztek. A nagymihályi kongresszus hatásaként az ortodox hívők szervezetenként elkülönültek a kongresszusi (neológ) irányzattól Bonyhádön, így az 1796-ban átadott ózsinagógát a neológ irányzat hívei használták a továbbiakban. 1924-ben vették át az ortodox hívek számára az új, nagyméretű zsinagógájukat.

Bonyhádön az eddig megismert legrégebbi sírkő a zsidó temetőben 1703-ból való.

8) *Az ózsinagóga frigysekreényének egykori, ma már nem látható, felirata: „Az Örökkévalót mindég magam előtt tartottam” (Zsoltárok 16,8). Gazda et al.: Magyarországi zsinagógák. Műszaki Könyvkiadó. Budapest. 1989. 187. o*

9) *A hagyományos zsidó iskola a heder (szoba), ahol a tanító főleg héber betűvést oktat. Magasabb szintű oktatási intézmény a jesiva, amely Talmud-iskolát jelent, magasabb szintű vallási képzést biztosít. Frojimovics Kinga – Komoróczy Géza – Pusztaí Viktória – Strbik Andrea: A zsidó Budapest. Budapest Főváros Önkormányzata Főpolgármesteri Hivatal és MTA Judaisztikai Kutatócsoport. Budapest. 1995. 64. o.*

10) *Emléktáblák Bonyhádön: Az ortodox zsinagógán elhelyezett emléktábla a holokauszt helyi eseményeinek állít emléket. Az ortodox zsinagóga előtti I. világháborúnak emlékül állított bronz szobor egyik oldalán menora (hétágú gyertyatartó) található, amely az elesett zsidó katonákra emlékeztet. Az ortodox és a neológ temetőben egyaránt megemlékeznek a holokauszt során elpusztított emberekről.*

11) *Az ortodox zsinagóga főhomlokzatán a következő felirat volt látható, amelyet ma már festés takar: „Mert házam imaháznak fog neveztetni mind a népek számára.” (Ézsaiás 56,7). Gazda et al., 1989: 188. o.*

12) *1868. december.10–1869. február.23. között megtartott Izraelita Egyetemes Gyűlés, avagy a Magyarországi és Erdélyi Izraeliták Országos Kongresszusa Nagymihályban. Az első és egyetlen kongresszus, amely célja volt megteremteni egy egységes hazai zsidó szervezetet. A Nagymihályban összehívott zsidó kongresszus a hazai zsidóság felekezeten belüli szakadásához vezetett, így három irányzat különült el, amelyeknek a kongresszus utáni időben országos szervezeteik is alakultak. Az ortodox, konzervatív irányzat nem vett részt a gyűlésen. A neológ, vagy kongresszusi irányzatot követő zsidóság elfogadta az 1868. évi kongresszus javasolt változtatásait a liturgia és a zsinagógák kialakítását illetően. Az újításokkal kapcsolatos legfontosabb építészeti következmények közé tartozott a tóraolvasó emelvény (bima), mely a rajta lévő tóraolvasó asztallal együtt átkerült a frigysekreény (tórafülke) elé, jellemzően a tér központjából a keleti fal elé. Erről lásd: Frojimovics et al., 1995: 172. o.*

2. ábra: A bonyhádi zsidó szeretetház

3. ábra: A bonyhádi ortodox zsinagóga

A bonyhádi zsidóság lélekszáma a 18. századi letelepedésük után folyamatosan növekedett, 1755-ben 407 fős közösség volt a városban¹³, 1770-ben saját kórházat építettek¹⁴.

A hazai mezővárosokban a földesúri birtokközpont közelében alakították ki a zsidóság életvitelében kiemelkedő szerepet játszó intézményeket, úgymint imahely, rituális fürdő (mikve), vágoda, temető, Bonyhádon a Perczel család uradalma adott helyet ezeknek¹⁵. Az ózsinagóga építése 1795-ben kezdődött, majd 1796-ban a közösség használatba is vehette a reprezentatív, későbarokk belsővel megvalósított épületet¹⁶.

A következő században a közösségről, a már idézett Egyed Antal pécsi egyházmegyei katolikus pap Tolna megyéről készített több munkája szolgáltató képet, amit 1820–1830 között írt. Ebben feljegyezte többek között, hogy a 4709 lelket számláló Bonyhádon 1631 zsidó lakos élt 1823 körül¹⁷. Egyed Antal munkájában említi a zsidóság önálló bíraskodási szervezetét, foglalkozásukat, öltözködésbeli és egyéb szokásait¹⁸. A leírásban szerepel néhány általános megjegyzés az ózsinagóga nagyméretű épületéről, emellett említi például a nők és a férfiak elkülönítését a zsinagógában, a rabbi kiemelt helyét az imatérben¹⁹, vagy a rituális kézmosó tálat a bejáratnál, mára a berendezés nagy része elveszett.

13) Magyar Építészeti Múzeum Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ. Tervtár. Budapest. ltsz. 24709. Köszönet Bakó Zsuzsannának, a Műemlékvédelmi Dokumentációs Osztály osztályvezetőjének a kutatásomhoz nyújtott segítségéért.

14) Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár XXII-53. Somogyterv: Magyarországi műemlék zsinagógák. Helyzetfelmérés 1981.

További adatok: felelős tervező: L. Szabó Tünde, felmérő munkatársak: Somogyi Ágnes, Szilvás József. Köszönet Prinner Gábornak, a Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár levéltárosának a kutatásomhoz nyújtott segítségéért.

15) Frojimovics et al., 1995: 64. o.

16) Steib György (szerk.): Bonyhád Lexikon. Völgységi Tájékoztató Alapítvány. Bonyhád. 2017. 595. o.

17) Itt megjegyezhető, hogy Egyed Antal Tolna megye városi jegyzőinek elküldött, a településekre és az ott élőkre vonatkozó kérdéssorban, erről lásd: Cserna – Kaczán, 1986, Bonyhád jegyzője 1324 zsidó lakost írt fel. A mű 1820 és 1830 között készült, önbevallásos alapon, változó alaposággal, így elképzelhető, hogy az adat nem pontos. Másik eshetőség szerint az 1823-ban publikált 1631 zsidó lakosból az 1820-as évek végére kb. 300 lakos máshová költözött. Egyed Antal: „Bonyhád Mező-várasnak rövid leírása.” in Tudományos Gyűjtemény. (1823/5) 72. o.

18) Egyed Antal megjegyzi, a férfiak sem viseletükben, sem megjelenésükben nem térnek el a kor divajtjától, azonban az asszonyosság „[...] az első Dámákkal vetélkedik piperében.” Egyed, (1823/5): 76. o.

19) Hagyományosan a keleti fal előtt jobbra az előimádkozó állvány, balra pedig a rabbi széke foglalt helyet, ezekről nem ismert több információ az ózsinagóga esetében. Erről lásd: Gazda et al., 1989: 43. o.

„Zsinagógájok nagy négyszegű épület. Tömve vagyon eggyes mozogható székekkel, melyeket megszorulván a tulajdonos, néha nagy áron el ad, vagy zálogba vet. A Rabbinus helye külön s emeltebben vagyon. Az aszszonyok, a hajadonok kilévén a Zsinagógából tiltva, a felső emeletben jönnek össze. A bemenetelnél víztartó áll, hol kiki megmosódik, a férfiak felteszik háromszegletű kis kalapjokat, különös lepelt takarnak magokra, s így áhítatoskodnak.”²⁰

Az ózsinagógát már a 19. században többször átalakították, először felújítást 1847-ben végeztek rajta²¹. Egyed Antal korábban idézett leírása az átalakítások és karbantartási munkálatok előtti állapotot rögzíti, a berendezés említett darabjai mára teljesen elvesztek. Az 1890-es években az ózsinagógán keletkezett repedések tették szükségessé a beavatkozást. Ezzel egy időben kezdték el a nyugati homlokzaton kialakítani a női karzatra vezető lépcsőtornyot (4. ábra), ekkor a karzat méretét bővítették (5. ábra). A lépcsőépítmény ünnepélyes átadására 1896. augusztus 18-án került sor.²²

4. ábra: A női karzatra vezető lépcsőtorny

5. ábra: Női karzattal a zsinagógai imatérben

A hazai zsidóság három felekezetre szakadását szentesítő kongresszus (1868–1869) belsőépítészeti reformjaival megegyezően a tóraolvasó asztal átkerült a keleti fal elé, így az ózsinagógában addig szokatlan hosszanti fókuszú belső tér alakult ki. Azonban az átalakítás nem nyerte el maradandóan a hívek tetszését, 1923-ban egy éjszaka a neológ közösség tagjai közül páran betörték az ózsinagógába és saját kezűleg visszavitték a felolvasó asztalt az eredeti helyére, így ismét centrális liturgiai tér fogadta a híveket²³.

A bonyhádi közösség 1910-ben 1147 lelket számlált, a lélekszám nem csökkent egészen 1944-ig²⁴. 1944 májusában Bonyhádon gettót alakítottak ki. Egy évtizeddel a II. világháború lezárása után is látszódtott a sárga csillag a három gettó ház kapuján²⁵.

20) Egyed, (1828/6): 48. o. (Az idézet betűhű átirás)

21) Bonyhád Lexikon, 2017: 595. o.

22) Bonyhád Lexikon, 2017: 595. o.

23) Eisner János: A bonyhádi zsidók története. Tel-Aviv. 1965. 41. o.

24) Gazda et al., 1989: 186. o.

25) „Löwinger István és Schmelzer Kornél jelentése a dunántúli hitközségek felméréséről 1955. szeptember. 22.” in Toronyi Zsuzsanna (szerk.): Zsidó közösségek öröksége. Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár. Budapest. 2010. 98. o.

A környék zsidóságát otthonaik és tulajdonuk feladására kényszerítették, az 1200 főt számláló csoportot nemsokára Auschwitzba szállították, ahol megérkezésük napján a többségüket meggyilkolták²⁶.

Kisszámú túlélő térhetett vissza Bonyhádra, akik vegyesen kerültek ki az egykori neológ és ortodox közösségből. A háború után előbb az ortodox közösség tagjai, majd később a neológ közösség is megpróbálta újjászervezni a hitéletet, az újjáalakult bonyhádi ortodox közösség felváltva imádkozott az ózsinagóga, illetve az ortodox irányzat épületében, mivel nem tudott összegyűlni a minjan a neológ irányzat templomában²⁷. 1949-től a zsidóság inkább az ortodox zsinagógába járt²⁸, a közösség tagjai folyamatosan hagyták el Bonyhád városát²⁹. 1955-ben még 35–40 férfi járt a zsinagógákba, valamint a hitéleti oktatás még működött a gyermekek számára³⁰. A két zsinagógát rendeltetésszerűen 1956-ig használták³¹, később raktárként funkcionáltak az épületek, megfelelő hasznosításuk a mai napig nem biztosított.

A bonyhádi zsidó közösségek megszűnésének két fontos mozzanata volt, egyrészt a helyi Chewra Kadisah (sic!) 1953-ban megszűnt³², valamint a Bonyhádi Izraelita Hitközség autonómiája 1965-ben fel lett függesztve³³.

Az ózsinagóga épületleírása

A városközpontban elhelyezkedő katolikus templomtól északra haladva Bonyhádon, az úttól kissé beljebb helyezkedik el a 2014-ben állított, Dávid-csillagot formáló Holokauszt-emlékmű. Az emlékműtől nem messze fekszik az ózsinagóga nagyméretű, romos, vakolatlan épülete, amelyet lakóházak kereteznek az északi oldalról, déli oldalán füves rét terül el (6. ábra).

Az ózsinagóga téglalap alaprajzú, nyeregtetős épület, egészében a városi, polgári lakóházak stílusát idézi. Az épület befoglaló mérete: 14,27×30,60, párkánymagassága 7,50 méter. Az előcsarnok mérete 4,3×11,83 méter, az ebből nyíló zsinagógatér mérete pedig 11,83×17,37 méter³⁴. Az épület lizénákkal tagolt déli és északi oldalfalain öt-öt, a nyugati és a kettős falsávval tagolt keleti homlokzatokon két-két szegmensív záródású ablaknyílás található.

A tórafülkét befelé építették, aminek az épület külső falán nincs nyoma. Helyét azonban kijelöli a hármas osztású külső homlokzat ablak nélküli középső traktusa a keleti falon.

26) Ezt elbeszéli a bonyhádi ortodox zsinagógán emelt emléktábla, amit a Holokauszt 70. emlékéve (2014) alkalmából a Soha Többé Soá! Alapítvány és a Nemzetközi Bonyhádi Zsidó közösség állította.

27) Minjan: 10 felnőtt férfi (13 évnél idősebb fiúk) együttes jelenléte szükséges az imádkozáshoz.

28) Löwinger – Schmelzer, 1955: 98. o.

29) Nagy Janka Teodóra: „Néprajzi adatok a bonyhádi zsidóság történetéhez.” in Dunatáj. (1995/1), 60. o.

30) Löwinger – Schmelzer, 1955: 98. o.

31) Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár XXII-53, Magyarországi műemlék zsinagógák 1981. 5. o.

32) Chewra Kadisah / Chevra kadisah jelentése Szentegylet, temetési ügyeket intéző zsidó szervezet.

33) Bonyhád Lexikon, 2017: 593. o.

34) Gazda et al., 1989: 187. o.

6. ábra: A Holokauszt-emlékmű helyén állt a zsidó iskola, amelyet rossz állapota miatt lebontottak. Az ózsinagóga eredetileg kevésbé volt látható az utcáfrontról

7. ábra: Déli kapu feletti timpanon, benne az építés dátumával (1795)

A nyugati homlokzatra a 1896-ban lépcsőtorony került, ezen voltak elhelyezve a mőzesi kőtáblák, a lépcsőépítmény felvezet a nyugati falon elhelyezett, egyszintes női karzatra. A kőkeretes, íves szemöldökpárkánnyal kialakított főbejárat a déli oldalon van, amely felett a timpanonban héber felirat jelzi az építés dátumát (1795), továbbá a Dávid-csillagban a kis időszámítás betűi olvashatók ki³⁵ (7. ábra). Az előtérből nyílik nyugat felé a tanácsterem, keleti irányba pedig a zsinagógatér bejárata. Az ózsinagóga csehsüveg boltozatos, amit a férfiak imaterének központjában a tóraolvasó emelvény négy oszlopa, a karzaton négy pillér tart. A keleti falon lévő tórafülke ion oszlopos építménye körül barokkosan hullámzó kék- és aranszínű, stukkóból kialakított függőnyt mintázó motívum van.

A zsinagógatér két legfontosabb és leghangsúlyosabb építménye a tórafülke és a tóraolvasó emelvény (8. ábra). A keleti falon (mizrah) van a tóraszekrény, vagy frigyszekrény, esetleg tórafülke (áron hákodes / áron habrit), az imatér centrumában a tóraolvasó emelvény (bima / almemor) található. A tórafülkében őrizték a tóratekerceket, a szertartások alkalmával a tóraolvasó emelvényen lévő asztalon (schulchan aruch) olvastak fel belőlük³⁶.

8. ábra: Az ózsinagóga imatere, látható a tóraolvasó emelvény és a frigyszekrény a keleti falon.

35) Ezek a következő betűk: LPQ (lamed, pé, qof). A rabbinikus kronológia a világteremtést i.e. 3761-re teszi, keltezésnél általában elhagyják az ezres számot. A kis időszámítás átszámítása: kis időszámítás évszáma + 1240. Az évszám ma nem olvasható ki a timpanonban.

Erről lásd: Frojimovics et al., 1995: 419. o.

36) Gazda et al., 1989: 42. o.

9. ábra: Az ózsinagóga tóraolvasó emelvénye

10. ábra: Az ózsinagóga frigyszekrénye a keleti falon

Az ózsinagóga tóraolvasó emelvénye négy, márványhatásúra festett vakolattal borított, toszkán dór oszlopos, gazdagon festett építmény (9. ábra). Összességében a bima erős antikizáló hatást mutat. A díszítőfestés színvilága kék, több helyen márványt utánozó festéssel, valamint aranszín és megkopott növényornamentika is látható.

A belső tér másik fontos eleme a keleti falon található frigyszekrény, melynek ion oszlopos, antik kapuzatra emlékeztető építménye köré gazdagon redőzött függőnyt utánozó, kék és aranszínű stukkót készítettek (10. ábra). A padlószinttől öt lépcső vezet a falfülkéig, ezzel is hangsúlyozva annak jelentőségét. A frigyszekrény felett gomolygó füstöt ábrázoló stukkóból készült dísz és felirat mára már nem látható³⁷, a mózesi kettős kőtábla efölött volt elhelyezve. A tórafülke felépítménye téglából és stukkóból készült, díszítőfestését gazdagítja a sötétkék alapra felvitt arany, a tóraolvasó-emelvénnel harmonikus kapcsolatban áll szín és formaalakítás terén.

Az ózsinagóga oldalfalain, valamint mennyezetén gazdagon mintázott, változatos díszítőfestés látható, de sérült állapotban, a mintázat sok helyen már megsemmisült a karbantartás hiánya és a nem megfelelő körülmények miatt. A csegelyeken szépen kidolgozott, függőleges tengelyére szimmetrikus, nagyméretű barokkos motívumok láthatók (11. ábra). A kifestés hatása a legtöbb helyen illuzionisztikus, a festés építészeti elemeket jelenít meg, eredetileg erős térhatást kelthetett. A tóraolvasó emelvényen és a frigyszekrényen márványt imitáló festés, valamint az egyéb festett építészeti részletek célja lehetett, hogy a közösség gazdasági lehetőségeihez képest igényesebb benyomást keltsen.

11. ábra: Barokkos díszítőmotívum az ózsinagóga mennyezetén

37) A frigyszekrény egykori felirata: „Az Örökkévalót mindig magam előtt tartottam” (Zsoltárok 16,8). Gazda et al., 1989: 187. o.

Az ózsinagóga mint műemlék

Az épületet 1953-ban nyilvánították műemlékké, ekkor készült Bonyhád II. világháború utáni műemléki és városképi felmérése. További műemlékvédelmi felmérés 1981-ben készült, ehhez kapcsolódik fotóanyag, nem sokkal ezt követte 1983-ban az épület tetőfelújításának dokumentációja. 1987-ben készült egy részletes műemlékvédelmi felmérés, fotókkal és építészeti dokumentációval kiegészítve, ami magában foglalja az alaprajzokat, kereszt- és hosszmetseteket³⁸. Egy esetleges műemléki helyreállítás esetében kiemelten fontos forrásnak számít az 1953-ban készített műemlékvédelmi felmérés, mivel mára teljesen megsemmisült részleteket rögzítettek mind írásos, mind fotódokumentáció formájában.

A bonyhádi ózsinagóga 1944. november 22-étől a Magyar Királyi Kincstár, majd 1945. július 30-ától ismét a Bonyhádi Izraelita Congress Hitközség tulajdonába került³⁹.

A bonyhádi műemléki épületek vizsgálatát 1953-ban a Városépítő Tervező Vállalat végezte el az Építésügyi Minisztérium Tervezési Igazgatósága megbízásából⁴⁰. A jelentés szerint nem érte számottevő károsodás Bonyhád műemlék és műemlékjellegű épületállományát a II. világháború alatt, legfőbb célként pedig a település egy-egy arculatának megőrzését tűzték ki⁴¹. Műemlékvédelmi felmérések készültek az ózsinagógáról, a szeretetházról és az ortodox zsinagógáról, valamint összesen több mint negyven védendő érték szerepel a vizsgálatban. Az ózsinagógával kapcsolatosan a Városépítő Tervező Vállalat jelentésében rögzíti, hogy akkoriban még láthatók voltak a lépcsőtornyon elhelyezett vörösmárvány tóratáblák. Továbbá említve van két, a lépcsőépítmény oldalán elhelyezett „[...] egy-egy copf-stílusú kőkeretezésű bejárati ajtó, 1780 körül készült kovácsoltvas szárnyakkal.”⁴² Ez a feljegyzés különösen értékes, mivel a kutatás során eddig megismert források közül semelyik másik nem szolgáltat információt a bejáratookról. Ugyan mind a két oldalbejáratot mára befalazták, de nem csak a déli, hanem az északi oldali bejárat nyoma is felfedezhető⁴³. Hovatovább, az északi oldalon egy másik, egykori nyílászáró íves lezárása is látszódik, ennek funkciója nem világos. A fotódokumentáció alapján az ózsinagóga nyugati homlokzati bejáratán megvolt még egy héber betűs felirat, a virágdíszítmények, lizénák és a tornyocskák, az említett tóratáblakon és ajtón kívül.

38) 1981: Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár XXII-53, Somogyterv: Magyarországi műemlék zsinagógák. Helyzetfelmérés 1981.

1983: Magyar Építészeti Múzeum Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ. Tervtár, ltsz. 18968.

1987: Magyar Építészeti Múzeum Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, Tervtár, ltsz. 24709.

39) Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára (TML) XIV.81. Steib György bonyhádi helytörténész iratai. A Bonyhádi Izraelita Hitközség tulajdoni lapja.

Köszönet Asztalos Zoltánnak, a TML levéltárosának, aki a kutatásomhoz nyújtott segítséget.

40) Lechner Tudásközpont, Építésügyi Dokumentációs és Információs Központ Gyűjteménye. Bonyhád városképi és műemléki vizsgálata. Városépítő Tervező Vállalat. Budapest. 1953.

Köszönet Hutter Katalin Cecéliának, a Lechner Központ információkutató munkatársának, aki a kutatásomhoz nyújtott segítséget.

41) Bonyhád városképi és műemléki vizsgálata 1953. 5. o.

42) Bonyhád városképi és műemléki vizsgálata 1953. 11. o.

43) Az ózsinagóga északi oldalát alaposabban szemügyre venni csak a szomszédos kertből lehetséges, az eredeti térbeépítés eltérő lehetett.

A jelentés kitér az épület elhanyagolt környezetére, valamint a további hasznosítás lehetőségét is felveti: „[...] Amennyiben a zsidó egyház nem használja, kultúrotthonná, vagy könyvtárrá lehetne alakítani. Természetesen az épület külső architektúráját változatlan állapotban kellene megőrizni, illetőleg műemlékileg helyreállítani.”⁴⁴

Lényeges kiemelni, hogy az 1953-as vizsgálat, az 1981-es és 1987-es felmérésekkel ellentétben, nem ejt szót az épület belső kialakításáról. Ennek oka lehet az akkor még aktív vallási élet, vagy egyéb, eddig még nem ismert adat. Az idézetből kiderül: a műemléki intézmény számol a zsidó közösség megszűnésével, ezért is tett az épület hasznosítására javaslatot. Az új funkció kijelölésénél szerepet játszik a korábbi szakrális múlt, azonban általános javaslatnél nem jutott tovább a hasznosítás kérdése, a méltó funkció megtalálása máig várat magára.

„Lehetőleg fenntartandó”⁴⁵

Az eddigi kutatás alapján, a bonyhádi ortodox zsinagógáról az 1953-ban készített felmérés az egyetlen műemlékvédelmi szakmai szervezet által készített, javaslatokkal ellátott vizsgálat. Az 1924-ben épített ortodox épület műemlékjellegű besorolást kapott⁴⁶.

Az 1953-as vizsgálat szerint az ortodox zsinagóga az 1780-as években épült, amely datálás nem állja meg a helyét az eddig idézett források szerint, ahol az 1924-es dátum szerepelt. Továbbá a hazai zsidóság csak 1869 után vált három felekezetté, amely tény megerősíti az 1924-es átadást, azonban az 1780 körüli építtetés értelmezését nehezítkessé teszi. Ezen kívül a felmérés egy copf stílusú eredeti épületet jelenít meg, amelyet szakszerűtlen átalakításokkal szinte felismerhetetlenné tettek⁴⁷. A további feladatokkal kapcsolatban a jelentés végén olvasható: „A szecessziós jellegű későbbi részletek és zavaró átalakítások eltávolításával. Lehetőleg fenntartandó.”⁴⁸

A jelentés ellentmondásos adatai ellenére kiemelkedően fontos forrás, hiszen a későbbi felmérések során csak az ózsinagóga (neológ) kap némi figyelmet a műemlékvédelmi intézményrendszerben. Az ortodox zsinagóga szerényebb kialakítású épület, mint az ózsinagóga, azonban a bonyhádi zsidóság emléke szempontjából elengedhetetlen a méltó funkció megtalálása és az egykori zsidó tulajdonú épületek között meglévő kapcsolat jelzesszerű helyreállítása.

44) Bonyhád városképi és műemléki vizsgálata 1953. 11. o.

45) Idézet forrása: Bonyhád városképi és műemléki vizsgálata 1953. 16. o.

46) A műemlékjelleg értelmében: „Ezek az épületek külső megjelenésükben minden zavaró átalakítástól vagy hozzátételtől megóva (sic!) tartandók fenn, mindaddig, amíg a fontosabb városfejlesztési vagy egyéb érdekekbe nem ütköznek.” Bonyhád városképi és műemléki vizsgálata 1953.

47) A Táncsics M. utcai, tűzoltósággal szembeni épület egyértelműen az új zsinagóga. Az 1950-es évekbeli országos jelentésekben esetleg tévesen datált épületeket a később megismert eredményének fényében sem korrigálták visszamenően. Bonyhád városképi és műemléki vizsgálata 1953. 16. o.

48) Bonyhád városképi és műemléki vizsgálata 1953. 16. o.

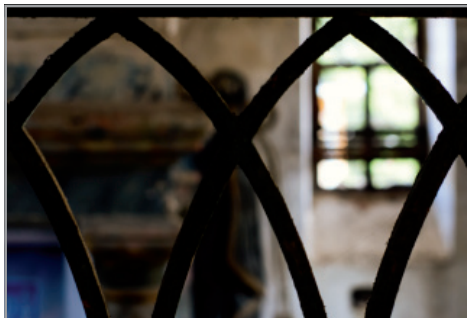
Műemléki kutatás szemrevételezéses vizsgálatainak legfontosabb megfigyelései

Az értékleltár egy műemlékvédelmi dokumentáció, amely egyik módszere a roncsolásmentes szemrevételezéses vizsgálat, célja az épület kutatása. A leltár elkészítése során egy általam meghatározott jelkulcsot készítettem az ózsinagóga földszinti és karzatszinti alaprajzát felhasználva, így annak jelzései alapján értékleltári számmal láttam el a jegyzékbe vett elemeket. A leltárba vett, fotókkal és értékleltári számmal ellátott részleteket egy táblázatban rögzítettem, amely rendszer tovább bővíthető új elemekkel és a jelkulcsok segítségével értelmezhető.

Az ózsinagóga szemrevételezéses kutatásának legfontosabb megfigyelései közé tartozik, hogy a zsinagóga építészeti kialakítása, díszítőfestészeti programja és megmaradt berendezési tárgyain megjelenő művészi részletek egységes, nagyon magas minőséggel kivitelezett alkotások, amelyek együttesen megfigyelhetők ismétlődő profán (növényornamentika) és szakrális (Dávid-csillag) motívumok. Ezen kívül említhető a nyugati lépcsőtorony bejáratának fontos részlete, az ajtószárnyak felső paneljeiben látható csúcsíves, gotizáló elem (12. ábra), amely a karzattrellvéd rácsán köszön vissza (13. ábra). Ebből is látható, hogy az ózsinagógánál jól felépített és átgondolt díszítési programmal találkozhatunk, mind külső, mind a belső felületek együttese tekintetében.

12. ábra: A női karzatra vezető lépcsőtorony kapuja

13. ábra: Csúcsíves gotizáló elem a női karzattrellvédén

Az ózsinagóga belső falfelületein kétféle díszítőfestészeti program látható. Egyik a mennyezetten és néhol az oldalfalakon megmaradt építészeti elemeket imitáló festés, amely alapszíne szürkés, összhatásában szemképráztató térhatásra törekszik (14. ábra). A másik téma a növényornamentika, amivel jellemzően az épület könnyebben hozzáférhető részein találkozunk, például szemmagasságban az oldalfalakon (15. ábra).

Eddigi kutatási eredményeim alapján elképzelhető a két festészeti program eltérő keletkezési ideje, feltételezem, hogy a virágtéma későbbi díszítés, mint az architektónikus ornamentika⁴⁹.

49) Ezen feltételezést tovább erősíthetik a forrásokkal igazolható átalakítások és felújítások a 19. század során. Erről lásd: Bonyhád Lexikon, 2017: 595. o.

14. ábra: Díszítőmotívum a női karzat mennyezetén

15. ábra: Virágmotívum az ózsinagóga imaterében

Ezt a következő szempontok miatt tartom valószínűnek: a növényornamentika színeinek összessége, formaalakítása eltér a szürkés, kékes alapszínű festéstől, amely uralja a belső teret és szervesen illeszkedik az alap építészeti kialakításhoz. A későbbi keletkezés lehetőségét a virágfestések elhelyezkedése is megerősítheti, mivel létráról könnyen hozzáférhető helyeken vannak. A teljesebb kép érdekében falkutatás szükséges ennek kiderítésére, az ózsinagóga széleskörű vizsgálatához restaurátor szakemberek bevonása szükséges a jövőben.

A tóraolvasó emelvény négy toszkán dór stílusú oszlopa követi az antik oszloprend általános felépítését, zárótagozata szintén arányos megjelenésű. A tórafülke felépítményén két ion típusú oszlop áll, a bimához hasonlóan márványmintát imitáló festett vakolással. Az antik oszloprendet követő kialakítás megerősíteni látszik a kijelentést, miszerint uradalmi építész munkája a belsőépítészet⁵⁰, aki alapos építészeti képzésben vett részt, ahol megismerte az oszloprendek szerkesztését és rájuk jellemző megjelenést.

Záró gondolatok

Az egykori zsidó tulajdonban lévő épületek együttes védelme és egymással kapcsolatot tartó megjelenítése Bonyhádon belül már Gazda Anikó és munkatársainak az egész országot átfogó műemléki dokumentációs kutatásaiban megjelent. Ebből született a zsinagógákat felmérő fotóanyag, amelynek elkészítése idején, az 1990-es években, már megfogalmazódott az igény, miszerint: „Remélhetőleg nemcsak a műemlék épület, hanem ez az egész zsidó közösségi együttes helyreállítva, a város történetében visszanyeri méltó helyét.”⁵¹ Kutatói hozzáállásomat nagyban meghatározta a fenti idézet, a jövőben is eme gondolat mentén kívánom alakítani tevékenységem ezen a területen (16. ábra).

50) Gazda et. al, 1989: 187. o.

51) Gazda et al., 1989: 189. o.

16. ábra: Az ózsinagóga épülete nincs megfelelően karbantartva, állapota folyamatosan romlik

2018-ban elkezdett vizsgálódások során a bonyhádi ózsinagóga építészettörténeti és művészettörténeti jelentőségét alátámasztó szakirodalmat és ehhez kapcsolódó forrásokat ismertem meg, ezen szakirodalmi anyag és többszöri helyszíni látogatásaim összefoglaló eredményét közöltem a 2020-ban megjelent szakdolgozatomban⁵². Az épület mára majdnem teljesen elveszett részleteit dokumentáltam szemrevételezéses kutatás során, amely legfontosabb következtetéseit fentebb említettem.

FORRÁSOK

- „Löwinger István és Schmelzer Kornél jelentése a dunántúli hitközségek felméréséről 1955. szeptember. 22.” in Toronyi Zsuzsanna (szerk.): *Zsidó közösségek öröksége. Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár. Budapest. 2010. (Löwinger – Schmelzer, 1955)*
- Lechner Tudásközpont, Építésügyi Dokumentációs és Információs Központ Gyűjteménye. *Bonyhád városképi és műemléki vizsgálata. Városepítő Tervező Vállalat. Budapest. 1953. (Bonyhád városképi és műemléki vizsgálata 1953)*
- Magyar Építészeti Múzeum Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ. *Tervtár. ltsz. 24709.*
- Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára XIV.81. *Steib György bonyhádi helytörténész iratai: A Bonyhádi Izraelita Hitközség tulajdoni lapja.*
- Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár XXII-53. *Somogyterv: Magyarországi műemlék zsinagógák. Helyzetfelmérés 1981.*

IRODALOMJEGYZÉK

- Cserna Antal – Kaczián János: *Egyed Antal összeírása és korrajz Tolna vármegyéről. Tolna Megyei Levéltár. Szekszárd. 1986. (Cserna – Kaczián, 1986)*
- Egyed Antal: „Bonyhád Mező-várasnak rövid leírása.” in *Tudományos Gyűjtemény. (1823/5)* (Egyed, (1823/5))
- Egyed Antal: „Nemes Tolna Vármegyének Topographiai leírása.” in *Tudományos Gyűjtemény. (1828/6)*
- Eisner János: *A Bonyhádi zsidók története. Tel-Aviv. 1965.*

52) „Zsidóknak roppant Zsinagógájok.” *A bonyhádi ózsinagóga. Károli Gáspár Református Egyetem. Budapest. 2020.*

- Frojimovics Kinga – Komoróczy Géza – Pusztai Viktória – Strbik Andrea:
A zsidó Budapest. Budapest Főváros Önkormányzata Főpolgármesteri Hivatal és MTA Judaisztikai Kutatócsoport. Budapest. 1995. (Frojimovics, 1995)
- Gazda Anikó: *Zsinagógák és zsidó közösségek Magyarországon. Térképek, rajzok, adatok. Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport. Budapest. 1991.*
- Gerő László (szerk.): *Magyarországi zsinagógák. Műszaki Könyvkiadó. Budapest. 1989.*
(*A tanulmányban Faludy Judit, a kutatás témavezetőjének kérésére így szerepel: Gazda et al.: Magyarországi zsinagógák. Műszaki Könyvkiadó. Budapest. 1989.*) (Gazda et al., 1989)
- Illés Éva: „Zsidó élet Bonyhádon az 1930-as években az Izraelben élő Bonyhádiak szájhagyományára alapján.” in Szóts Zoltán (szerk.): *Kultúrák találkozása a Völgységben. Magyar Történelmi Társulat Dél-Dunántúli Csoport, MTA Pécsi Akadémiai Bizottsága és Helytörténeti Munkabizottsága, Völgységi Múzeum. Bonyhád. 2011.*
- Klein Rudolf: *Zsinagógák Magyarországon, 1782–1918: fejlődéstörténet, tipológia és építészeti jelentőség. Terc Kft. Budapest. 2011.*
- Nagy Janka Teodóra. „Néprajzi adatok a bonyhádi zsidóság történetéhez.” in *Dunatáj. (1995/1)*
- Steib György (szerk.): *Bonyhád Lexikon. Völgységi Tájéktató Alapítvány. Bonyhád. 2017.*
(*Bonyhád Lexikon, 2017*)
- <http://www.bonyhad.hu/varosunk/varostortenet.html> [letöltés ideje: 2020. november.]
- <http://www.bonyhad.hu/varosunk/varos-kep/gazdasagi-elet-egykor.html?q=1>
[letöltés ideje: 2020. november.]

További információk:

MŰEMLEKI KUTATÁSOK ÉS BEAVATKOZÁSOK A FELDEBRŐI SZENT MÁRTON PLÉBÁNIAATEMPLOM ÉPÜLETÉN

A Szent Márton plébániatemplom (1. ábra) hazánk legkorábbi műemlékei között szerepel keletkezésének ideje alapján. Kiemelkedő falképei, díszítő faragása, és további maradványainak műfajbeli és időbeli sokfélesége egy igazi példatárat mutat számunkra. Sok kutató foglalkozott a feldebrői templommal, azonban a teljes épületre irányuló, mindent összefoglaló tanulmány alig-alig jelent meg róla. A szakirodalom és feltárások alapján elmondható, hogy az utóbbi körülbelül húsz év során elfelejtődött, hogy milyen egyedülálló kincs rejlik Heves megyében. Tanulmányomban szeretném felhívni a figyelmet erre a kivételes épületre.

1. ábra: A templom nyugati homlokzata (saját felvétel)

A műemlék teljes körű monografikus feldolgozása egyelőre nem valósult meg. A feldebrői plébániatemplommal összefüggő tanulmányok jelentős része a művészettörténeti folyóiratok hasábjain jelent meg. Az épülethez kapcsolódó tanulmányok közül van, amelyik csak a templom keletkezésével, illetve van, amelyik csak az altemplomban található falképek stílusával és datálásával foglalkozik. A feldebrői Szent Márton templom kutatástörténetének főbb kérdései közé tartoznak még a templom alapításának körülményei és építésének ideje, a bizánci vagy nyugati eredet kérdése, valamint, az is, hogy működhetett-e itt kolostor. A változatos hipotéziseken alapuló szakirodalom olyan figyelemre méltó diskurzust tudott elindítani, amely az épülettel kapcsolatos kérdései megválaszolását segítette elő. A művészettörténeti kérdések értelmezéséhez mindenképpen szükséges, hogy pontosan ismerjük, értsük az épület történetét, lássuk az épületben lezajlott különböző beavatkozásokat. Az épület jelenlegi állapota műemléki helyreállítások sorozatának eredménye, amely helyreállítások az adott korszak nézőpontját fejezik ki. Az épület megértéséhez ezért szükséges feltétlenül a műemléki kutatások és beavatkozások részletes áttekintése. A tanulmányban ezt szeretném bemutatni.

Az épület több évtizedes kutatása, szerteágazó irodalma alapján rekonstruálható a Szent Márton plébániatemplom építéstörténete. E szerint az első templom egy 11. századi centrális elrendezésű, négyzetes tömegű épület volt, amely a főtengelyben félköríves apszisokkal rendelkezett, a templomtér pedig öthajós elrendezésű volt. Az épület részét képezte egy kéthajós altemplom is¹. Az épületet valószínűleg már az Árpád-korban, körülbelül a 12–13. század fordulóján háromhajós, hosszházas keletelt templommá alakították. A háromhajóssá szűkített templomban lebontották az északi és déli zárófalat az apszisokkal együtt, majd a mellékhajók oszlopközeit is befalazták. Az épület ezáltal egy hosszházas kereszt alakú templommá vált. Az altemplomba vezető lépcsők az épület tömegén kívülre kerültek (északi és déli oldal), ezért új lejáratot nyitottak. Az északi lejáratot befalazták, a déli oldalon pedig a mellékhajóból kis íves záródású átjáró és lépcsősora vezetett le az altemplomba². A második átépítést követően az épületet felújíthatták körülbelül a 15. században. Erről árulkodik a déli homlokzat gótikus keretezésű nyílása, valamint az oldalfalak vakolata alól előbukkant ablakok is. Alighanem ekkor meszelték le egységesen fehérre a felső templomot, amelynek falain falképek lehettek³. Végül a 18. században, 1744 és 1745 között, a régi építmény részleges felhasználásával félépítették a ma is látható barokk templomot⁴. A templomhajó keleti falát megnyújtották és új szentélyt kapcsoltak hozzá. Oldalfalaihoz (északi és déli oldalon) kétszintes építményt, oratóriumot és sekrestyét csatoltak, az épület nyugati oldalán pedig középtornyot emeltek⁵. A barokk kori átépítés során a templomtérben maradt régi oszlopokat eltávolították és egy egyterű hosszházat alakítottak ki⁶. Emellett elbontották az új templomtest két oldalán túlnyúló részeket.

1) *MÉM-MDK.Tervtár 1972.12309.*

2) *Kovalovszki 1992. 4-15.*

3) *Kovalovszki 1992. 4-15.*

4) *Kovalovszki 1992. 4-16.*

5) *MÉM-MDK.Tervtár 12309. 1972.*

6) *Szilágyi 2008. 202-209.*

Az új oldalfalakat az előző épület pillérei és a hajó közti árkádok helyére emelték, amelyeket felmagasítottak és ezek lettek az épület főfalai⁷. A templom egyhajós terét négyszakaszos csehboltozattal fedték.

A feldebrői kivételes értékű épületről először Henszlmann Imre írt az *Österreichische Revue* 1865-ban megjelent számában⁸, majd később 1876-ban magyarul számolt be az akkori állapotokról⁹. Henszlmann felmérte és megszerkesztette az altemplom alaprajzát, továbbá a falképeket is dokumentálta, azonban Kampis Antal szerint téves következtetéseket vont le, mivel megállapításait ásatás nélkül tette¹⁰. Ipolyi Arnold 1875-ben említi meg tanulmányában a feldebrői altemplomot és falképeit. Rómer Flóris pedig 1874-ben, Henszlmann nyomán nyújt rövid áttekintést a falképekről a *Régi falképek Magyarországon* című kötetben¹¹.

A feldebrői templom tehát a tudományos diskurzus részét képezte Henszlmann tanulmányát követően is, azonban az első ásatásról megjelent beszámoló után élénkült fel igazán a művészettörténeti kutatás a plébániatemplommal kapcsolatban. A feltárásról 1897-ben Gerecze Péter, az ásatás vezetője számolt be, melyben ismertette a kutatás eredményeit¹².

A műemléki kutatás 1897-ben, az első ásatás megkezdésével indult, Gerecze Péter ekkor tájékozódást segítő ásatást végzett. Felhívta a figyelmet az altemplom pillérkötegei között álló oszlopra (3. ábra), amelynek díszítése és kora sem egyezett az altemplom többi szerkezeti elemével, ezen altemplom keleti részében lévő kerek törzsű oszlop alját is keresték az ásatás során¹³. Ez a faragott fejezetű oszlop a szentély bejáratát és boltozatát támogatta. Nemcsak méretei bizonyítják, hogy nem ide készült, hanem fejezete is kisebb, mint a ráereszkedő boltozatváll alapnégyzete, ezen kívül a fejezetnek csak három oldala van szépen megmunkálva, negyedik oldala megdolgozatlan. Ez alátámasztja azt a hipotézist, hogy a kerek törzsű oszlop eredetileg olyan szerkezeti elem lehetett, amelynek a szemlélő csak három oldalát láthatta¹⁴. Az ásatás során találtak egy fonatos díszítésű faragott kőtöredéket, ezt a mészkőből készült kőaptöredéket Gerecze a 9. századra datálta¹⁵. Az első feltárás elősegítette a templom megismerését, emellett elindította az épülettel kapcsolatos hipotézisek megszületését, amely által a feldebrői templom a tudományos diskurzus részévé vált¹⁶. A feltárást követő helyreállítás nem valósult meg költséghiány miatt.

7) Mencl 1959. 217-220.

8) Vadásziné Varga 2003. 294.

9) Henszlmann 1876. 136-137.

10) Kampis. 1955. 7.

11) Rómer 1874. 104.

12) Gerecze 1897. 405-417.

13) Gerecze 1897. 405-417.

14) Kampis 1955. 18-19.

15) Gerecze 1897. 405-417.

16) 1900-ben Feldebrő akkori plébánosa kérvényezte a templom nagy oltárképének felújítását és tisztítását. Sajósy Alajos tanácsolta a régi lakk letisztítását és egy új, úgynevezett Mastia lakkal való bevonását. Ezt Tanca Lajos templomi festő és aranyozó végezte. 1902-ben fejeződtek be a javítási munkálatok. In: Egri Főegyházmegye Levéltára. I.a.Par. Feldebrő. 3482/1900. 125/1900.; Egri Főegyházmegye Levéltára. I.a.Par. Feldebrő. 6407/1902.; Egri Főegyházmegye Levéltára. I.a.Par. Feldebrő. 6407/1902. 235/1902.

2. ábra: Északi homlokzat (saját felvétel)

A második feltárás előtt, 1922-ben született meg Éber László Árpád-kori művészetet tárgyaló tanulmánya, amelyben a feldebrői altemplom építési korát a 12. század első felére datálta. Az altemplomban található falképeket Éber a Karoling- és Ottó-kori stílus hagyományos folytatásának vélte, az altemplom boltozatát támasztó egyetlen oszlopot pedig ókeresztény alkotásnak gondolta¹⁷. Éber volt az első kutató, aki a feldebrői templommal kapcsolatban felvetette az ókeresztény párhuzamot. Éber hipotézisétől eltérően Divald Kornél, a kutatók közül először, bizánci kapcsolatot vélt felfedezni a falképek stílusában. Szerinte a bizánci miniatúrafestők hatására keletkezettek a falfestmények¹⁸.

A Műemlékek Országos Bizottsága 1925-ben újabb kutatást indított el Lux Kálmán és Szőnyi Ottó vezetésével, amelyről Szőnyi még ugyanazon évben az *Egri Egyházmegyei Közlönyben* számolt be¹⁹. Az 1925-ben végzett feltárás már a templom keletkezésének és terjedelmének felülvizsgálatára, valamint tisztázására irányult. Legfontosabb felfedezéseik az északi oldalfalban megtalált középkori maradványok voltak (2. ábra). A kutatás során azonban felmerült az a kérdés is, hogy a megtalált falmaradványban az oszlopok közötti távolság miért eltérő²⁰. A feldebrői templom kutatását meghatározó következő ásatási eredmény az altemplom északi és déli hosszház lappangó kötegpillérei voltak (3. ábra). Az épület beépített hosszházfalai közül a negyedik és az ötödik pillért is kibontották és folytatták az ásatást egészen a kerítőfalig, így bukkantak rá az altemplomba vezető északi és déli lépcsősorra, amely a templom hosszfalán kívülre esett, ez jelentős előrelépést jelentett a kutatás szempontjából²¹.

Lux Kálmán az épület kutatása mellett, helyreállítását és bővítését tervezte 1925–1926-ban. A MOB ezen periódusában, a műemléki helyreállítások többsége során, a homlokzatok vakolatának javítását, a tetőszerkezet felújítását és bizonyos esetekben a falak statikai megerősítését végezték el²², viszont az ásatás befejezését követően nem érkezett anyagi támogatás a helyreállításra, így a feltárt részeket visszatemették²³.

17) Éber 1922. 161-168.

18) Divald 1927. 34-39. 112-113.

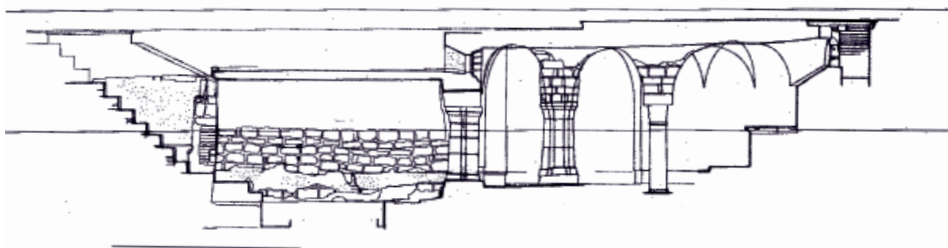
19) Szőnyi 1925. 153-157.

20) Szőnyi 1925. 153-157.

21) Szőnyi 1925. 153-157.

22) Bardoly-Haris 1996. 156-161.

23) Kampis 1955. 9-12.

3. ábra: Az altemplom metszete a sírkamrán át észak felé (MÉM-MDK anyaga)

Az ásatás során feltárt középkori maradványokat kiszabadították, hogy a kutatáshoz hozzáférhetőek legyenek, azonban a tudományos feltárás nem folytatódhatott az anyagi fedezet hiánya miatt. Sem a védőépítmények létrehozása nem valósult meg a kiásott részekhez, sem a sérülések helyreállítása, illetve az altemplomba vezető lépcsőket újból lefedték földdel²⁴.

Az 1925-ös feltárás során felmerült kérdésre csak az 1936-os ásatást követően kaptak választ, amelyről Lux Géza számolt be 1942-ben²⁵. A *Magyar Mérnök- és Építészegylet Közlönyében* Lux Géza tisztázta az előző ásatás során felmerült kérdéseket, azaz a felsőtemplom befalazott oszlopai közt mutatkozó távközkülönbségeket. A kutatás eredményeit összefoglalva közölte, hogy a feldebrői kettős templom a 10. században keletkezett és bizáncias jellegű, centrális építésű műemlékről beszélhetünk²⁶. Feldebrővel kapcsolatban Divald Kornél vetette fel először a bizánci eredet kérdését, ő azonban még csak a falképeket vizsgálta²⁷.

1936-ban feltárták az altemplomot Lux Kálmán vezetésével, majd az ásatást követő helyreállítás (1930–1940-es években) már az 1931-ben kiadott Athéni chartában foglaltak alapján történt²⁸. A helyreállítás során tiszteletben tartották az épület minden stíluskorszakát. A chartában rögzített európai műemléki elvek szerint modern anyagot is használtak²⁹. Az altemplom sírkamrájában talált sírt a kibontást követően körülfalazták és vasbetonnal zárták le. A feltárás egyik legjelentősebb felfedezése, hogy az északi és déli oldalon a zárófalon kívül oldalconchákkal bővített épületmaradványokat találtak és ezzel új alaprajz rajzolódott ki (5. ábra).

24) MÉM-MDK Tudományos Irattár 1927/284.

25) Lux Géza 1942. 59-94.

26) Lux Géza 1942. 59-94.

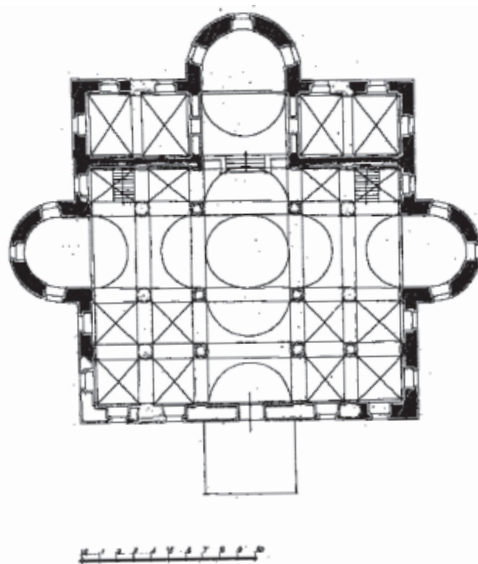
27) Levárdy 1976. 145-151.

28) Az 1930-as és 1940-es években a feldebrői templom feltárástörténetének fontos kérdését válaszolták meg, ezzel párhuzamosan az ásatások eredményei újabb diskurzust indítottak el a kutatók között. Kampis Antal 1955-ben két átfogó tanulmányt írt a feldebrői templomról, egyiket a *Műemlékeink* sorozat kiadványában. Kampis foglalta össze először az addigi kutatásokat, valamint a feltárárok eredményeit, amely a kutatástörténet szempontjából jelentős segítséget nyújtott. Mindemelt az addigi ásatások alapján szemléltette a templom építéstörténetének rekonstrukcióját is. In: Kampis 1955.

29) Fejérdy 2011. 13-15

4. ábra: Déli homlokzat (saját felvétel)

5. ábra: Csemegi J. rekonstrukciós alaprajza (MÉM-MDK anyaga)

Így új hipotézis született az első templom térrendezésére, illetve a kutatás során rábukkantak a felső templom eredeti padlószintjére is. A feltárás szerint így az eredeti építmény egy hússzor húsz méter terjedelmű, szabályos négyzet alaprajzú templom lehetett, amelynek oldalaihoz mind a szentélynél, mind az északi és déli oldalfalainál félkörös apszisok csatlakoztak.

Az eltávolított vakolat alól előtűnt oszlopkötegek is a középpontos elrendezésű tér szerkezeti elemei voltak, tehát a centrális térrendezés eredményes választ adott arra a kérdésre is, hogy miért egyenlőtlen távolságúak az oszlopok³⁰. Megkutatták a templom északi, déli, valamint a nyugati homlokzatát is (4. ábra)³¹. Az altemplom északi és déli részén lévő, befalazott kötegpilléreket kiszabadították, illetve kiásták a felső templom alapfalain kívülre eső altemplomi részeket is. Az így feltárt harántcsarnok szakaszokat téglával beboltozták, majd újra bevonták a templom terébe³².

30) Kampis 1955. 9-12.

31) Kampis 1955. 9-12.

32) Lux Géza 1942. 89-94

A munkálatok elvégzése után az altemplom tere mindkét irányban egy teljes oszlopközzel bővült és szabadabbá váltak a lejáratok mindkét oldalán³³. A feltárás eredményei közé sorolandó, hogy megállapították, hogy megemelt szentéllyel rendelkezett a korábbi templomtér. A megemelt szintű szentélytérbe lépcsős feljárók vezettek, amelyek a feltárt altemplomi lejáratok mellett helyezkedtek el³⁴. A kutatások szerint a centrális elrendezésű felső templommal együtt épült meg az altemplom is, amelynek hajója a pince szinten a felső templom keresztirányban lévő területének egyharmadát foglalta el³⁵. Az 1940-es években folytatódott a feldebrői plébániatemplom helyreállítási munkálatai, elsősorban külső falainak rendezése. Ebben a munkafolyamatban lehetőség nyílt az épület vakolatának részbeni felújítására és falainak színezésére³⁶. Az 1940-es évek kutatásának fontossága még, hogy találtak egy mellkereszt és egy pásztorbotfej töredékét. A műemlékvédelem ügyének hányattatott sorsát követően az 1950-es években folytatták a templom helyreállítását. 1959-ben újraindulhatott a feldebrői templom helyreállítása az alábbi utasítások szerint. Lux javaslatát elfogadva az épület északi és déli homlokzatának csak egy részét vakolták be, a középkori falszakaszt nyersen hagyták és azokhoz hasonlóan hézagolták ki³⁷.

Az évek során az altemplom falképei feltáskásodtak és a levált részeket vissza kellett ragasztani³⁸. Az 1930-as évek közepén Dex Ferenc rögzítette a boltozat és a freskók vakolatát³⁹ (6. ábra). A vakolatot mély rétegben konzerválta kazeinnel, majd a felületet feltehetőleg bárium-hidroxiddal kezelte. Az 1950-es évek elején Bartha László tevékenykedett a falképeken, gipsszel és karbamidgyantával, továbbá új képekkel gazdagította a szentély északi oldalfalát, amelyek gipszalapozással készült akvarell festmények voltak. Ezeket a festményeket 1954-ben Kákay Szabó György távolította el⁴⁰.

6. ábra: Maiestas Domini az altemplom szentélyében (MÉM-MDK anyaga)

33) Kampis 1955. 9-12.

34) Lux Géza 1942. 89-94

35) Kampis 1955. 9-12.

36) MÉM-MDK Tudományos Irattár 1941/10, 179, 410, 458

37) MÉM-MDK Tudományos Irattár 1959/23/1

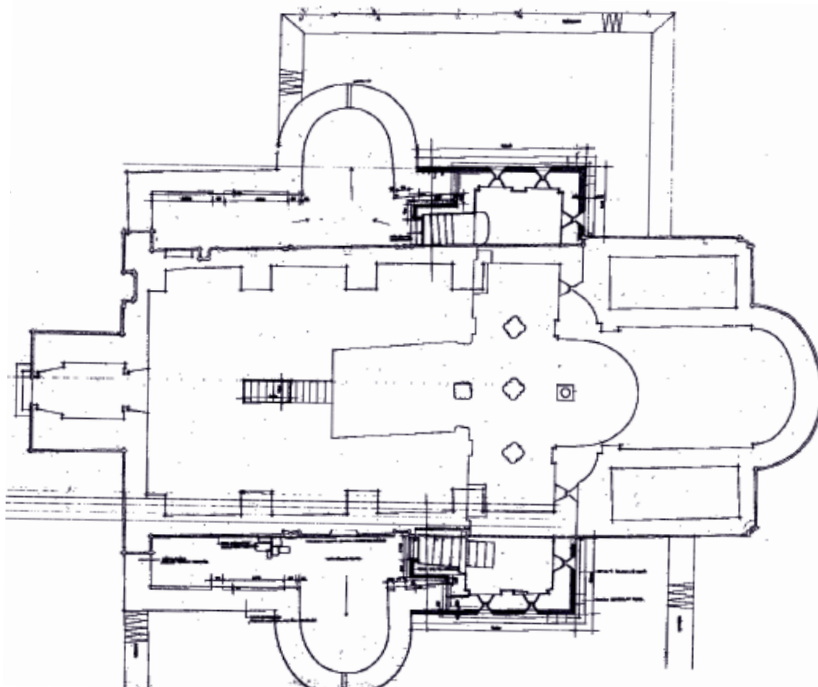
38) Deák 1997. 23-25.

39) Dercsényi-Voit 1972. 714-729

40) Deák 1997. 23-25.

1961-ben és 1962-ben Illés János vezetésével megindult a munka a falképek állagmegóvása érdekében. Kutatásuk szerint csak a kontúrok és az alapszínek készültek al fresco technikával, míg az ornamentika, a figurális részek al secco eljárással⁴¹. Ekkor csak konzerválás történt, kiegészítés nem⁴². 1964-ben Méri István vezetésével újabb feltárás vált szükségessé a falképeknél, a Magyar Tudományos Akadémia engedélyezte Mérinek az Ásatási Bizottság javaslátára, hogy elvégezze a templom hitelesítő ásatását⁴³. A feltárást megelőzte az altemplom szigetelése, amely a restaurált freskók védelmére szolgált⁴⁴.

Az épület északi és déli oldalán már 1968-ban látható volt az első templom egy-egy apszissal bővített felmagasított zárófala (7. ábra). A forrásokban nem szerepel pontos dátum arra vonatkozóan, hogy mikor tették láthatóvá ezeket a falmaradványokat. Annyi bizonyos, hogy 1964 után Méri írásbeli és részletes alaprajzi útmutatást adott a zárófalak bővítésének elkészítéséhez. Javaslata alapján megvalósult, hogy téglakiegészítéssel rögzítették a régi kőfalat, azonban útmutatásának egyéb részlete nem teljesült. 1968-ban, a helyreállítást követő terepszemle alkalmával kifejtette észrevételeit, amely alapján elmondható, hogy a kiegészítés megoldásával nem értett egyet⁴⁵.

7. ábra: A külső falak helyreállítási terve 1976. (MÉM-MDK anyaga)

41) Dercsényi -Voit 1972. 714-729

42) Deák 1997. 23-25.

43) MÉM-MDK Tudományos Irattár 1964/81/2

44) Egri Főegyházmegye Levéltára 1964/5658.

45) MÉM-MDK Tudományos Irattár 1968/146/2

Az 1972 és 1982 között zajló ásatásról és annak eredményeiről Kovalovszki Júlia régész számolt be 1992-ben⁴⁶, míg az épület helyreállításáról 1985-ben Erdei Ferenc építész⁴⁷. Mindkét publikáció jelentős, Kovalovszki ismerteti a kutatás során feltárt épületet, valamint az ásatások eredményei alapján tisztázza a templom építéstörténetét, bemutatja az előző ásatásokat, valamint eredményeiket is összefoglalja. Kitér a kutatástörténet azon kérdésére is, hogy vajon működött-e monostor Feldebrőn. A Váradi Regestrum egyik forrása a deprői templomra vonatkozóan monostort említ, azonban az adatok hiánya miatt bizonyosságot nem nyert a monostor léte, egészen Kovalovszki kiskönyvtári kötetéig, amelyben leírja, hogy az ásatás során felbukkant épületmaradványt a monostor tartozékának vélhetjük⁴⁸. Erdei Ferenc kifejti, hogy célja a barokk és középkori maradványok összekapcsolása, illetve a középkori részek kiemelése volt. Ismerteti a helyreállítás főbb részleteit és a beavatkozások kritériumait, például azt, hogy szem előtt tartotta a templom liturgikus funkcióját, valamint a barokk kori épület egységét⁴⁹.

Az 1964-ben megszületett a Velencei charta, amely kimondta, hogy „a műemlékek védelme kiterjed az arányainak megfelelő környezet védelmére is.”⁵⁰ Feldebrőn a templom környezetét 1968-ban nyilvánították műemléki környezetévé. Az 1960-as években az épület oldalconchákkal való kiegészítése is követte a charta előírásait, mert a templomkiegészítést megkülönböztették az eredeti részekről, így elkerülve a restaurálási hamisítást. Ugyanezen elvet követte az 1970–1980-as évek helyreállítása során Erdei is, aki az épület funkcióját, valamint hagyományos kereteit figyelembe véve tervezte meg a konzerválást, helyreállítást. Minden építési kort tiszteletben kívánt tartani, de az első centrális templomot óhajtotta jobban bemutatni. A feldebrői templom ezen utolsó és lényegében az egész épületet érintő helyreállítását megelőzte a műemlék régészeti és történeti kutatása, amit a Velencei charta is rögzít, mint alapvető követelményt. A templom egészére kiterjedő falkutatást végeztek Dávid Ferenc segítségével, amely elengedhetetlen volt az építészeti periódusok megállapításához⁵¹. A tervező Erdei Ferenc eleget téve az európai műemléki elveknek⁵², javasolta, hogy a templom barokk előtti korszakainak építészeti maradványai periodizáció nélkül, a fennmaradt egységben kerüljenek bemutatásra⁵³. „Ezt a célt szolgálja a külsőben meglévő alapok bizonyos mértékű felmagasítása. A felfalazás támfalszerű mértékéből, valamint a hajó belső terében az anastylosis módszerrel visszaállított pillérállásból érzékelhető az alsó templom terjedelme.”⁵⁴ 1979-ben az épület nyugati oldalán lebontották az újkori karzatot és orgonát, ezáltal az addig hozzáférhetetlen falrész is kutathatóvá vált⁵⁵.

46) Kovalovszki 1992. (első kiadás dátuma 1987.)

47) Erdei 1985. 30-33.

48) Kovalovszki 1992.

49) Erdei 1985. 30-33

50) Uo

51) Kovalovszki 1992. 4-16.

52) Fejérdy 2011. 13-15. 16-18.

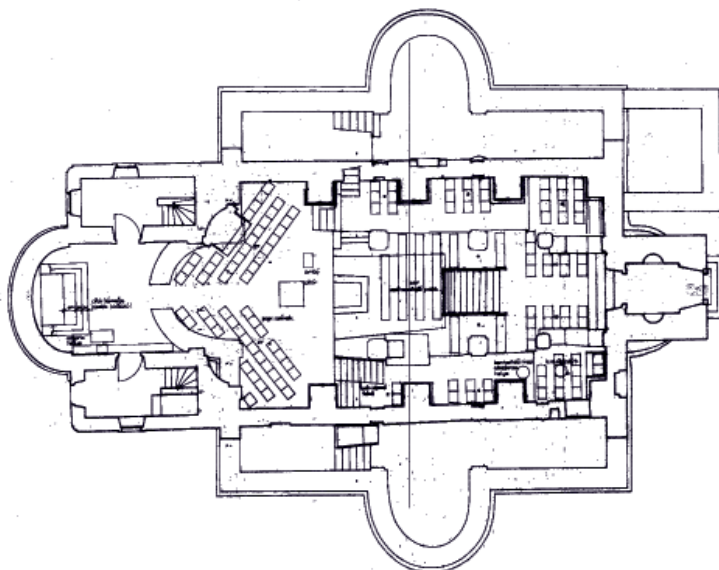
53) MÉM-MDK Tudományos Irattár 1978. Jegyzőkönyv.

54) Uo

55) MÉM-MDK Tervtár 1979. 25168.

A templom nyugati oldalán is leverték a vakolatot és nagyjából nyolc méterig láthatóvá vált a kora középkori épület fala, amely azonos a barokkéval, csak hogy a torony helyén egykor az apszis helyezkedett el. A templombelsőben mindazonáltal megmaradt az eredeti apszis diadalíve⁵⁶. Az átadásokat követően a belső tér középkori falmaradványait letisztították és nyers állapotban mutatták be. A barokk építkezéshez kapcsolódó részeket vékony rétegű, anyagában színezett vakolattal fedték. A belső színezés a dekorfestéshez híven készült, részben idomult az eredetihez, a templom terének bolt- illetve falmezőit tört rózsaszínre, a pillérőket fehérre, a középkori részleteket a kiemelés végett zöldre színezték, ilyenek voltak például pillérek és hevederek⁵⁷. „Kívül a 18. századi falakat vékony spricelt vakolattal fedték. így a nyersen hagyott kőfelület meg az említett módon takart falfelület textúrája közelít egymáshoz.”⁵⁸ „Az eredeti szinten helyreállított padlót téglából készítettük, más burkolattal rajzolva ki az első periódusnál későbbi, de fontos, elbontott részeket és falakat. Az eredeti padlószint visszaállításával járó szintsüllyedés során a pillérmaradványokat (kis kiegészítéssel) be lehetett mutatni. A lépcsőket, a sírkamra „letekintő” ablakait rekonstruálni tudtuk.”⁵⁹

A padokat székekre cserélték, hogy a középkori részeket jobban szemléltethessék, az új berendezések Teleki Katalin tervei alapján készültek (8. ábra)⁶⁰. Az altemplom kiemelkedő tetejére új ambó, oltár került. A teljes helyreállítás megvalósításához a barokk mellékoltárokat is restaurálták, letisztították a főoltárt és a szószéket is.

8. ábra: Templomberendezés alaprajza 1981. (MÉM-MDK anyaga)

56) Kovalovszki 1982. 39-42.

57) Erdei 1985. 30-33

58) Erdei 1981. 43-46.

59) Erdei 1985. 30-33

60) Kovalovszki 1992. 4-16.

9. ábra: A templom belső tere, nyugati oldal (saját felvétel)

10. ábra: A templom belső tere, keleti oldal (saját felvétel)

Az elbontott karzat és orgona helyett egy elektromos orgona került a szentélybe⁶¹ (9. ábra). A helyreállítás során elhelyezték a torony új falépcsőjét, amit lépcsőtartó konzolvással erősítettek meg⁶². Ezenfelül a belső térben a megemelt szintű szentélyre felvezető lépcsőket és a sírkamrába letekintő ablakokat is rekonstruálták⁶³ (10. ábra). „... [altemplom] A régészeti kutatás eredményeként a szükséges korrekciókat (oltár, belső lépcső), valamint a sírkamra eredetinek megfelelő kialakítását (letekintő körablakok), és a maradványok alapján a terazzo padló visszaállítását elvégeztük.”⁶⁴ Az altemplom helyreállítása során a 11–12. századi kialakítását szerették volna visszaállítani⁶⁵. A Lux-féle téglaburkolatot egybeöntött terazzo jellegű beton burkolatra cserélték, illetve Erdei Ferenc és munkatársai nevéhez kötődik a templom testén túllógó boltszakaszok leszigetelése is⁶⁶.

1995 és 1996 között a műemléki beavatkozások következő fázisában a falképeket restaurálták. A *Műemlékvédelem* hasábjain 1997-ben a falfestményekről Deák Klára, H. Nándori Klára és Deák Zoltán is publikált⁶⁷. H. Nándori Klára kifejtette az állandó klimatikus viszonyok biztosítására tett munkálatokat, illetve minden műszaki beavatkozást, amit a falképek megmentése érdekében terveztek⁶⁸. A falképek restaurálásáról Boromisza Péter és Nemessányi Klára is beszámolt. Ők ketten a Magyar Műemlékvédelem évkönyvsorozatában, röviden összefoglalták az addigi kutatásokat és kifejtették restaurálási programjuk koncepcióját. Tanulmányuk részletesen ismerteti a restaurálás folyamatát⁶⁹. Az 1990-es években végzett falkép restaurálás is tudományos vizsgálatok, kutatások előzték meg, viszont a falképeket csak konzerválták, feltevésen alapuló beavatkozás, kiegészítés nem történt. A restaurálás 1995-től 1996-ig tartott, a négy főrestaurátor Fabó Éva, Sztrakai Judit, Nemessányi Klára és Boromisza Péter voltak. Letisztították a felületeket, azonban a falképeken nem alkalmaztak retust, sem lazúrozást, sem átfestést⁷⁰.

61) Erdei 1985. 30-33.

62) MÉM-MDK Tervtár 1975-1983/36091. (1982.)

63) Erdei 1985. 30-33.

64) Uo.

65) Erdei 1985. 30-33.

66) MÉM-MDK Tervtár 1975-1983/36091. (1982.)

67) Deák 1997. 23-25. ill. H. Nándori-Deák. 1997. 26-28.

68) H. Nándori-Deák 1997. 26-28.

69) Boromisza-Nemessányi 2002. 535-552.

70) Boromisza-Nemessányi 2002. 535-552.

11. ábra: Ateplom északi feljáró, 2020 őszén itt zajlott a műszaki javítás (saját felvétel)

Az állagmegóvást követően megállapítható, hogy a legnagyobb gondot még a 2000-es és 2010-es években is az északi lejárát lezárása okozta. A ferde síkú ajtóimitáció folyamatosan beázott, a befolyó esővizet egy odahelyezett vödör fogta fel (11. ábra).

A rossz kivitelezés miatt az üveg állandóan párás volt, a lecsapódó pára pedig végigfolyt a felületén. A nedvesség és a fény együttes hatására mohatelepek, gombák, algák fertőzték meg nem csak az üvegfelület környékét, de a szemközti falat is. Már 1995-ben is javasolták a behelyezett üvegajtó elbontását és befalazását, valamint szigetelését⁷¹, ez azonban csak 2020-ban valósult meg. A munkálatok 2020 szeptemberében kezdődtek, a tervzet szerint elbontják az Erdei-féle üvegajtót és alulra egy hőszigetelt üvegajtó kerül, felülre pedig egy corten lemezből készült dobozlefedés készül. A műszaki felújítás során készülő acélkeret a későbbiekben elbontható lesz⁷².

Az 1980-as évek helyreállításában megkérdőjelezhető döntésnek vélem a felső templom nyugati oldalán lévő teljes karzat elbontását (9. ábra). Véleményem szerint, ez a beavatkozás csökkentette a barokk periódus művészeti értékét. Az épület északi lejáratának hibás fedése (ferdén, üveggel és vasráccsal való lezárása) okozta az atemplom hőingadozását és beázását, ezt a veszélyt hivatott megoldani a 2020 őszén zajló műszaki javítás. A 2020-ban történő javítások anyaghasználata, valamint jövőbeli elbonthatósága megfelelő az atemplom védelmére. Emellett azonban szükséges lenne az északi oldalfal védelme is, amely ki van téve az időjárás állandó viszontagságainak. Az északi és déli homlokzaton túlnyúló oldalapszis kiegészítések állapota is rohamosan romlik, a falszakaszon a kő- és téglakiegészítések darabjai esnek ki és a köztük lévő kitöltő anyag pedig eltűnik (12–13. ábra).

Összességében⁷³ a feldebrői Szent Márton plébániateplom műemléki kutatása eredményesnek mondható.

71) Uo

72) Anda Judit szóbeli adatközlése 2020. 10. 13.

73) Vadásziné Varga Éva a feldebrői templomról írt szakdolgozatot, amely 2003-ban az Eszterházy Károly Főiskola tudományos közleményeinek 30. kötetében jelent meg. E tanulmány jelentősen segítette munkámat, mivel egy összefoglaló kutatómunkáról van szó. Vadásziné a kutatástörténettel párhuzamosan vezeti le az ásatások történetét, azonban nem vizsgálja és nem értékeli a templom kutatásának és helyreállításának alakulását. Lényegében összegyűjtötte a feldebrői templomhoz kapcsolódó anyagokat, véleményeket, majd ezeket kiválóan összegezte. A feldebrői templom kutatás történetéhez kapcsolódó utolsó tanulmány Buzás Gergely és Kovács Olivér *Az Árpád-házi uralkodók sírjai* című munkája. A publikáció fókuszában Ába Sámuel Feldebrőhöz kötődő legendáját vizsgálják.

12–13. ábra: Templom északi kiegészítése (saját felvétel)

Az első feltárásokat követően nem teljesültek a helyreállítási tervek, főként a pénzhiány miatt, azonban az 1936-os feltárást követően már korszerű, elfogadott műemleki elveknek megfelelően jártak el. A ma látható templom magán hordozza a magyarság történetének és művészetének értékeit, valamint az egyes korszakok titkát is magában rejt.

IRODALOMJEGYZÉK

Anda Judit szóbeli adatközlése. 2020. 10. 13.

Egri Főegyházmegye Levéltár anyaga.

I.a. Par. Feldebrő. 1989/1896.

I.a.Par. Feldebrő. 3482/1900. 125/1900.

I.a.Par. Feldebrő. 6407/1902.

I.a.Par. Feldebrő. 6407/1902. 235/1902.

I.a. Par. Feldebrő. 5259/1940. (848/1940.; 958/1940.)

1B Feldebrő Rk. Tpl. Berendezés Terve. 1980.

Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ.

Tudományos Irattár. (1872-1975. mutatózva Feldebrő [Heves m.]) – r. k. templom

1912/554; 1913/16; 1925/29, 43, 76, 101, 307, 328, 361; 1926/24, 158; 1927/134,

284; 1928/106; 1933/313 (1927); 1936/477, 550, 553, 599; 1938/382, 529, 656;

1939/309, 337, 531, 605, 1941/10, 179, 410, 458; Vg. 2/4; OMF 1956/2/1; 1958/12/4;

1959/23/1; 1963/68/1; 1964/81/2, 1967/130/1; 1968/146/2; 1969/161/5; 1972/202/1;

1973/215/3, 1974/229/2; 1975/245/3, 1976/263/1 / 1978. Jegyzőkönyv.

– falképek 1913/308, 518; 1935/589; 1936/41, 290, 466; 1954/9

Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ. Tervtár.

3057;12309; 14849; 14938; 19419; 25168; 36091; 37191; 37894;38435; 43208

BARDOLY István – HARIS Andrea: A magyar műemlékvédelem korszakai Tanulmányok.

Művészettörténet-műemlékvédelem 9. Budapest, Országos Műemlékvédelmi Hivatal,

1996. 79-139.

BOROMISZA Péter – NEMESSÁNYI Klára: 'A feldebrői altemplom falképeinek és restaurálásának ismertetése.' In: Magyar Műemlékvédelem. 2002.11.sz. 537-553.

BŰZÁS Gergely – KOVÁCS Olivér: Az Árpádházi uralkodók sírjai. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum. 2020. 60-77.

- DEÁK Klára: 'Falkép és hordozója, a műemlék épület. A feldebrői altemplom falkép-restaurálásának előkészítése.' In: *Műemlékvédelem*. 1997. 41. sz. 23–25.
- DERCSÉNYI Dezső – VOIT Pál: 'Feldebrő.' In: *Magyarország műemléki topográfia*. VIII. kötet. Heves megye műemlékei II. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1972, 714-729.
- ERDEI Ferenc: 'Hypotézis a feldebrői templommal kapcsolatban.' In: *Műemlékvédelem*. 1975. 19. évf. 196-203
- ERDEI Ferenc: A feldebrői rk. templom helyreállítása. In: *Képzőművészeti emlékek védelme. Az Egri Nyári Egyetem előadásai 1981*. Eger; Budapest, Egri Nyári Egyetem Intéző Bizottsága; Heves Megyei TIT; Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1982. 43-46.
- ERDEI Ferenc: 'Feldebrő r. k. templom helyreállítása 1975-1982.' In: *Magyar Építőipar*. 1983. 32. évf. 68-69.
- ERDEI Ferenc: 'A feldebrői római katolikus templom helyreállítása.' In: *Művészet*. 1985. 26. évf. 8. sz. 30-33.
- FEJÉRDI Tamás: *Karták Könyve. Műemlékvédelmi, örökségvédelmi dokumentumok gyűjteménye*. Budapest, ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottság, 2011. 13-15; 16-18.
- GERECZE Péter: 'A deprői altemplom.' In: *Archaeologiai értesítő*. 1897. 17.köt. ú.f. 405-417.
- H. NÁNDORI Klára – DEÁK Zoltán: 'A feldebrői altemplom falképeinek megmentése érdekében tett építészeti – műszaki beavatkozások.' In: *Műemlékvédelem*. 1997. 41.évf. 1.sz. 26–28.
- HENSZLMANN Imre: *Magyarország ó-keresztény, román és átmenet stílusú mű-emlékeinek rövid ismertetése. Magyarországi Műemlékek Ideiglenes Bizottságának előadója. Vallás- és Közoktatásügyi M. Kir. Miniszter Úr meghagyásából*. Budapest, Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda, 1876. 136-137.
- KAMPIS Antal: *Feldebrő. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata*, Budapest, 1955.
- KOVALOVSKAI Júlia: A feldebrői altemplom régészeti kutatása. In: *Képzőművészeti emlékek védelme. Az Egri Nyári Egyetem előadásai 1981*. Eger; Budapest, Egri Nyári Egyetem Intéző Bizottsága; Heves Megyei TIT; Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1982. 37-42.
- KOVALOVSKAI Júlia: A feldebrői altemplom régészeti kutatása. Eger; Budapest, Egri Nyári Egyetem Intéző Bizottsága; Heves Megyei TIT; Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1982. 39-42.
- KOVALOVSKAI Júlia: 'Feldebrő, plébániatemplom.' In: *Tájak, Korok, Múzeumok Egyesület*. Budapest, TKM Egyesület, 1992. (1.kiadás: 1987. 283.szám)
- KOVALOVSKAI Júlia- NEMESSÁNYI Klára- BOROMISZA Péter: *Feldebrő. Plébániatemplom*. In: *Tájak, Korok, Múzeumok Egyesület*. Budapest, TKM Egyesület, 2000. 644.sz.
- LUX Géza: 'A feldebrői templom.' In: *A Magyar Mérnök- és Építészegylet Közlönye*. LXXVI. kötet 1942. 23-24. szám. 89-94.
- NEMESSÁNYI Klára: 'A feldebrői falképeken szereplő ornamentális és figurális részletek.' In: *Magyar Műemlékvédelem*. 2002. 11. évf. 553–562.
- RÓMER Flóris: *Régi falképek Magyarországon. (Magyarországi régészeti emlékek. Monumenta Hungariae archaeologica. III.1)* Budapest, Athenaeum Nyomda, 1874.
- VADÁSZINÉ VARGA Éva: 'Ismertté vált, de még megvannak titkai. A feldebrői templom kutatása, műemlékvédelme.' In: *Az Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei*. 2003. 297-319.

VISUAL PERCEPTIONS AS A COMPLEX METHODOLOGICAL APPROACH THE EVALUATIONS FOR HERITAGE PRESERVATION

Abstract

This research focuses on the importance of heritage elements and determination of the physical characteristics of the built environment in areas with heritage value, and evaluating the perception of heritage, preserving the visual quality of the historical urban landscape. With the visibility analysis methodology, the perceptible spatial structure of the urban environment was measured or used as a tool to identify urban landmarks. In addition, questions such as which places of history can be perceived from the perspectives obtained from historical places by using point of view analysis can be answered. The physical paradigm created by deriving from this point of view is the reflection of the emotional effect of the urban image on the memory.

Keywords: urban heritage, visibility analysis, urban landmarks, viewshed map

Introduction

It is one of the most influential theories ever made, published as “*The Image of City*” by Kevin Lynch (1960), on how people perceive the city and reveal the mental image of a city landscape from physical structures. Dynamic elements of cities and especially human activities are essential elements that complement the identity of the city, besides the structural elements that define the view of the city. In this visual scene, people are not just observers but part of the show interacting with other elements. For this reason, the image is the combination of an integrated perception in which all these dynamic and fixed elements are handled in every sense (Lynch, 1960). This integrated image provides an integrated experience by not allowing the visual environment to be experienced as a single object. Elements that will create and complement a visual perception of an environment depend on the visual characters of that environment, but they are not evaluative. The visual characters depend on qualities that have been described as “good or bad in their own right” (Administration, 1981).

In this context, perceptions of the urban environment are multidimensional, dependent on the individuality of observer's experiences. The analysis of visual perceptions is one of the most effective approaches to be achieved in compiling the visibility of different visual elements of cities and how city residents perceive and define them on their memory maps. In this context, visibility and perceptibility can be judged by the observer's experience of the image of a city and the relationship achieved by the primary visual qualities of a city. Kevin Lynch (1960), classified the visibility of cities into five types of elements: roads, edges, districts, nodes, and landmarks, that are referring to the physical form of the cities in turn. In this context, GIS or viewshed analysis can be found as a quantifying analytical approach to find the most suitable points for viewing monuments that can be qualified as the primary visual perception of cities (Turner, 2001). Viewshed analysis derived from any viewpoint with a viewshed analysis are a tool used to define the perceptible spatial structure of an environment or its special visual landmarks (Nutsford, Reitsma, Pearson, & Kingham, 2015).

Questions such as which places in history could be perceived from the viewpoints obtained using the viewshed analysis can be answered. Moreover, the visibility obtained from these aspects can be analyzed as an emotional reflection of the visibility (landscape quality) conditions and aesthetic values (Lothian, 1999) of the urban image from the objectivist physical paradigm on the viewer's eyes. In this sense, cultural and historical heritage sites, structures, and monuments, which are an integral part of the visible landscape of the built environment, play an important role in a society's memory. Its heritage values (Council, 1982) reflect its historicity to the time it lives in, offering imaginative and attractive signs to the city and maintaining its timeliness by attracting the attention of local and foreigners (Albourae, Armenakis, & Kyan, 2017). Cultural heritage sites are endangered by both natural and anthropogenic threats (Agapiou et al., 2015). Therefore, the need to preservation of heritage sites and their immediate surroundings at the same level has increased.

As a result, a number of innovative methods are sought to preserve the integrity and authenticity of monuments or historic structures that reflect the image of cities (Lee & Yaning Yen, 2016). For this reason, this research aims to define the visible environment of heritage elements from the standard viewshed, to provide an overview of visibility criteria and tools on their conservation and understandability, and to contribute to raising awareness of the elements representing the visible landscape perceived by the observer characters. In this context, with short examples showing the possibilities of its application.

In this way, introduces two different visual mapping modelling methodologies: visibility analysis and visibility metrics. The purpose of introducing these two visibility analysis methodologies is to facilitate the discovery of the cumulative visibility of multiple interdisciplinary heritage elements and domains and to evaluate the set of views perceived from a human perspective, allowing for more intuitive modeling.

The Visual Environment and Visual Character Identification

If already conceivable, elements of the urban image should be defined by referring to physical forms in order to reveal the role of the form of the urban environment. In this context, the research is first deals with the exploration of the readability of the objective experiences of the urban landscape, the quality of the physical aspect of the urban environment. Thus, the characteristic combination of urban spatial components or the aesthetic values of visual elements can be distinguished from another. In this built environment, the primary visibility conditions of space manifest as pioneers in organizing effective visual contact between human perceptions and sensations, and the physical arrangements of the city need to be determined in terms of the visibility of these pioneering users (monuments, heritage elements). Thus, it can be determined how the readability revealed by the visual perception of monuments affects viewability and comprehensibility of the audience's perception records.

Figure 1. The city and Its Elements Representation based on Kevin Lynch (1960).

But beside on, we do not experience the visual environment as an object at the same time. We experience the visual environment as an integrated whole. Our visual understanding of that environment is based on the visual character of objects and the relationship between these objects. The visual character description can distinguish at least two attributes levels: pattern elements and pattern character. In the built environmental landscape, only objects with predominant visual character and form can be seen from afar. Although these factors, which determine the visibility and visibility quality of local landmarks in the urban environment, are a prerequisite for evaluating the visibility, the viewpoints of space (observation points), visible places, distance from visible element, visible size and visible side that affect visual perception (Otahel, Ira, Hlavatá, & Pazúr, 2018).

In spite of, there is a correlation between observer participation in the analysis of visibility or visual perception, it is difficult to visually analyze urban spaces due to the 3-dimensional nature of the space. In this context, a two- or three-dimensional mapping method is used to explore the characteristics of urban spaces. For this reason, it is necessary to analyze and evaluate what should be taken into account in terms of visibility and perceptibility of heritage sites, and that the built environment can be seen together as well as the heritage sites, and these built elements should be defined.

■ Problem characterization

Today, the definition of cultural heritage management is related to the protection of important cultural heritage assets in urban areas, the protection and restoration of monuments, and the protection of these resources has been rapidly increasing urbanization activity throughout the world for years, and this objective-based approach is mostly in the form of cultural heritage assets. It focuses on the preservation of tangible assets such as structure and texture.

However, the formation of the city as a structure is related to the prevalence of human lives over time. The significant influential architect and design theorist is Christopher Alexander (1977) believes that every form is shaped within a certain logic. Otherwise, the physical form of a complex system such as the city cannot be expressed in a single way. According to Chen and Hsu (2015), this complex system consists of two basic categories, such as urban internal logic and urban external logic, and although both constantly interacting with each other, the first represents the intangible elements of the city, such as culture, social or economy, while the second deals with the morphology of the city. In this context, urban heritage areas include, according to the criteria defined by UNESCO (2015), the diversity of human values, the development of urban or settlement form, references to history or living traditions (cultural) or superior natural events or biodiversity (natural) that exemplify geological, biological and ecological processes. In order to correspond this idea in a broader context, heritage sites are shaped by the interaction and perceptions of individuals visiting the site, and in this context neither a complete museum nor a complete landscape can be defined, but includes all elements and a unique social space (Garden, 2006). Therefore, any analysis of the identification of heritage sites should bring these such elements together and be able to explain and interpret people's various perceptions from this perspective. Stating that the view of inheritance as a method is a multi-stage process, Garden (2006), defined three principles that provide a picture of the use of concrete components of heritage sites: boundaries, cohesion, and visibility.

In this context, it aims to provide a more comprehensive overview of heritage sites, allowing to define and interpret the object-oriented characteristics of the heritage sites in the urban environment, using visibility analysis methods that works together with physical and cultural visibility.

Methods for assessing visual heritage

Urban areas consist of layers that will develop over time and add new layers as their continuous development. From this point of view, heritage sites are a part of this evolutionary process due to the nature of development (Bontje & Musterd, 2008). In this sense, the urban landscape reflects the remnants of the past, the past and the present, their meanings and importance. These reasons have been the key factors in the development of landscape-based concepts within the context of heritage research and worldwide practices in order to integrate heritage management and protection into urban landscape assessment. Since the visual manifestation of landscape areas can be interpreted in terms of spatial organization, the above mentioned descriptive visual mapping method is used to explore spatial-visual features (Liu & Nijhuis, 2020). In this context, the methodology evaluates the exploration of elements of heritage sites in visible urban environments, perception of views, and determination of dominant visual urban elements using two with different mapping methods.

Visibility Analysis

Visibility analysis is a method that can be used to describe the spatial-visual characteristics of an environment along a route deriving the visible areas from any point of view (Nijhuis, Van Lammmeren, & Van Der Hoeven, 2011). Moreover, it maps all points on the horizon, making blocked points invisible. Viewshed analysis, known as the most popular and widely used methodology in the field of GIS to analyze the visibility of urban landscapes or elements, is also a common application in many fields, such as urban planning, archaeology, architecture etc. (Turner, 2001). The visible stage is a part of a broad composition of the painting that can be visible from a single observer's perspective of the foreground, middle ground, and background that make up a theatre stage (O'Malley, T., Kryder-Reid, E., & Helmreich, 2010). As a result, this visible scene, which is formed alongside natural elements, is strengthened by architectural objects such as buildings and sculptures, which are an expression of the cultivation of nature. However, visibility, which is defined by how much and to what extend all elements are visible in space, also depends on architectural or perceptual appeal. But viewshed analysis is a variable measure of visibility as every person experiences it with their moving sense. In addition to the visual significance of the perceived terrain, it also includes factors such as the scan distances obtained between the perceived object and the observer, the eye height, and the vertical size of the terrain. While this visibility is as a function of distance, it depends on the result of many factors such as the relative size of the objects and the background purity of the object. The vertical and horizontal dimensions of the objects or elements in the visible frame can be defined and interpreted by the vertical viewing angles of the observer. This visual awareness develops as a result of the degree of contrast between the objective and its surroundings. Using GIS-based methods, the visible area can be analyzed from this point of view, and the horizontal and vertical perceptibility of objects and the visible pattern of the angle can be measured.

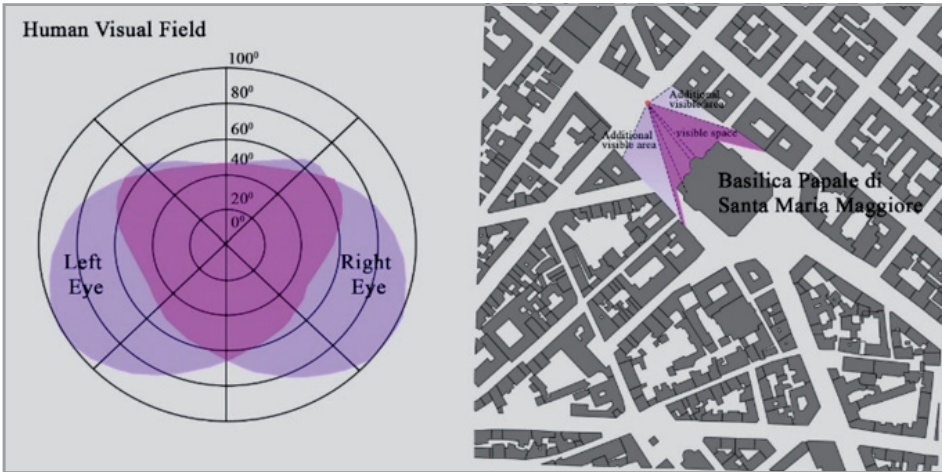

Figure 2. Visibility analysis from the field of view for an individual looking straight ahead in the example of Basilica Papale di Santa Maria Maggiore.

Figure 3. The field of view for an individual looking straight ahead in the example of Basilica Papale di Santa Maria Maggiore.

German architect Hermann Eduard Maertens (1877), developed a standard method in his work called the “Optical Scale or Optische-Maassstab” in 1870s – 1880s and defined three different distance thresholds that reflect the visual relationship between space and object. As I mentioned before, the field of view is evaluated based on the relationship between viewing distance and spatial position. While Maertens evaluates the 18-degree visibility, defining an art object or building as part of the context surrounding the whole image, when it creates a position closer to the object, the 27-degree visual angle of view includes visible integrity. He stated that the observer’s perception is captured by the details of the object, while the greater visual angle is from the position below (45 degrees).

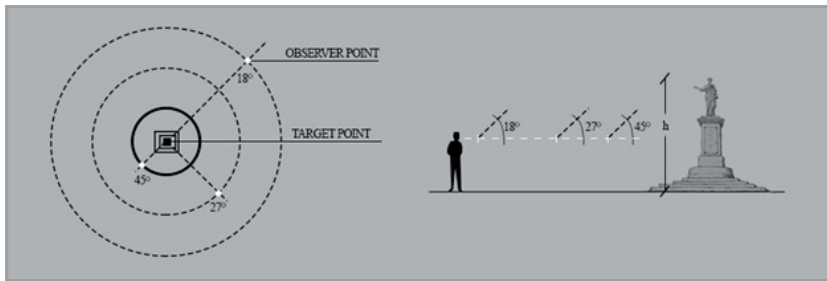

Figure 4. Viewshed maps for 18,25 and 45-degree visual angles based on Maertens (1877)

This distance threshold is formed by Higuchi (1985), 10 to 30 degrees, the angle at which the sharpness can be considered perfect, defined as the foreground, and corresponds to the central area of the viewer's position. At an angle between 0 degrees and 10 degrees below the horizon, the clarity begins to decrease, and objects become almost distinguishable from the rest of the space in the area. The area between 0 and 27 degrees is considered as the background, and at this angle, the objects can be identified separately, and at the same time, this is the angle from which spatial-visual features begin to be distinguished.

Figure 5. Visibility analysis presentation were defined with Higuchi's distance threshold method.

Visibility Metrics

Visibility measures are general methods used to characterize urban or landscape structures and to measure the potential of spatial compositions (Bartie, Mills, & Kingham, 2008). As I mentioned in the visibility analysis, visibility is the size of the space that people perceive visually. This image, formed by viewshed indices with eye rays, reveals the perceptible areas of natural and built spaces. Hillier and Hanson (1984), developed methods for analyzing visibility in space that combine nodes and visible clusters of elements surrounding them. Visibility criteria obtained as a results of human perceptions decisions, can be used to model features such as visible area values, good viewing points, or the use and history of the historical areas or elements in urban spaces. In this context, by obtaining of data sets for elements by metric measurements, that urban activities or patches of use affect the heritage, can be defined, and interpreted quantitatively. The idea of heritage comes to the

fore as understandable conditions in the metric analysis of heritage representation processes, be they urban or architectural elements that shape the complexity of the contemporary city and will remain to do so in the future (Moral García & Carazo Lefort, 2020). In addition, lost architectures and spatial-human movements can be examined historically, and the concept of heritage can be extended to the city and it can be understood as a value worth protecting and appreciating. According to Maertens’s visual approach, although a certain distance must be maintained in order to the best perceive the volume of monuments or heritage buildings, the field of view around it becomes the visual bondage of covered buildings.

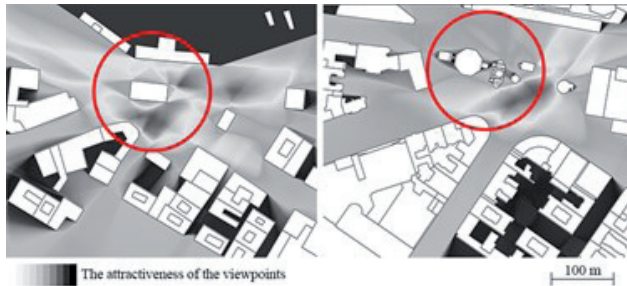

Figure 6. (left) convent of Kaiser Wilhelm GedachtnisKirche (Protestant Memorial church) based on the Pharus map of Berlin (1929). (right) image from Google map (2020), were analyzed by using isovist software visual metric analysis.

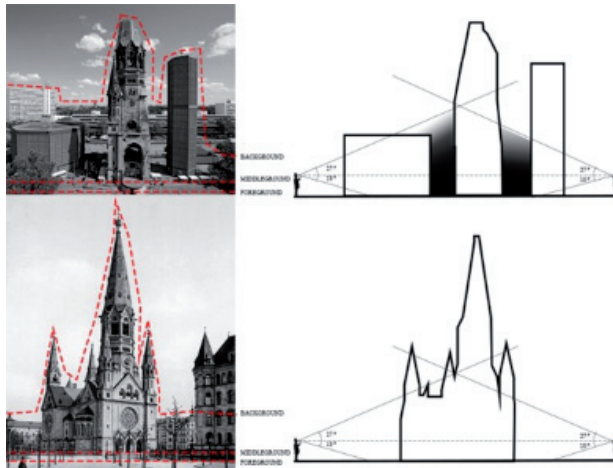

Figure 7. The two pictures (1929-2020) were represented with a distance from the Kaiser Wilhelm GedachtnisKirche resulting from the application of visual angles suggested by Maertens, (1877).

The same can be determined for the predicted visual metric route of visual exploration of the building (Colonnese, 2017). Moreover, while this metric observation contributes to the concept of a city emerging as an interconnected perceptions and space-volume system, it also claims the idea that the city is centered on a collection of monuments. Figure 7. represents the idea of Maertens (1877), revealing that the temptation to leave spaces around the most valuable buildings, such as churches, is justified.

Conclusion

The evaluation of the visibility conditions of inheritance elements has been analyzed by two different visibility models in this article. Using a complex methodological approach based on visibility, the observation of monuments in order to discover the visibility of heritage elements in urban environments was also evaluated in terms of the visibility relationship developed by (Maertens, 1877) and Higuchi (1985) which reflects the visual relationship with the space.

They point to the role of human perception criteria in preserving the visibility of heritage elements built in the evaluation of the urban landscape, and the importance of the order to be formed with visual consistency in heritage evaluation has been confirmed. For example, heritage elements that are constantly present in sets in the urban scene tends to conform to a recognizable pattern in human memory and suggests a visual profile that justifies preferring more homogeneous scenes than other urban elements.

REFERENCES

1. Administration, F. H. (1981). *Visual Impact Assessment for Highway Projects*. Washington, United States: Federal Highway Administration. Office of Environmental Policy.
2. Agapiou, A., Lysandrou, V., Alexakis, D. D., Themistocleous, K., Cuca, B., Argyriou, A., ... Hadjimitsis, D. G. (2015). Cultural heritage management and monitoring using remote sensing data and GIS: The case study of Paphos area, Cyprus. *Computers, Environment and Urban Systems*, 54, 230–239. <https://doi.org/10.1016/j.compenvurbsys.2015.09.003>
3. Albourae, A. T., Armenakis, C., & Kyan, M. (2017). Architectural heritage visualization using interactive technologies. *International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences - ISPRS Archives*, 7–13. <https://doi.org/10.5194/isprs-archives-XLII-2-W5-7-2017>
4. Alexander, C., Ishikawa, S., & Silverstein, M. (1977). *A Pattern Language: Towns, Buildings, Construction* (Cess Center for Environmental). In New York.
5. Bartie, P., Mills, S., & Kingham, S. (2008). An Egocentric Urban Viewshed: A Method for Landmark Visibility Mapping for Pedestrian Location Based Services. In *Geospatial Vision* (pp. 61–85). https://doi.org/10.1007/978-3-540-70970-1_4
6. Bontje, M., & Musterd, S. (2008). The multi-layered city: The value of old urban profiles. *Tijdschrift Voor Economische En Sociale Geografie*, 99(2), 248–255. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9663.2008.00457.x>
7. Chen, C. H., & Hsu, L. F. (2015). A study of immunity-based urban system: A morphological approach. *Procedia Computer Science*. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2015.08.201>
8. Colonnese, F. (2017). *The Geometry of Vision: Hermann Maertens' Optical Scale for a Deterministic Architecture | La Geometría de la Visión: la Escala Óptica de Hermann Maertens para una Arquitectura Determinista*. ZARCH, (9), 60–73. https://doi.org/10.26754/ojs_zarch/zarch.201792263
9. Council, N. R. (1982). *Conservation of Historic Stone Buildings and Monuments*. In *Studies in Conservation*. <https://doi.org/10.2307/1505972>

10. Garden, M. C. E. (2006). *The heritagescape: Looking at landscapes of the past*. *International Journal of Heritage Studies*, 12(5), 394–441.
<https://doi.org/10.1080/13527250600821621>
11. Higuchi, T. (1985). *The Visual And Spatial Structure Of Landscapes*. In *The Mit Press; First American Edition*. <https://doi.org/10.3368/lj.4.1.48a>
12. Hillier, B., & Hanson, J. (1984). *The social logic of space*.
<https://doi.org/10.1017/cbo9780511597237>
13. Lee, T. ming, & Yaning Yen, A. (2016). *Future Development Plans for Conservation Areas in Taiwan*. In I. M. et Al. (Ed.), *Digital Heritage. Progress in Cultural Heritage: Documentation, Preservation, and Protection* (pp. 81–88). Springer, Cham.
14. Liu, M., & Nijhuis, S. (2020). *Mapping landscape spaces: Methods for understanding spatial-visual characteristics in landscape design*. *Environmental Impact Assessment Review* 82, 82, 106376. <https://doi.org/10.1016/j.eiar.2020.106376>
15. Lothian, A. (1999). *Landscape and the philosophy of aesthetics: Is landscape quality inherent in the landscape or in the eye of the beholder?* *Landscape and Urban Planning*, 44(4), 177–198. [https://doi.org/10.1016/S0169-2046\(99\)00019-5](https://doi.org/10.1016/S0169-2046(99)00019-5)
16. Lynch, K. (1960). *The Image of the City*. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 21, 1–194. <https://doi.org/10.2307/427643>
17. Maertens, H. E. (1877). *Des, Der Optische-Maassstab oder die Theorie und Praxis Künsten, ästhetischen Sehens in den bildenden*.
18. Moral García, Á., & Carazo Lefort, E. A. (2020). *Lost Heritage and Historical City. The Way of Santiago (The Way of Saint James) Through the Historical Cartography of the City of Burgos and Its Influence on Urban Form*. In *Graphical Heritage* (pp. 27–38).
https://doi.org/10.1007/978-3-030-47987-9_3
19. Nijhuis, S., Van Lammmeren, R., & Van Der Hoeven, F. (2011). *Exploring the Visual landscape*. *Exploring the Visual Landscape. Advances in Physiognomic Landscape Research in the Netherlands*, 2, 15–39.
20. Nutsford, D., Reitsma, F., Pearson, A. L., & Kingham, S. (2015). *Personalising the viewshed: Visibility analysis from the human perspective*. *Applied Geography*.
<https://doi.org/10.1016/j.apgeog.2015.04.004>
21. O'Malley, T., Kryder-Reid, E., & Helmreich, A. (2010). (2010). *Keywords in American landscape design*. New Haven: Yale University Press.
22. Otahel, J., Ira, V., Hlavatá, Z., & Pazúr, R. (2018). *Visibility and perception analysis of city monuments: The case of Bratislava city centre (Slovakia)*. *Moravian Geographical Reports*, 26(1), 55–68. <https://doi.org/10.2478/mgr-2018-0005>
23. Turner, A. M. D. P. A. (2001). *From isovists to visibility graphs: a methodology for the analysis of architectural space*. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 28(1), 103–121.
24. UNESCO. (2015). *The Criteria for Selection*. *Whc.Unesco.Org*.

MŰEMLÉKEK MINT ATTRAKCIÓS PONTOK HATÁSA KISVÁROSOKRA

Bevezetés, téma

Az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottság Egyesület által rendezett Fialal Múemlékvédők Fórumára a Debreceni Egyetem Műszaki Karának Építőmérnöki Tanszéke bízott meg a tanulmány elkészítésével.

Építőmérnöki szakon végzem tanulmányaimat, szerkezetépítő-mérnöki specializációt végezve. Tanulmányaim során a szerkezetek megfelelő méretezésén kívül módomban áll az építőipar minden ágát megismerni, olyan lehetőségek nyílnak meg számomra, amelyekkel széles körben bővíthetem tudásomat.

A tanulmány témája a magyarországi Észak Alföldi-régióban, Jász-Nagykun-Szolnok megye Kunhegyesi járáshoz tartozó négy település műemlékeinek bemutatása, a lehetséges változások bekövetkezésével. A járás települései külön-külön kerültek vizsgálatra, áttekintjük a műemlékek állapotát, funkcióját, esetleges hiányát és a településfejlesztésben betöltött fontos szerepüket.

A négy település: Kunhegyes, Abádszalók, Tiszabura és Tiszaroff.

Koncepció

A tanulmányom elkészítéséhez a Space Syntax¹ metodológiáját és terminológiáját használtam^{2,3}. Az attrakciós pont olyan épületekre utal, melyeknek a jellemzői vonzzák a környezetükben élőket, hasonlóan, mint a futballstadionok. Különbséget tesz két épület értéke között. Az egyes településeken lévő műemlékek a funkciójukon kívül megjelenésükkel is hozzájárulnak a kedvezőbb településképhez. Lehet, hogy a lakók nem fordítanak nagy figyelmet ezekre az épületekre, de én szeretném, ha nyitott szemmel járnánk a világban. Mindenki számára fontos az esztétika, ezért is fontos, hogy figyeljünk épületeinkre és műemlékeinkre.

1) www.spacesyntax.online. Utolsó letöltés: 2021 január

2) Hillier, Bill és Julienne, Hanson 1984.

3) Hillier, Bill 1996.

Ezek az épületek nem csupán a település központjában állnak, hanem szerves részesét képezik a magyar történelmünknek. Ha nyitottak vagyunk rá, akkor mesélnek is. Szerencsére a háborúk és környezeti katasztrófák után elődeink igyekeztek a megrongálódott épületeket teljesen rendbe hozni és felújítani, ezért van módomban bemutatni a négy település műemlékeit, bár az egyes épületek más-más időszakban jöttek létre. Ezeken a településeken a műemléki védelem alatt álló épületek a település történeti fejlődése miatt általában annak középpontjában, centrumában helyezkednek el. Ez a fejlődés a régi katonai térképeken is megfigyelhető. Mivel minden településnek meg van a maga „jelképe”, ezért a térségi központ melletti kisebb településeket is belevettem a bemutatásba. A centrumban álló nagyobb épületek jelentik a helyieknek biztos pontot, ami miatt igazán otthonuknak érzik a települést, ahol élnek. Ezeket a helyeket attrakciós pontokként is lehet definiálni, mert gyakran meghatározó szerepet töltenek be az épített környezetünkben. Súlyponti elhelyezkedés esetén ehhez közlekedési, kereskedelmi, és egészségügyi funkciók is társulnak, melyek a település fejlődését tükrözik és a lakosság létszükségleteit elégítik ki. Annak ellenére, hogy a műemlékek hirtelen eltűnése nem reális veszély, elhanyagolásuk közvetlen kapcsolatban áll környezetük degradációjával. A műemlék eltűnése, azaz attractor kiesése alatt azt értem, hogy a műemlék elveszíti a funkcióját, lepusztul vagy funkcionálisan bezárul a közösség elől. Egy-egy ikonikus épület átépítése jelentős mértékben megváltoztatja a település arculatát.

A járás műemlékei

A részletesebb vizsgálat előtt tekintsük át a települések legfontosabb műemlékeit. Az épületek bemutatásához a műemlékjegyzék⁴ leírásait vesszük kölcsön.

Kunhegyes

Kunhegyes mint járási székhely a négy település középpontjában áll. A település lélekszáma 7645 fő, négy műemlékkel rendelkezik. A város műemlékei az 1700-as évektől épültek, a műemlékvédelemnek köszönhetően megfelelő állapotban ékesítik mai napig is a várost.

- Kunhegyes Városi Könyvtár, régen Sóház (1739): „Saroktelken, szabadon álló, magaspöldsintes, T alaprajzú, részben alapincézett, nyeregtetős épület, törtvonalú, íves oromzatokkal. K-i homlokzatán tornác, félköríves nyílásokkal. Az utcai szárny kéttraktusos, oldalfolyosós, udvari szárny egytraktusos. Csehboltozatos és síkfödémes helyiségek. Keleti homlokzatán tornác, félköríves nyílásokkal /jelenleg beépítve/. A pincelejáratok előtt vasbeton szerkezetű előtetők. A hagyomány szerint 1739-ben épült, sóház céljára, mai formáját a 18. század végén nyerte el.”⁵

4) Magyarország műemlékjegyzéke. A leírásokat közlésezi a Műemlékem.hu weboldal.
Utolsó letöltés: 2020. november

5) Műemlékem.hu. Utolsó letöltés: 2020. november

- Római katolikus templom (1832):
„Egyhajós, egyenes szentélyzáródású, egy homlokzati tornyos templom, a szentély nyugati oldalán sekrestyével. Csehboltozattal fedett hajó és szentély. Falképek: 1905 (Juraneck Antal). Berendezés: 19. század második fele. Orgona: 1910 (Ország Sándor és Fia orgonagyár). 1817–1820 között épült kápolna bővítésével, illetve átépítésével (építész: Homályossy Ferenc)1832.”⁶
- Komlóssy-féle szélmalom (1859):
„Tanya (jelenleg külön telek) udvarán álló, csonka kúp alakú, kúptetős, négyszintes, téglából épült malom, az ún. Komlóssy-féle szélmalom. Eredeti, faszervezetű belső kialakítás, feljáró lépcső nélkül. Külső forgató rendszerű, három örlőkőpáros szerkezettel. Népi műemlék.”⁷
- Református templom (1859):
„Háromhajós, nyugati oldalán félköríves záródású templom, keleti homlokzata felett toronypárral. A homlokzatot íón oszloppárral alátámasztott timpanon fogja át. A templom csehboltozatos belső terében körbefutó, kétszintes karzat. Berendezés: 19. század közepe; karzaton festett padok, 18. század közepe. Orgona: 1906, átépítve (Kerékgyártó István, Angster-orgonagyár). A középkori templomot 1653-ban állították helyre, a 18. században kétszer bővítették, az új templom építése 1826-ban indult (építész: Homályossy Ferenc), de elakadt, s csak 1844-ben folytatódott (építész: Hild József).”⁸

Abádszalók

Abádszalók, 4160 lélekszámú település, a 3221-es úton közelíthető meg, Kunhegyestől 12 km-re található. A község attrakciós pontjai közé sorolható turisztikai vonzereje miatt a Tisza-tó, mely a nyári napokon valóban izgalmas célpont. Nem kizárólag Magyarországról, de a környező országokból is sokan választják nyaralási úticéljuknak. Kellemes a környék, csendes, pihentető a térség, de aki többre vágyik az is talál szórakozási lehetőséget, a Tisza-tavon kipróbálhat minden olyan vízisportot, amihez kedve támad.

- Római katolikus templom (1773):
„A hódoltság után kezdetben vályogból kápolna épült Abád és Szalók katolikus lakossága számára a mostani Abádi rész területén, gróf Forgách Jánosné, Cziráky Magdolna földesasszony jóvoltából. Ez után először a paplak épült meg Szalókon, 1774-ben, adataink szerint első beiktatott lelkipásztora községünknek Mondik András káplán volt. A régi templomunk téglából és Orczi Lőrinc báró, Radics Mihály és Für Lukács közbirtokosok adományából barokk stílusú kőtemplom épült a ma látható állapotában. Alapkő letétele 1773-ban történt. 1774-ben szentelték fel, titulusa: Szent Kereszt Felmagasztalása. Tornyát hegyes sisak díszíti, egyhajós, síkmennyezetes templom, szentélye félköríves záródású. Szószéke és keresztelőkútja copf stílusú.”⁹

6) *Műemlékem.hu. Utolsó letöltés: 2020. november*

7) *Műemlékem.hu. Utolsó letöltés: 2020. november*

8) *Műemlékem.hu. Utolsó letöltés: 2020. november*

9) *Abádszalók Város Hivatalos Honlapja. www.abadszalok.hu. Utolsó letöltés: 2020. november*

- Református templom (Abádi) (1789):
„Az abádi református templom 1789-ben épült. Késő barokk épület, homlokzat előtti súlyos, vaskos toronnyal. A templom egyhajós, szentélye a nyolcszög három oldalával zárul. Egyhajós, keleten poligonális záródású templom, a nyugati homlokzat előtt álló toronnyal, a hajó déli oldalán előcsarnokkal. A kazettás famennyezetes hajó két végén, öntöttvas oszlopokon nyugvó karzat (1887). Berendezése: copf, 1790 körül. Korábbi, 18. század elején emelt fatemplom helyén épült, 1887-ben megújították.”¹⁰
- Református templom (Szalóki) (1811):
„A szalóki református templom 1802 és 1811 között épült késő barokk stílusú templom. Tornyát hegyes sisak díszíti. Az egykori Tiszaszalók református temploma, előtte fatemplom állt nagyjából ugyanezen a helyen, az első katonai felmérés tanúsága szerint. Sík terepen, a kis tér északi vonalán, szabadon áll az előtornyos, egyhajós református templom, amelyet délről utcák határolnak. A háromszintes torony övpárkányokkal tagolt, teljes órapárkány zárja.”¹¹

Tiszabura

Tiszabura 2970 lélekszámú település Jász-Nagykun-Szolnok megye északi részén, szomszédságában a Tisza-tóval. A szép tájjal és elhelyezkedéssel szemben magas a munkanélküliség, még ha a település agrárjellegű is. Kihhasználva a táj szépségét, szabadstrand, horgászhelyek és csónakkikötők kialakításával igyekeznek a látogatók minden igényét kielégíteni.

- Szapáry-kápolna (1870-es évek):
„A településtől délre fekvő temetőben álló, egyhajós, egyenes szentélyzáródású, kereszttházas, nyeregtetővel fedett kápolna, a tetőgerincek metszéspontjában huszártoronnyal, a nyugati homlokzaton nyíló bejárattal. A szentély végfala mögötti térből lépcső vezet a kriptába. Síkfödémes. Berendezés: 19. század második fele. A Szapáry család temetkezőhelyének épült.”¹² Műemlék.
- Református templom (1799):
„Pontos építési ideje nem ismert. Valószínűleg a XIII. században épülhetett. Jelenlegi formáját 1799-ben nyerte el. A templom átfogó renováláson esett át 1991-től 1996-ig. Egyhajós, poligonális záródású, keletelt templom, a nyugati homlokzat előtt álló toronnyal. A hajó déli oldalán előcsarnok.”¹³ Műemlék.

10) Abádszalók Város Hivatalos Honlapja. www.abadszalok.hu. Utolsó letöltés: 2020. november

11) Abádszalók Város Hivatalos Honlapja. www.abadszalok.hu. Utolsó letöltés: 2020. november

12) Tiszabura Község Önkormányzata. www.tiszabura.hu. Utolsó letöltés: 2020 november

13) Tiszabura Község Önkormányzata. www.tiszabura.hu. Utolsó letöltés: 2020 november

Tiszaroff

Tiszaroff 1522 lélekszámú község mely a Tisza folyó partjához simul. Jellegzetessége az érintetlen ártéri terület, ahol hazánk őshonos halfajai és gazdag vadállománya is megtalálható. A település a horgászturizmust fejleszti, ezen túl vízi sportolási lehetőségek és szabadstrand is várja a pihenni és szórakozni vágyókat az év minden szakában. Településtörténete az 1300-as évekbe nyúlik vissza, amikor is Roph, Raph, Rof, Ruf, Raf névalakkal említik. „1707-ben II. Rákóczi Ferenchez írt levelükben a helység lakói Roff névalakot használtak. Mai – Tiszaroff – alakja 1901. február 6. óta használatos.”¹⁴

- Református templom (1726):
„Egyhajós, keleten poligonális záródású templom, déli és nyugati homlokzata előtt oromfalas lezárású előcsarnokkal. A templomtól nyugatra különálló torony, sarkain átlós támpillérekkel (1762). Síkfödémes hajó, közepén kör alakú, stukkódísz, két végén öntöttvas oszlopra támaszkodó karzattal. Előcsarnokban festett kazettás famennyezet. Berendezés: 19. század. A hagyomány szerint a 17. században Rákóczi Ferenc magtára volt, 1721-ben Borbély Mihály ajánlotta föl templomnak, 1726-ban alakították templommá. Mai formáját 1757-ben nyerte. További átalakítások: 1802, 1846, 1878, 1910.”¹⁵
- Borbély-kúria (1789):
„Szabadon álló, földszintes, tetőtér-beépítéses, téglalap alaprajzú, alapincézett, kontyolt nyeregtetős épület, középtengelyében egyemeletes, keresztszárnyal, amely rizalitszerűen kiugrik az épület hosszoldali homlokzatai elé. Az épület részben alapincézett. Kétraktusos, teknőboltozatos helyiségekkel. Átalakított belső tereiben díszítőfestés nyomai és részben 19. századi nyílászárók. A főépülettől északra és délre egy-egy kontyolt nyeregtetős melléképület (19. század vége) A 19. század közepén átalakították. Borbély Sándor földesúr részére épült.”¹⁶

Kutatási munka

Kutatási munkámat nem csak az internet adta lehetőségekből és a könyvekből kapott információk alapján végeztem, hanem a négy település településkép-védelméről szóló önkormányzati rendeleteinek vizsgálatából is. A térképen felvett tizenegy darab attrakciós pont (tizenegy műemlék) vizsgálatához statisztikai alapon összegezhető adatokra volt szükségem, így ezeket az adatokat egy teszt alapú kérdőív segítségével állítottam elő, amelyre 106 embertől kaptam választ. A kérdőívet online felületen megosztottam mindazokkal, akik érintettek lehetnek az adott tájegységben, Kunhegyes és vonzáskörzetében. A kérdőív kérdései a négy település lakosságát, vagyis körülbelül húszezer lakost érinthetnek.

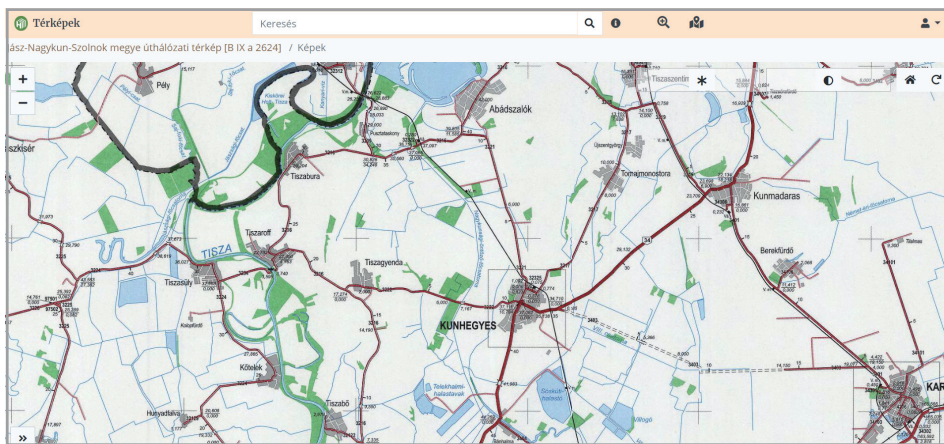
14) Adatok Szolnok megye történetéből II. (Szolnok, 1989)

15) Műemlékem.hu. Utolsó letöltés: 2020 november

16) Műemlékem.hu. Utolsó letöltés: 2020 november

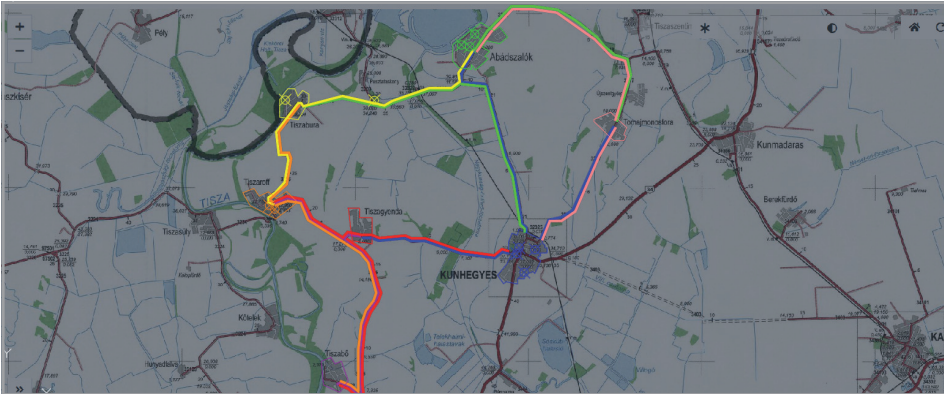
A kitöltendő kérdőívben olyan kérdések szerepeltek, melyek segítettek meghatározni a településeket összekötő útvonalak használatát munkahely, illetve turizmus szempontjából. A kérdőív kitöltése alap kutatásnak tekinthető, hiszen a helyben élők véleményére épített információkat tartalmaz. Az emberek személyes tapasztalataikat, véleményüket és érzelmi kötődésüket osztották meg a műemlékekkel kapcsolatban. Ezeket az adatokat excel-táblázatba importálva a táblázat alapján több kör- és oszlopdiagramot állítottam elő, melyek reprezentálják az érintett területen élők válaszait. A kérdések kitérnek a műemlékekre és ezzel egyidejűleg válaszokat kaphatunk a településeket összekötő útvonalak használatára vonatkozóan is. Kunhegyes településen a 34-es számú főútvonal halad át, ehhez kapcsolódik a Tomajmonostorra vezető 3217-es út, az Abádszalókra vezető 3221-es, és a Tiszaburán át Tiszaroffra vezető 3216-os. A 3216-os útra csatlakozik be Tiszabó a 32122-es számú úttal, illetve Tiszagyenda a 3222-es számúval. Abádszalók és Tomajmonostora rövidebb útvonalon a 3218-as számú úton közelíthető meg.

Az AUTOCAD-ben szemléltetett térképen az attrakciós pontok helyének kijelölése és ezeket összekötő útvonalak jelölése, külön-külön más színnel elkészített layereken (rétegeken) történt. A különböző színek mutatják azt, hogy az egyes települések hogyan közelíthetőek meg. A térképen hét település van jelen, ezek közül a vizsgált négyhez tartozik a tizenegy műemlék. A színekkel jelölt útvonalak mutatják, hogy a lakók, turisták milyen útvonalakat választanak úticéljukhoz. A kérdőív elemzésével megpróbáltuk feltárni a települések műemlékeinek mint attrakciós pontoknak a választott útvonalakra gyakorolt hatását, és vizsgáltuk, hogy egy-egy műemlék elpusztulása vagy megszűnése milyen hatást váltana ki az útvonalak használatában. A járás székhelye Kunhegyes, több közigazgatási szempontból is jelentős középülettel rendelkezik. A Kunhegyesen lévő műemlékek eltűnésével az itteni attrakciós pontok elveszítenék a jelentőségüket; hierarchikus átrendeződés következne be. A település környezete, beleértve az útvonalakat is „elhalványodna”. A körzetében élő lakosok feltehetőleg új központi települést és vonzáskörzetet választanának.

1.ábra: Jász-Nagykun-Szolnok megye úthálózati térképének részlete¹⁷

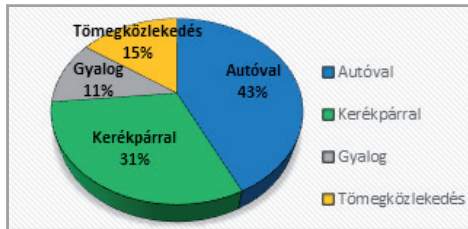
17) A térkép forrása: <https://maps.hungaricana.hu>. Utolsó letöltés: 2020 november

2. ábra: Településeket összekötő útvonalak

3. ábra: A településeket összekötő útvonalak a műemlékek megjelölésével

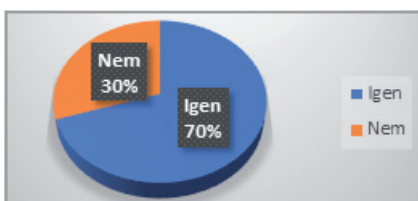
4. ábra: A közlekedés összetétele

Ezek az útvonalak nincsenek százszázalékosan kihasználva, de a kérdőív válaszai alapján úgy tűnik, hogy az attrakciós pontok nélkül még inkább lecsökkenne a kihasználtságuk. Ahogy a diagramon is látszik, a lakosság több mint ötven százaléka a lakóhelyéhez képest másik településen dolgozik, bevásárol vagy kirándul, tehát rendszeresen használja települések között útvonalakat. Az útvonalak fontos szerepet játszanak a településeken áthaladó és a helyi forgalomban egyaránt. A gyalogosforgalomban résztvevők olyan helyen töltenek szívesen időt, melyet erre érdemesnek találnak. A műemlékek környezete, illetve önmagukban az épületek általában kedvelt helynek számítanak. A funkciókat tekintve a műemlékeket három szempont szerint vizsgáltuk. Az elsőben az épület funkcióját vesszük figyelembe, a második azt mutatja, hogy milyen kulturális élményt nyújt az épület, a harmadik az épület egyedi tulajdonságaira utal. A műemlékek, mint munkahelyeknek és oktatási intézményeknek helyet adó épületek, fontos szerepet játszanak a foglalkoztatásban és az oktatásban is, hiszen a megkérdezettek jelentős része dolgozik vagy tanul műemlékekben, illetve használja rendszeresen az épületeket (például a templomokat iskolai istentisztelet céljára). A könyvtárban az olvasás, kölcsönzés mellett kutatásra is van mód.

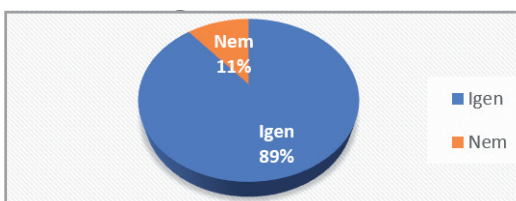
A műemlékek célzott meglátogatására tanulmányi kirándulások, családi programok szerveződnek. A centrumban álló műemlékek környezetében városháza, önkormányzati és más közfunkciót ellátó épületek helyezkednek el. A műemlékekhez tartozó zöldterületek és gyalogosközlekedésre alkalmas járőfelületek szerves részét képezik a település központjának.

Érdekes gondolatokat vet fel a kutatás műemlékek eltűnésének lehetőségét felvető része. A műemlék nélküli településképből a válaszadók nagy része hiányolná az épületeket, sajnálná, ha eltűnnének, mivel ezek a pontok biztonságérzetet adnak számukra. A múltjuk egy darabja, emlékeik tűnnének el az életükből. A kérdőívet kitöltők több, mint nyolcvan százaléka szeretne feltétlenül új, hasonló funkciójú épületet az elpusztultak helyére. Többségük nem szeretne változást, hanem a régi megszokott települési arculatot megtartani, ahol élete nagy részét töltötte. Véleményük szerint a telek területe az épület nélkül nem lenne rendezett, nem lenne „gazdája”, aki rendben tartaná és elgazosodna, ami a településképet szintén rontaná. A műemlék épület eltűnésével a válaszadók többsége szerint csökkenne a település forgalma, eltűnne a település „jelképe”; közösségi helyszínek szűnnének meg. A települések centrumában, vagy a legmagasabb pontokon álló templomtornyok eltűnésével az emberek elveszítenék a tájékozódási pontokat, amelyek a közlekedést is segítik.

A lakosságnak feltett kérdések közül az egyik arra kérdez rá, hogy a tizenegy műemléket ilyen kis körben is mennyire ismerik az emberek, illetve használják-e rendszeresen (5. ábra). Mint látható, a megkérdezettek körülbelül hetven százaléka ismeri ezen attrakciós pontok mindegyikét (6. ábra). Az igennel válaszolók közül pedig kilencven százalékuk járt már, vagy rendszeresen jár az épületek valamelyikében.

5. ábra: A műemlékek ismeretére vonatkozó adatok

6. ábra: A műemlékek kihasználtsága a megkérdezett lakosság vonatkozásában

Konklúzió

Az online felületen megosztott kérdőívemben egyszerűen megfogalmazott, logikusan megválaszolható kérdések segítségével vizsgáltam, hogy a településeket összekötő utak használói hogyan viszonyulnak az érintett települések műemlékeihez. A négy településre vonatkoztatva fontos volt az utak kihasználtságához meghatároznom, hogy a kitöltők mely településen élnek, illetve hova járnak iskolába vagy dolgozni. Ezt az információhalmazt használtam fel az AUTOCAD programhoz. A kitöltők között olyan emberek is szerepeltek, akik ezekről a településekből származnak, de munka vagy iskolai tanulmányok miatt jelenleg máshol élnek.

Vizsgáltam a különböző közlekedési eszközök használatának megoszlását: az emberek milyen arányban használnak kerékpárt, autót és tömegközlekedési eszközt az úticéljuk eléréséhez. Fontos kérdés volt a mindennapi bevásárlás intézése. ezzel kapcsolatban kiderült, hogy a válaszadók nyolcvan százaléka helyben, a saját lakóhelyén vásárol, tehát rendelkezésre áll olyan bevásárló pont, ahol ezt megteheti. A kérdésekre adott válaszokból lemérhető, hogy az adott régióban az embereknek hány százaléka rendelkezik gépjárművel.

A vizsgálat műemléki szempontból legfontosabb kérdései közé tartozott az, hogy az egyes településekben a felsorolt tizenegy műemléket milyen mértékben ismerik. A válaszadók meglepően magas százaléka adott a műemlékek ismeretével kapcsolatban pozitív választ. Ebből következtethetünk arra, hogy az emberek nyitottak az őket körülvevő műemléki értékű épületekre, és kiderült az is, hogy lélektani szempontból fontosak számukra a mindennapi életük színterén álló régi, települési szinten ikonikusnak mondható épületek. A kutatás kitért arra is, hogy az emberek járnak-e más településekre az ott levő műemlék épületek miatt. A kitöltők hetven százaléka, aki csak teheti pihenésképpen, hétvégéken, családi kirándulás céljából szívesen kimozdul más városokba a műemlékek miatt.

A kérdőívemben kértem, hogy rövid válaszaikkal fejtssék ki véleményüket azzal kapcsolatban, hogy milyen hatással lenne a lakosságra, illetve a település környezetére és zöldterületére a műemlékek megszűnése, elhanyagolása. Tanulságos, hogy a válaszokban azonos hangsúllyal szerepelt a sajnálat, az „elgazdátlanodás”, illetve a múlt egy részének megszűnése – vagyis a megkérdezettek egyhangúlag negatív érzéseket és következményeket fogalmaztak meg ezzel kapcsolatban. Az ismert épületek állapotára, gondozására vonatkozó kérdés is szerepelt. A válaszolók nagy többsége szerint az épületek jó állapotban vannak, de van néhány közülük melyet feltétlenül fel kellene újítani. A válaszadók kitértek a települések gazdasági helyzetére is, ami még átfogóbb képet ad a térségről. Ez a vizsgálat arra enged következtetni, hogy az épületeinket folyamatosan kell felügyelni, vizsgálni és újítani, tehát nem hagyhatjuk őket sorsukra.

A műemlékek fontosságának szempontjából a válaszadók azt a választ adták, hogy feltétlenül szeretnék az esetlegesen elpusztuló, eltűnő műemlék helyére egy hasonló funkciót betöltő épületet. Mivel a lakosság száma évről-évre csökken az elhalálozások és az elvándorlás miatt, így a maradó lélekszámnak olyan részét sikerült elérnem a kérdőívvel, akiknek még fontos a településük, település ismertsége és megjelenése. Fontos számukra az odalátogatók száma, véleménye kisvárosokról, ezért minden eszközt szeretnék megragadni, amivel pozitív élményeket okozhatnak az ide látogatóknak.

A kérdőív kitöltői szerint a műemlékek eltűnése csökkentené a város hírnevét, kedvezőtlenül hatna a munka-erő piacra és a turizmusra is. A vendéglátóhelyeknek nem lenne annyi megrendelésük, munkájuk, ami megnehezítené a további fennmaradásukat. A kérdőív azon tanulsága, hogy a négy településen élő embereknek fontos a környezetük minden bizonnyal általánosítható, mivel általában minden embernek az életében van egy olyan hely, amelyhez ragaszkodik, amelyet otthonának tekint.

Az attrakciós pontokat jelentő műemlékek biztos pontként erősítik ezt az érzést az ott élők számára. Ezeknek az épületeknek a megtartása és védelme azért is fontos, hogy a jövő nemzedéke számára is lakható, élhető, szerethető legyen az adott település.

Vizsgálatom alapján arra a következtetésre jutottam, hogy a műemlékeink nemcsak önmagukban álló épületek, melyek építési anyaguk, építés idejük vagy éppen funkciójuk alapján tekinthetők értéknek. Az épületek a település és lakóinak emlékeit, kapcsolatait is őrzik. Összetett kapcsolat van az épületek, a település és az ott élő emberek között. A műemlékvédelem nélkül az embereknek eggyel kevesebb „miért-je” lenne az adott városban maradniuk. A turizmus, a vendéglátás, a munkahelyek, a forgalom és minden olyan funkció vagy kapcsolat melyek a községet fenntartják, az attrakciós pontok, azaz jelen esetben a műemlékek nélkül nehezebb helyzetbe kerülnének.

Köszönetnyilvánítás

Szeretnék köszönetet mondani a kedves és segítőkész tanárainknak, akik támogattak dolgozatom elkészítésében, a családtagjaimnak és nem utolsósorban azoknak a személyeknek, akik a kérdőív kitöltésével hozzájárultak kutatásom eredményeihez.

Melléklet – A felméréshez használt kérdőív

Kunhegyes és vonzáskörzetének különlegességei

Kedves kitöltő!

A Debreceni Egyetem Műszaki Karának Építőmérnök szerkezet-építő hallgatójaként végzek kutatást az ICOMOS-Magyar Nemzeti Bizottság Egyesület által megrendezett Ifjaltal Műemlékvédők Fórumához.

Egy egyszerűen kitölthető anonim teszt alapján szeretnék adatokat összegyűjteni, ami elősegíti a publikációm.

A kutatásom további célja, hogy járjuk nyitott szemmel a világot és minél több információt, érdekességet gyűjtsünk össze, amivel az emlékeinket gazdagíthatjuk.

Köszönöm a segítséget és a válaszokat! A valós adatok a legértékesebbek!

További szép napot kívánok!

***Kötelező**

Hol lakik? *

Kunhegyes

Tiszagyenda

Tomajmonostora

Tiszabura

Tiszabő

Tiszaroff

Abádszalók

Más város

7. ábra: A kérdőív lakóhelyre vonatkozó kérdései

Hol dolgozik/jár iskolába? *

Kunhegyes

Tiszagyenda

Tomajmonostora

Tiszabura

Tiszabő

Tiszaroff

Abádszalók

Más város

Mivel jár dolgozni/skolába? *

gyalog

kerékpárral

motorral

autóval

tömegközlekedéssel (autóbusz, vonat)

egyéb

Hol inézi a bevéstárlást? *

Lakóhelyemen

Más városban

8. ábra: A kérdőív a szociális életvitelre vonatkozó kérdései

A műemlékek miatt jár-e más településekre? *

Igen
 Nem

Kunhegyes városban ismeri-e az alábbi épületeket? *

Református nagytemplom

Római katolikus templom

Városi Könyvtár

Kornóssy-féle Szélmalom

Nem, egyiket sem

Tiszabura településen ismeri-e az alábbi épületeket? *

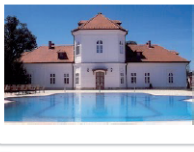
Szapáry-templom

Református templom

Nem, egyiket sem

Tiszaroff településen ismeri-e az alábbi épületeket? *

Borbély-kúria

Református templom

Nem, egyiket sem

9. ábra: A kérdőív Kunhegyes település műemlékeire vonatkozó kérdései

10. ábra: A kérdőív Tiszabura, Tiszaroff műemlékeire vonatkozó kérdései

Jár-e ezekbe a műemlékekbe? *

Igen
 Nem
 Ritkán
 Még sosem jártam

Milyen véleménye lenne, ha ezek a műemlékek egyike megszűnne? *

Nem zavarna
 Szeretnék újat, vagy hasonlót a helyére

Ön szerint az adott műemlék megszűnése milyen változásokat okozna a lakosságot illetően?

Saját válasz

Ön szerint az adott műemlék megszűnése milyen változásokat okozna a település környezetében, és zöldterületein? *

Saját válasz

Milyen állapotban vannak a lakóhelyén lévő műemléki épületek? *

Saját válasz

11. ábra: A kérdőív műemlékekre vonatkozó kérdései

Ön szerint fontosak-e ezeknek az épületeknek a fenntartása és védelme? *

Igen

Nem

12. ábra: A kérdőív műemlékvédelem fontosságára vonatkozó kérdése

IRODALOMJEGYZÉK

Hillier, Bill és Julienne, Hanson: *The social logic of space.*

Cambridge University Press. Cambridge. 1984.

Hillier, Bill: *Space is the machine. Space Syntax.* London.

Cambridge University Press. Cambridge. 1996.

Space Syntax: <https://www.spacesyntax.online/term/attractor/>

Magyarország műemlékjegyzéke. Elérés a www.muemlekiem.hu oldalon keresztül

Településképi Arculati Kézikönyv, Tiszabura. <https://tiszabura.hu>

Szolnok megyei Levéltár: Adatok Szolnok megye történetéből II. (Szolnok, 1989)

Verseghy Nyomda, Szolnok 1989. 559.0

<https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:KIMPQYKjth0J:>

<https://tizaroff.hu/hu/letoltesek/dletoltes/14469/+&cd=1&hl=en&ct=clnk&gl=hu>

Nagy Gergely

Építész mérnök, az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottság Egyesület elnöke. Gyakorló építészként számos műemlék-helyreállítás tervezője, tanulmányok, szakkikkek, szakkönyvek szerzője. Kutatásai során különös figyelmet szentelt a műemlékvédelem elméleti és gyakorlati kérdései mellett a kertvárosok építészetének és a XIX. századi vásárcsarnokok kilakításának.

Nagy Gergely Domonkos

Építész mérnök, műemlékvédelmi szakmérnök, az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottság elnökségi tanácsadó testületi tagja. A BME Építész mérnöki Karán szerzett doktori fokozatot, jelenleg az Óbudai Egyetem Ybl Miklós Építéstudományi Kar oktatója. Gyakorlati tevékenysége során számos építéstörténeti dokumentációt, műemléki értékleltárt készített, rendszeresen publikál szakmai fórumokon és tart előadásokat konferenciákon.

Dr. Dúll Andrea

Környezetpszichológus, intézetigazgató egyetemi tanár, az MTA doktora, az ELTE Pedagógiai Pszichológiai Kar Ember-Környezet Tranzakció Intézetének vezetője, illetve a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem (BME) Szociológia és Kommunikáció Tanszékének egyetemi tanára. Mind kutató-, mind oktatómunkája terén legfontosabb szakmai eredménye, hogy Magyarországon meghonosította a környezetpszichológia tudományterületét, amelynek ő a legjelentősebb hazai képviselője. Előadásai, kutatásai multidiszciplináris irányba mutatnak, így több egyetem doktori iskolájában oktató és témavezető.

Fogarasi Barbara

Építész, műemlékvédelmi szakmérnök, jelenleg az ELTE PPK Pszichológia Doktori Iskola, Ember-Környezet Tranzakció Intézet környezetpszichológia doktorandusza. Kutatási fókusza az épített történeti környezetekkel kapcsolatos vélekedések, attitűdök, jelentések vizsgálata, Dr. Dúll Andrea témavezetésével. Építész képzését Torontóban, műemlékvédelmi képzését a hazai BME szakmérnöki, valamint a Leuveni Egyetem Műemlékvédelmi Központjában végezte. Részt vett az Európa Tanács által kezdeményezett délszláv műemlék-rehabilitációs projektben, melyet 2011–13 között Montenegróból koordinált. 2014–16 között a REVEAL A kulturális örökség társadalmi-gazdasági hatásainak feltárása projekt irányító csapatának tagjaként kísért egy innovatív, a helyi közösséget bevonó részvételi műemlék-helyreállítási folyamatot. Szakmai érdeklődése a részvételi tervezéssel megvalósuló műemlék-felújítás és az örökségvédelem társadalmisítása, a szakmai szempontok mellett a mindennapokban átélt értékek tudatosítása és integrálása.

Veöreös András

Okleveles építészmérnök, műemléki szakmérnök. 2007-ben szerzett PhD fokozatot a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen. 2004 óta Győr-Moson-Sopron megyében műemlék-felügyelőként dolgozik, munkája során több ICOMOS-díjas helyreállítás készült el. 2011 óta a Széchenyi István Egyetem Építészettörténeti és Városépítési Tanszékének docense, ahol építészettörténeti és műemlékvédelmi szakterületen oktat.

Danielisz Dóra

Építészmérnök, jelenleg a BME Csonka Pál Doktori Iskola doktorandája. A Teleki László Alapítvány Népi Építészeti Programjának szakmai referense.

Biky Zsuzsanna

Jelenleg Győrben élő, 25 éves építész. 2020 nyarán végzett a Széchenyi István egyetem építész osztatlan képzésén. Miután magánvállalkozóként berajzolt építész vállalkozóknak, jelenleg főállásban, műszaki előkészítőként szerez tapasztalatot egy tervezőirodánál. A családi házak tervezésén kívül érdeklő a műemlékvédelmen és azon belül leginkább a népi építészeten.

Kovács Renátó

A Széchenyi István Egyetem építészmérnök hallgatója. Építészeti tanulmányai mellett rendszeresen vesz részt az Építészettörténeti és Városépítési Tanszék által végzett építészettörténeti-műemléki szakértői feladatok ellátásában. Jelenleg a Szent Mór Bencés Perjelség műszaki ügyintézőjeként dolgozik, projektvezető i feladatokat lát el.

Félix Celina Berill

2020. januárjában művészettörténet mesterszakot végzett a Károli Gáspár Református Egyetemen, Muzeológia és műemlékvédelem specializációval. Az egyetemi tanulmányai alatt kezdett el komolyabban érdeklődni a középkori művészet, kiváltképp a falképek iránt. Eddigi kutatásai elsősorban a középkori Magyarország és Itália művészetéhez kapcsolódnak. A kutatások alakulásában hatással volt rá az Università degli Studi di Padova intézményében eltöltött idő, amelyet az egyetemi éve alatt elnyert Erasmus ösztöndíj tett lehetővé, valamint a magyarországi és határon túli magyar műemlékek intenzív látogatása, amely során megismerkedett a Magyar Királyság középkori emlékeivel. Ismereteit tovább gazdagította a 2019. évi Szászbogácsi Nyári Egyetemen való részvétel is, amikor betekintést nyert a korszerű művészettörténeti, műemléki és restaurátori munkába. A diplomamunkájában a szlatvini Angyali üdvözet templom szentélyének középkori falképeiről írt. A kötetben megjelenő tanulmányában, a szlatvini templommal egy másik megközelítéssel, a műemlékvédelemhez kapcsolódó kérdéseket felvetve foglalkozik, főként az épület történetével, beavatkozásaival, a falképek restaurálásával és az épület helyreállításával.

Nagy Katalin Zsanett

A Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar szabadbölcész alapszakán szerezte diplomáját 2020-ban. Fő kutatási területe a kelet-európai zsidó kulturális örökség, ezen belül főként az épített örökség és a zsinagógaépítészet. Részt vett a 2019-ben megrendezett első Szászbogácsi műemlékvédelmi nyári egyetemen, valamint ezen év őszi félévét ösztöndíjjal a krakkói Akademia Ignatianum egyetemen és a Jagiellonian egyetemen végezte. Egyetemi tanulmányain kívül a Magyar Nemzeti Galériában önkénteskedik.

Prohászka Ildikó

A Károli Gáspár Református Egyetem művészettörténet mesterszakán végzett 2020 januárjában, Muzeológia műemlékvédelem specializáción. Egyetemi éve alatt Erasmus ösztöndíjat nyert Padovába, amely során megismerte az olaszországi műemlékvédelem szemléletmódját, valamint betekintést nyert a nemzetközi működésbe, és megfigyelte, hogy Magyarország hol helyezkedhet el a nemzetközi viszonylatban. Tanulmányai során a műemlékvédelem területe iránt érdeklődött, így diplomamunkájának témája is ahhoz köthető (Műemléki kutatások és beavatkozások a feldebrői Szent Márton plébániatemplom épületén), amely e kötetben megjelenő tanulmányának hosszabb változata.

Elif Sarihan

A Debreceni Egyetem Építőmérnöki Karának mesterszakos hallgatója.

Fekete Ildikó

A Debreceni Egyetem Építőmérnöki Tanszék szerkezetépítő-mérnök hallgatója.

LECHNER
TUDÁSKÖZPONT

nka

MINISZTERELNÖKSÉG